

Zbigniew Stankiewicz
Zamość

Wojsko niemieckie w Zamościu 1939–1944

Przygotowując się do zajęcia należnej „narodowi panów” nowej przestrzeni życiowej na wschodzie i przy tej okazji wymordowania zamieszkującej ją „podludzi”, Niemcy zgromadzili nad granicą Generalnej Guberni wszystkie posiadane siły. Szykowana „krucjata” miała za zadanie opanowanie „ziemi obiecanej”. Aby zapewnić wsparcie lotnicze jednostkom lądowym, wybudowano na pograniczu pas lotnisk. Na opanowanych terytoriach posłuch okupantom miał zapewnić terror, wywołujący strach przed „narodem panów”. Do siania terroru przeznaczono znaczne siły policyjne, które od samego początku zajmowały się likwidacją wszystkich „niepożądanych”. W GG głównym celem polityki okupanta było zabezpieczenie przemarszu wojsk na wschód, ich zaopatrzenie oraz usuwanie z powierzchni ziemi pod ziemię dotychczasowych mieszkańców. Dzisiaj już się nie pamięta, że po zwycięstwie niemieckim nie było miejsca w nowym ładzie dla Polski i dla Polaków.

Jednostki sił powietrznych

Urzędy lotnicze i jednostki budowlane w Zamościu

Rosyjski meldunek wywiadowczy nr 466 z 14 maja 1941 r. informuje o zamojskim lotniskowym węźle z siedmioma lotniskami i dwoma lądowiskami [ryc. 1]. Podano lotniska: Mokre, Klemensów, Żdanów, Dub, Łabunie, Tomaszów (planowane), bez nazwy k. Zamościa oraz lądowiska Komarów i przypuszczalnie połowe lotnisko Hostynne (nie podana nazwa w meldunku).

Lotniskowy węzeł obejmuje grupę lotnisk połączonych ze sobą środkami łączności i drogami komunikacyjnymi, przeznaczonych do bazowania jednego lotniczego związku taktycznego.

Urzędy budowlane 1940–1941

Feldbauamt der Luftwaffe Zamosc (Polowe Budowlane Biuro Wojsk Lotniczych w Zamościu) – było terenowym organem budowlanym odpowiedzialnym za realizację projektów, wydawało wytyczne co do budowy lotnisk oraz zajmowało się nadzorem wykonawczym na podległych placach budowy lotnisk, zarządzał komendant, jednocześnie komendant wszystkich jednostek budowlanych na lotniskach; adiutant (oficer budowlany i doradca), oficer do specjalnych poruczeń (dyplomowany inżynier budownictwa), dwóch płatników, czterech geodetów, zaopatrzeniowiec, lekarz z sanitariuszem, technik budowlany (był kontrolerem wyposażonym w motor), dwóch kreślarzy, pisarz, trzech łączników do rozwożenia rozkazów; grupa kierowców z taborem. Po zakończeniu prac w czerwcu 1941 r. przekształcone w *Bauleitung der Luftwaffe Zamosc* (Kierownictwo Budowlane Wojsk Lotniczych w Zamościu),

Baustelle (plac budowy), kierownik budowy (*Bauführer*) – znajdował się na każdym lotnisku: w Klemensowie inż. Mucke, w Łabuniach inż. Letto, w Mokrem inż. Walter Enderlein. Prace na lotniskach ukończono na początku czerwca 1941 r., przed przebazowaniem na nie jednostek lotniczych.

Jednostki budowlane 1940–1941

Oddziały Służby Pracy Rzeszy [*Reichsarbeitsdiens (RAD)*] podlegały pod NSDAP, skupiały młodzież przedpoborową, powoływaną na sześć miesięcy przed wcieleniem do wojska. Niezmobilizowane jednostki RAD przysłano do budowy lotnisk, były służbą pomocniczą Luftwaffe:

RAD Gruppe K 365 (Reichsarbeitsdienst) (365. Batalion Służby Pracy Rzeszy), batalion (grupa robocza) (*Arbeitsgruppe*) – był podzielony na sześć kompanii (*Abteilung*), przysłany pod koniec 1940 r., stacjonował na Plantach, w wybudowanych przez siebie drewnianych barakach, litera „K” (*KriegseinsaR*) oznacza, że przeszedł szkolenie wojskowe, rozdzielony po budowach lotnisk, w lipcu 1941 r. przeniesiony na wschód, do Łucka,

RAD mot. IV 6/360 (6. zmotoryzowana kompania 360. Batalionu Służby Pracy Rzeszy IV Okręgu) – od końca 1940 r. zajmowała się rozwożeniem materiałów na place budów, w lipcu 1941 r. przeniesiona na wschód, **RAD Abteilung 3/375 Versorgungskompanie** (3. kompania zaopatrzenia 375. Batalionu Służby Pracy Rzeszy) – utworzona w Czechach, przysłana w końcu 1940 r., zajmowała się obsługą placów budowy lotnisk oraz nadzorowała pracowników cywilnych, w lipcu 1941 r. odesłana na wschód.

Prywatne firmy budowlane

Na początku 1941 r. (stan na 28 lutego 1941 r.) sprowadzono specjalistyczne cywilne firmy budowlane, przydzielone na różne place budów; plac budowy to miejsce siedziby kierownictwa:

Bruning Hans H. Neubrandenburg (Mecklemburg) Baustelle Zamosc – firma z Meklemburgii plac budowy Zamość,

Cebulla Georg Bauansfuhrungen Oppeln Niderlassung Zamosc – firma budowlana z Opola, oddział w Zamościu,

Ellermann Walter Breslau 30 Baustelle Zamosc – firma z Wrocławia, plac budowy Zamość,

Junk Carl-Bauunternehmung Paderborn Zamosc, firma budowlana z Paderbornu (Nadrenia), w Zamościu,

PiechaRek Johann Oppeln Baustelle Labunie – firma z Opola, plac budowy w Łabuniach,

Wissek Rudolf ing., Vertreter Zamosc Hans Jarischko – przedstawiciel firmy w Zamościu, pracowała na lotnisku w Mokrem,

Skala, Smolka, Wawreczka i S-ka (firma czeska) – pracowała na lotnisku w Łabuniach, przysłana na wiosnę 1941 r.

Zamojskie firmy specjalistyczne pracujące na lotniskach:

„Beton” Spółdzielnia w Zamościu, elektrownia w Zamościu, Magaryl N. Koncesjonowany zakład wodno-kanalizacyjny w Zamościu.

Polskie zakłady drzewne pracujące dla lotnisk:

„Pańska Dolina” sp. z o.o. Eksploatacja lasu z siedzibą w Zamościu, tartak fabryki mebli w Tarnawatce, tartak w Narolu, Tischirner Werner tartak w Suścu, tartak OZ w Zwierzyńcu.

Polskie fabryki produkujące drewniane wyposażenie i meble dla lotnisk:

Czerski i Jakimowicz Polski Przemysł Drzewny S-ka jawna (fabryka w Bondyrzu), Fabryka wyrobów drzewnych OZ w Zwierzyńcu, Zakład przemysłu drzewnego w Tarnawatce; Tartak parowy i gięciarnia mebli s-ka w Zamościu spadkobiercy Ferdynanda Zipsera.

Początkowo nie było stałych obozów przy lotniskach, robotnicy codziennie byli dostarczani przez Judenraty oraz urzędy pracy z pobliskich miejscowości. Gdy brakowało pracowników, jednostki lotnicze z miejscową żandarmerią urządzały łapanki w miejscowościach położonych w pobliżu lotniska. Obowiązek pracy na lotniskach spoczywał na wszystkich mężczyznach (15–60 lat), bez względu na narodowość. Okoliczne wioski dostarczały wozy konne (szarwark).

Budowlane jednostki wojskowe lotnictwa 1940–1941

Wiosną 1939 r. część oddziałów RAD zmobilizowano i włączono do wojska. W siłach powietrznych, po uzupełnieniu specjalistami z poboru, sformowano techniczne jednostki budowlane, najpierw kompanie budowlane (*Baukompanie*), następnie, w 1940 r., bataliony (*Baubataillone*). Ich zadaniem była budowa baz lotniczych, a następnie ich utrzymywanie, zwłaszcza budowa i naprawa pasów startowych. Budowlane jednostki Luftwaffe podlegały bezpośrednio dowództwu dystryktów lotniczych (*Luftgaukommandos*), wyznaczeni oficerowie sztabowi z jednostek budowlanych [*Stabsoffizieren der Luftwaffe Bautruppen (Stobau)*] byli ich dowódcami w dystryktach lotniczych:

Stb./Lw. Bau. Reg. 2/VI (Dowództwo 2. Pułku Budowlanego Wojsk Lotniczych VI dystryktu) – dowództwo pułku zawsze było potrzebne, gdy

projekt budowlany wymagał użycia kilku batalionów budowlanych; sformowane w październiku 1940 r., dowódca ppłk Wilhelm von Wuthenau, od 15 czerwca 1941 r. gen. mjr Hans Heinrich Bayer, przysłane na początku 1941 r. do koordynacji działań samodzielnych batalionów budowlanych podporządkowanych na czas budowy, w lipcu 1941 r. dowództwo przeniesiono na wschód,

3 Kp. Lw. Bau. Btl. 1/XVII (3. kompania 1. batalionu budowlanego wojsk lotniczych XVII dystryktu) – początkowo, w 1940 r., sformowano tylko 3. kompanię batalionu, która przybyła 13 września 1940 r., aby rozpocząć budowę lotniska polowego, stacjonowała na lotnisku Mokre jeszcze w lipcu 1941 r., liczyła 228 ludzi (w tym sześciu oficerów), dziewięć ręcznych karabinów maszynowych, została zlikwidowana w końcu 1941 r. w Zamościu,

Lw. Bau. Geratezug 3/XVII (3. pluton sprzętu budowlanego wojsk lotniczych XVII dystryktu) – przysłany 13 września 1940 r., razem z 3. kompanią budowlaną, sprzęt wykorzystywano przy budowie lotnisk, po zakończeniu prac stacjonował na lotnisku Mokre, w lipcu 1941 r. przeniesiony do Lwowa,

Lw. Bau. Geratezug 2/XVII (2. pluton sprzętu budowlanego wojsk lotniczych XVII dystryktu) – obecny od początku 1941 r., sprzęt budowlany wykorzystywano przy budowie lotnisk, po zakończeniu prac stacjonował w Zamościu, w lipcu 1941 r. przeniesiony na wschód.

Wszystkie wymienione poniżej plutony ciągników zostały zmobilizowane 1 stycznia 1940 r., przeniesione do budowy lotnisk na początku 1941 r., w lipcu 1941 r. stacjonowały w Zamościu, następnie przeniesiono je na wschód:

Lw. Traktorenzug 1/IV (1. Lotniczy Pluton Ciągników IV dystryktu) – w jego składzie ciągniki kołowe z przyczepami,

Lw. Traktorenzug 4/VII (4. Lotniczy Pluton Ciągników VII dystryktu) – w jego składzie ciągniki kołowe z przyczepami,

Traktorenzug 50 (B) (50. Budowlany Pluton Ciągników; litera B – „bau”) – w jego składzie ciągniki kołowe z przyczepami.

Oprócz wymienionych jednostek było pięć batalionów budowlanych wojsk lotniczych podporządkowanych dowództwu 2. pułku.

Modernizacja lotnisk w 1943 r.

Po rozpoczęciu modernizacji lotnisk w 1943 r. VIII Dowództwo Dystryktu Lotniczego na podstawie konsultacji z dowódcą SS i Policji wydało instrukcję, na jakich warunkach – należy zatrudniać Żydów do pracy przy instalacjach lotniczych. W październiku 1943 r. powstały obozy pracy przymusowej dla Żydów przy lotniskach, w których byli skoszarowani. Obozy podlegały pod Kierownictwo Budowlane Wosk Lotniczych w Zamościu.

W sierpniu 1943 r. zaczęto kierować osadzonych w obozie dla przesiedleńców w Zamościu do prac na lotniskach.

Jednostki operacyjne lotnictwa stacjonujące na Zamojszczyźnie

Korpus lotniczy zajmował się sprawami operacyjnymi, miał do dyspozycji przydzielone jednostki latające. W zamojskim węźle lotniskowym od czerwca do początku lipca 1941 r. na lotniskach: Zamość – Dub, Hostynne, Zamość – Klemensów, Zamość – Łabunie, Zamość – Mokre oraz Krosno, Krosno – Leżany, Lublin – Świdnik, Krosno – Moderówka, bazowały jednostki V Korpusu Lotniczego Zamość. Dowództwo korpusu (*Stab/V Flieger Korps Zamosc*) stacjonowało od 16 czerwca do lipca 1941 r. w folwarku Lipsko koło Zamościa; w lipcu przeniesione do Dubna. Dowódca korpusu generał feldmarszałek Robert von Greim, szef sztabu płk Hermann Plocher. Obok folwarku znajdowało się lądowisko (*LandeplaR*), utworzone na splantowanej łące, przystosowane do lądowania lekkich samolotów łącznikowych i transportowych. Prace wykonali Żydzi wyznaczeni przez Judenrat z Zamościa. Później nieużytkowane przez lotnictwo.

Podstawowym zadaniem Luftwaffe w planowanej operacji było wywalczenie przewagi w powietrzu poprzez zniszczenie sił powietrznych przeciwnika oraz wsparcie działań sił lądowych.

W okresie od czerwca do lipca 1944 r. na lotniskach: Jasionka, Lublin – Świdnik, Strunybaby (tak w spisie niemieckich lotnisk, 40 km na północny zachód od Lwowa – nie jest znana dokładna lokalizacja). Stryj, Łysiatycze, Lwów, Cuniów, Starzawa, Horodynia, Krosno, ponownie bazowały jednostki VIII Korpusu Lotniczego, a w lotniczym węźle zamojskim na lotniskach: Zamość – Łabunie, Zamość – Mokre, Zamość –

Klemensów, Zamość – Dub, stacjonowała podporządkowana korpusowi 102. Brygada Lotnictwa Węgierskiego. Dowódca korpusu gen. lotnictwa Hans Seidemann, szef sztabu płk Thorsten Christ. Miejscem ich postoju od 13 maja do 24 lipca 1944 r. był Lublin.

Dowództwa lotnisk

Niezależnie od wojsk operacyjnych lotnictwa istniały dystrykty lotnicze (*Luftgau*), które zajmowały się naziemną organizacją lotnictwa. Przydzielone im jednostki operacyjne korzystały ze wsparcia za pośrednictwem dowództw regionalnych lotnisk (*Lufthafen*) znajdujących się w dystrykcie lotniczym. Pod dowództwo regionalne podlegały lotniska operacyjne (*EisaRhafen*), z którymi miały bezpośrednie połączenie telefoniczne i dalekopisowe oraz drogowe. Na lotniskach stacjonowały dowództwa baz lotniczych (*Fliegerhorst Kommandantur*) lub lotnisk (*Flugplatz Kommando*), odpowiedzialne za rozbudowę, konserwację i utrzymanie infrastruktury, obronę przeciwlotniczą i naziemną lotniska oraz zaopatrzenie stacjonujących jednostek. Za obsługę samolotów i dyscyplinę odpowiedzialny był dowódca pułku lotniczego (brygady).

Baza lotnicza służy do okresowego stacjonowania i bieżącego zaopatrywania wyznaczonych jednostek lotniczych. Wyposażona jest w lotnisko, koszary, warsztaty, magazyny, szpital, zapasy żywności, amunicji i stały garnizon. Bazy stanowią podstawę wyjściową do prowadzenia działań bojowych przez lotnictwo.

Po zakończeniu walk w Polsce 30 września 1939 r. południowa część Generalnej Guberni została podporządkowana VIII Dowództwu Dystryktu Lotniczego, które przeniesiono z Wrocławia do Krakowa. Podstawowym elementem były istniejące polskie lotniska, na których stacjonowały niemieckie jednostki biorące udział w walkach, przeniesione w 1940 r. na zachód.

Ponownie od wiosny 1941 r. rozpoczęto tworzyć bazy na lotniskach w GG. W każdej bazie był stały garnizon w składzie: dowództwo bazy (*Fliegerhorst Kommandantur*); lotniczy pluton łączności (*Zug Luftnachrichten*); lotniczy batalion budowlany (*Lw. Bau. Btl.*) w składzie trzech kompanii; lotniczy pluton strzelców krajowych zajmujący się ochroną naziemną lotniska (*Lw. Landsschutzen Zug*), do oddziałów strzelców powoływano osoby starsze oraz nienadające się do służby liniowej; jed-

nostki artylerii przeciwlotniczej (*Flak. Einheiten*). W skład dowództwa wchodził: dowódca bazy, dowódca artylerii przeciwlotniczej, dowódca oddziału wojskowego przeznaczonego do ochrony lotniska oraz oficer do specjalnych poruczeń. Dowództwa baz oraz przydzielone jednostki nie stacjonowały stale, były przenoszone tam, gdzie trzeba było zabezpieczyć funkcjonowanie aktywnego lotniska. Lotnisko powinno znajdować się w odległości 60–80 km od linii frontu. Wyposażenie stałych lotnisk: kilka hangarów do garażowania samolotów, warsztat naprawy samolotów, połączone ze sobą betonowymi drogami, wartownia, budynek straży pożarnej, szpital, magazyny z garażem, wieża obserwacyjna, kilka ogrzewanych baraków koszarowych, kilkanaście miejsc parkingowych samolotów, stanowiska lekkiej artylerii przeciwlotniczej.

Pod dowództwo lotnisk w Zamościu podporządkowane były bazy lotnicze II klasy (E-2): Zamość – Klemensów, Zamość – Łabunie, Zamość – Mokre, przeznaczone do stacjonowania liniowego lotnictwa bombowego, myśliwskiego i szturmowego, oraz tymczasowe lotniska polowe: Zamość – Dub i Hostynne, przeznaczone dla lotnictwa wsparcia taktycznego. W lipcu 1941 r. wszystkie dowództwa baz z jednostkami lotniczymi zostały przeniesione na wschód. Opuszczając lotnisko polowe, należało pozostawić na miejscu wszystkie jego urządzenia.

4. Dowództwo Lotnisk XIII Dowództwa Dystryktu Lotniczego

W kwietniu 1941 r. do Zamościa zostało przeniesione 11. Dowództwo Lotnisk XII Dowództwa Dystryktu Lotniczego (*Flughafen Bereichs Kommando 11/XII*), dowódca mjr Kurt Estler. W Zamościu na jego bazie sformowano 4. Dowództwo Lotnisk XIII Dowództwa Dystryktu Lotniczego (*Flughafen Bereichs Kommando 4/XIII*), dowódca mjr (od 1 lipca 1941 r. ppłk) Kurt Estler. W tym czasie XIII dystryktowi lotniczemu podporządkowano całe terytorium XII dystryktu.

Pod 4. Dowództwo Lotnisk podlegały wszystkie dowództwa baz lotniczych i lotnisk istniejących w południowej części GG. Od kwietnia 1941 r. były to operacyjne lotniska z dowództwami baz lotniczych (*Fliegerhorst Kommandantur E-hafen*): E 29/IV Dub, E 21/VI Klemensów, E 10/VII Zamość – Mokre, E 9/IV Krosno – Moderówka, E 12/VII Jasionka, E 14/VII Kraków, E 15/VIII Częstochowa, E 17/XII Łabunie. Litera „E” oznaczała, że są to lotniska operacyjne przeznaczone dla jednostek liniowych. 30 czerwca 1941 r. 4. Dowództwo Lotnisk przeniesiono do Dubna.

1. Dowództwo Lotnisk VIII Dowództwa Dystryktu Lotniczego

W końcu czerwca 1941 r. zostało przeniesione do Zamościa Dowództwo Lotnisk Wrocław – Schongarten VIII Dowództwa Dystryktu Lotniczego (*Flughafen Bereichs Kommando Breslau – Schongarten VIII*). W Zamościu zmieniono jego nazwę na 1. Dowództwo Lotnisk VIII Dowództwa Dystryktu Lotniczego (*Flughafen Bereichs Kommando 1/VIII*), dowódca płk Oskar von Boeningk. Od lipca 1941 r. podlegały mu dowództwa baz lotniczych: E 11/VII Lwów, E 29/IV Dub, E 21/VI Klemensów, E 10/VII Zamość – Mokre, E 29/IV Krosno – Moderówka, E 12/VII Jasionka, E 14/VII Kraków, E 15/VIII Łabunie. W sierpniu 1941 r., po przesunięciu się frontu na wschód, dowództwo z Zamościa przeniesiono do Reichshofu, a 23 stycznia 1943 r. do Lwowa. W czerwcu 1944 r. przeniesione z Lwowa do Zamościa, dowódca płk Hans Jensen; na początku lipca 1944 r. znajdowało się we Wrocławiu. Pod dowództwo na początku 1943 r. podlegały dowództwa lotnisk (*Flugplatz Kommando*): C 6/VIII Jasionka, A 8/VIII Lwów – Czerlany, C 8/VIII Zamość – Mokre, C 9/VIII Mielec, pozostałe lotniska nie były użytkowane („C” oznacza lotnisko wykorzystywane do ćwiczeń lotników, „A” lotnisko szkolne podporządkowane szkole lotniczej). Dowództwa istniejących baz lotniczych od kwietnia 1944 r.: E(v) 207/VIII Stryj, E(v) 212/VIII Łabunie, E(v) 220/VIII Starzawa, E(v) 221/VIII Stanisławów oraz A 102/VIII Lwów, [(v) przemieszczane].

Instytucje wojsk lotniczych w Zamościu w latach 1941–1944.

Zweigstelle de Verwaltung des Luftgaukommando VIII Zamosc (Oddział Administracji VIII Dowództwa Dystryktu Lotniczego w Zamościu) – utworzony w sierpniu 1941 r., po przeniesieniu z Zamościa 1. Dowództwa Lotnisk, znajdował się na ul. Jasnej, główny kierownik inspektor rządowy (*Regierungsinspektor*) Walter Schotte, zajmował się administracją, zaopatrzeniem czynnych lotnisk, nadzorował prace budowlane prowadzone na lotniskach przez kierownictwo budowlane, podlegały pod niego bazy lotnicze oraz lotnicza sieć łączności,

Bauleitung der Luftwaffe Zamosc (Kierownictwo Budowlane Wojsk Lotniczych w Zamościu) – mieściło się na ul. Lwowskiej, kierownik (*Bauleiter*) inspektor Kugler, podlegało pod Oddział Administracyjny, zajmowało się konserwacją i utrzymaniem istniejących lotnisk oraz pracami

modernizacyjnymi, pod niego podlegały obozy pracy przymusowej dla Żydów przy lotniskach,

Ortsvermittlungsstelle Zamosc (Lokalna Centrala Łączności w Zamościu) – mieściła się w baraku na ul. Kościuszki, obsługiwany przez dwóch monterów i 11 telefonistek ze służby pomocniczej kobiet, podlegała pod Oddział Administracyjny, była punktem meldunkowym, utrzymywała bezpośrednie połączenia z lotniskami,

Fliegerhorst (bazy lotnicze) – na początku 1944 r. w zamojskim węźle lotniskowym były czynne bazy w Łabuniach, Klemensowie i Mokrem, podlegały pod Oddział Administracyjny.

Lotnicze jednostki łączności stacjonujące w Zamościu 1941 r.

Każdy korpus lotniczy otrzymał pułk łączności z batalionem obsługi i batalionem budowy linii łączności. Zadaniem pułku była budowa sieci łączności i jej eksploatacja oraz organizowanie łączności pomiędzy wszystkimi jednostkami lotniczymi oraz na lotniskach.

3 Luftgaunarichten Regiment 13 (3. kompania 13. Pułku Łączności Dystryktu Lotniczego) – pułk utworzony przed wojną w XIII Dystrykcie Lotniczym, należał do utworzonego na początku 1940 r. specjalistycznego pułku budowlanego 4. floty wojsk lotniczych (*Luftflotte 4*), w kwietniu 1941 r. do Zamościa przysłano 3. kompanię, była specjalistyczną grupą roboczą przeznaczoną do budowy linii telefonicznych i telegraficznych pomiędzy dowództwem a lotniskami oraz na lotniskach, składała się z trzech plutonów, podlegała pod 4. Dowództwo Lotnisk, 30 czerwca 1941 r. przeniesiona do Dubna,

Stab und I (Betr.)/Luftnarichten Regiment 35 (dowództwo i 1. batalion obsługi 35. Lotniczego Pułku Łączności) – pułk utworzono w marcu 1941 r., dowódca pułku płk Kurt Loebell (jednocześnie dowódca batalionu); stacjonowały w Zamościu od czerwca do lipca 1941 r., pułk podlegał pod dowództwo V Korpusu Lotniczego; batalion zabezpieczał łączność na lotniskach z jednostkami latającymi, w lipcu 1941 r. przeniesiony do Kiriwogradu,

w składzie: 1/35 kompania obsługi telefonów i dalekopisów, 2/35 kompania obsługi radiowej, 3/35 kompania obsługi połączeń lotnictwo – wojska lądowe oraz kolumna techniczna,

3 Kp./I Ln. Reg. 35 (3. kompania 1. batalionu 35. Lotniczego Pułku Łączności) – dowódca oberlejtnant Franz Hoyer, została rozdzielona między lotniska do zabezpieczenia łączności z jednostkami latającymi, w lipcu 1941 r. przeniesiona na wschód, na lotniskach w Mokrem, Klemensowie i Łabuniach pozostały elementy kompanii radiowej w celu zabezpieczenia ich funkcjonowania,

w składzie: dowództwo; dwa plutony, w każdym dwie grupy z radiostacjami o dużym zasięgu – w kompanii 12 sztuk i cztery agregaty prądotwórcze; pluton z radiostacjami średniego zasięgu – sześć sztuk.

Komenda garnizonu lotniczego w Zamościu

Pod komendę garnizonu lotniczego Zamość – Mokre podlegały lotniska niemające swoich dowództw: Sitaniec, Żdanów i bez nazwy (na Karolówce). Luftwaffe korzystało z zapasów polskiego składu paliwa lotniczego w Szastarce, przejętego w 1939 r. Uważa się, że zapasy wystarczyły do 1942 r.

Lotnicze jednostki naziemne lotnictwa stacjonujące w Zamościu

Jednostki transportowe, zaopatrzenia i warsztatowe przynależały do oddziałów naziemnych lotnictwa. W razie potrzeby przydzielane do komend baz lotniczych (lotnisk). Dowódca bazy (lotniska) musiał dysponować trzema rodzajami środków transportowych: samochodami ciężarowymi, osobowymi i ciągnikami.

Kraftwagen Werkstattzug Lw. (o) 2/VIII (2. pluton remontowy samochodów wojsk lotniczych VIII dystryktu) – garnizonowy warsztat przeznaczony do remontu i obsługi technicznej samochodów [(o) oznacza, że był stacjonarny],

w składzie: trzech majstrów wojskowych (dowódca i dwóch werkmajstrów); grupa remontowa – dwóch brygadzystów, 11 mechani-

ków silnikowych (w tym dowódca), specjalista od gaźników, spawacz, dwóch elektromechaników, dwóch tokarzy, dwóch od instalacji wodnej, dwóch kowali, rymarz od siedzeń, malarz, stolarz od karoserii i sześciu kierowców; tabor – samochód warsztatowy, samochód z maszynami (z agregatem na przyczepce), mały autobus, ciągnik gąsienicowy i dwie ciężarówki (33 ludzi),

Drużyny ratownicze samolotów wydzielone z grup stacjonowały na każdym lotnisku węzła zamojskiego w czerwcu – sierpniu 1941 r., we wrześniu 1941 r. przeniesione na wschód.

Flugzeug Bergungstrupp 1/VIII (1. grupa odzyskująca samoloty VIII dystryktu),

Flugzeug Bergungstrupp 2/VIII (2. grupa odzyskująca samoloty VIII dystryktu),

Flugzeug Bergungstrupp 3/VIII (3. grupa odzyskująca samoloty VIII dystryktu).

Zajmowały się wydobywaniem oraz identyfikacją zwłok pilotów i pasażerów ze zniszczonych lub uszkodzonych samolotów, meldowały o tym do dowództwa lotniska w celu pochówku. Odzyskiem sprawnych podzespołów z uszkodzonych lub zniszczonych samolotów własnych i nieprzyjaciela. Zdemontowane podzespoły i części wyposażenia oraz płatowca (nie chodzi o nazwę samolotu, tylko o kadłub samolotu – płyty, z których jest zbudowany) były testowane, sprawne odsyłano do polowych zakładów naprawczych, pozostałe złomowano na miejscu.

Lotnicze jednostki zaopatrzenia stacjonujące w Zamościu

8. Grupa Lotnictwa (Luftzeuggruppe 8) w VIII Dystrykcie Lotniczym (Luftgau VIII) była głównym kwatermistrzostwem w zakresie organizacji zaopatrzenia, nadzorowała też kompanie warsztatowe. Dowódca 8. grupy był odpowiedzialny za wszelkie zaopatrzenie, zarówno pod względem technicznym, jak i wojskowym. Wyjątkiem były parki lotnicze, które podlegały pod dowództwo VIII Dystryktu Lotniczego, oraz zaopatrzenie baz lotniczych – odbywało się poprzez okręgi zaopatrzenia, na które podzielony był dystrykt. 8. Grupa Lotnictwa była podporządkowana dowództwu VIII Dystryktu Lotniczego, stacjonowała w latach 1943–44 w Krakowie.

Nachschubbezirk d. Lw. 2/VIII (2. okręg zaopatrzenia wojsk lotniczych VIII dystryktu) – w Zamościu od 30 czerwca 1941 r. pełnił rolę kwatermistrzostwa dla baz lotniczych na terenie 1. Dowództwa Lotnisk VIII Dystryktu, podlegały pod niego wszystkie miejscowe magazyny, 28 lutego 1942 r. zlikwidowany,

Stb./Flieger Nachschub Kol. z.b.v. (Dowództwo Lotniczej Kolumny Zaopatrzenia Specjalnego Przeznaczenia) – stacjonowało w czerwcu – lipcu 1941 r., zajmowało się zaopatrzeniem w amunicję lotniczą jednostek oraz nadzorowało warunki składowania amunicji lotniczej na lotniskach, w lipcu 1941 r. przeniesione na wschód,

w składzie: dowództwo – dowódca, adiutant, lekarz, pisarz, sanitariusz, dwóch kierowców samochodów (osobowy i średni autobus); grupa zarządzania amunicją – dowódca, czterech fajerwerków, sześciu nadzorców, dwóch pisarzy, trzech kierowców (osobowy, lekki autobus, motocykl),

Nachschub Kp. d. Lw. 6/VII (6. Kompania Zaopatrzenia Lotnictwa VII dystryktu) – stacjonowała w czerwcu – lipcu 1941 r., w lipcu 1941 r. przeniesiona na wschód,

w składzie: dowództwo – dowódca, szef, mechanik samochodowy, sanitariusz, dwóch kierowców (samochód osobowy i lekki ciężarowy); trzy plutony, w każdym plutonie dowódca, pięć 11-osobowych sekcji rzemieślników różnych specjalności oraz trzy samochody ciężarowe z kierowcami i jeden kucharz (łącznie w trzech plutonach 168 ludzi); pluton techniczny – dowódca, szef, zaopatrzeniowiec, dwóch techników budowlanych, mistrz budowlany, 44 specjalistów budowlanych, trzy samochody ciężarowe z kierowcami; tabor – dowódca, kierowca lekkiego samochodu ciężarowego, krawiec, szewc i pisarz,

klaine Fl. Betr. St. Kol. 4/IV (4. mała Lotnicza Kolumna Paliwowa IV dystryktu) – przeniesiona w czerwcu 1941 r. do Hostynnego, mała kolumna mogła przewieźć jednorazowo 25 cbm (m³) paliwa, ponownie w lipcu 1941 r. w Zamościu, w tym miesiącu przeniesiona na wschód,

w składzie: dowództwo – dowódca, szef, kierowca samochodu osobowego, dwóch motocyklistów; dwie grupy, w każdej dowódca i dwóch wydających paliwo, pięć samochodów ciężarowych z dowódcą samochodu i kierowcą (łącznie 10 samochodów); grupa zabezpieczenia – do-

wódca, lekki samochód ciężarowy z dowódcą samochodu i kierowcą oraz kucharzem,

Transport Kolonne der Luftwaffe 2/See (2. Kolumna Transportowa Lotnictwa Morskiego) – zmobilizowana w styczniu 1940 r. jako *Flieger Nachschub Kolonne 2/See* (2. Morska Lotnicza Kolumna Zaopatrzenia) w bazie wodnosamolotów Wilhelmshawen, przekształcona w *TK d. Lw. 2/See* i przysłana na początku 1941 r., w lipcu 1941 r. przeniesiona na wschód, w składzie: dowództwo wodnosamolotu – dowódca, szef, kierowca samochodu osobowego, dwóch motocyklistów; trzy grupy samochodów ciężarowych po pięć sztuk w każdej (łącznie 15 samochodów), z dwuosobową załogą i dowódca grupy; tabor z dwoma lekkimi samochodami ciężarowymi, po dwie osoby obsługi oraz kucharz i kwatermistrz.

W lipcu 1944 r.

Luftwaffe Pionier Bataillon 6 (6. Batalion Saperów Lotnictwa) – w lipcu 1944 r. przysłany do Zamościa, zajmował się niszczeniem infrastruktury lotnisk węzła zamojskiego, aby nie mogły z nich korzystać wojska rosyjskie. Wyposażenie również ruchome; czego nie zdołano zabrać, niszczone.

Cywilna obrona przeciwlotnicza

Bierna obrona przeciwlotnicza została zorganizowana rozporządzeniem generalnego gubernatora z 22 kwietnia 1941 r. Starostowie zostali mianowani komendantami obrony na swoim terenie. Obowiązkowi służby przeciwlotniczej podlegali wszyscy mieszkańcy.

W Zamościu powstała *LuftschuRdienst Zamosc* (Pomocnicza Służba Przeciwlotnicza), w jej składzie zorganizowano służbę obserwacyjno-meldunkową z posterunkami oraz drużyny przeciwpożarowe i sanitarne. Jeden z posterunków znajdował się na wieży ratusza. Wprowadzono obowiązkowe zaciemnienie wszystkich obiektów na terenie miasta. Służba miała wspomagać zamojską zawodową straż pożarną (*FeuerschuRpolizei*), komendant straży Kert. Przed wojną straż podlegała samorządom, stopnie w niej wprowadzili Niemcy. Do służby w niej zostali przymusowo powołani mieszkańcy miasta. Straż oraz służba przeciwlotnicza znajdowały się w strukturach niemieckiej policji porządkowej (*Ordnungs polizei*).

Obrona przeciwlotnicza lotnisk

1941 r.

Obroną przeciwlotniczą lotnisk zajmowały się grupy przeciwlotnicze ze składu bazujących na nich jednostek naziemnych lotnictwa. Po ich przeniesieniu w lipcu 1941 r. na wschód lotniska nie miały obrony przeciwlotniczej.

1943 r.

Według raportów wywiadowczych AK tylko lotnisko w Mokrem i Łabuniach miało obronę przeciwlotniczą.

Mokre: schematyczne oznaczenia i ich opisy w legendzie planu lotniska pozwalają jedynie przypuszczać, że były to dwa plutony artylerii przeciwlotniczej. Rozmieszczone od strony zachodniej na trzech stanowiskach ogniowych, każde po dwa działka i reflektor. Od strony wschodniej jedno stanowisko ogniowe przeciwlotniczego ciężkiego karabinu maszynowego z reflektorem. Łącznie sześć przeciwlotniczych działonów artylerii, sekcja karabinu maszynowego i cztery reflektory. Oprócz tego dowództwo, oddział łączności i oddział amunicyjny.

Łabunie: schematycznie zaznaczonych jest 10 działonów, rozmieszczonych od południowej strony lotniska. Nie są wymieniane reflektory – musiały być, były integralną częścią artylerii przeciwlotniczej. Oprócz tego dowództwo baterii, oddział łączności i oddział amunicyjny.

1944 r.

Od maja na Zamojszczyźnie stacjonował detaszowany 96. Dywizjon Lekkiej Artylerii Przeciwlotniczej [*leichten Flak Abteilung 96 (v)*] z 99. Pułku Artylerii Przeciwlotniczej (*Flak Regiment 99*), dowódca pułku ppłk Rainer Stahel, stacjonował w Lwowie.

Dywizjon liczył trzy baterie artylerii przeciwlotniczej, dowódca mjr Wilhelm Baumer,

w składzie baterii: dowództwo – dowódca, technik uzbrojenia, szef; oddział łączności – dowódca oddziału, sekcja radiowa (dowódca i trzech operatorów radiostacji), sekcja telefoniczna (dowódca i trzech telefonistów); oddział ogniowy – trzy plutony działek przeciwlotniczych, w każdym trzy działka automatyczne 2 cm Flak 38 i trzy przeciwlotnicze

karabiny maszynowe MG 15, dowódca, zbrojmistrz, obserwator, trzech dowódców działonów i 12 kanonierów oraz pluton reflektorów przeciwlotniczych (cztery reflektory), dowódca, czterech dowódców reflektorów i 12 ludzi obsługi; oddział amunicyjny – dowódca, czterech amunicyjnych i ośmiu obserwatorów. Łącznie w trzech bateriach 27 działek, 27 karabinów maszynowych, 12 reflektorów. Karabiny maszynowe wykorzystywano też do obrony naziemnej, w każdym działonie był ręczny dalmierz (łącznie 27).

Mokre: przydzielone trzy plutony – dziewięć działek, dziewięć karabinów maszynowych i cztery reflektory,

Łabunie: trzy plutony – dziewięć działek, dziewięć karabinów maszynowych i cztery reflektory,

Klemensów: dwa plutony – sześć działek, sześć karabinów maszynowych i trzy reflektory,

Żdanów: (przypuszczalnie) jeden pluton – trzy działka, trzy karabiny maszynowe, reflektor.

Na każdym lotnisku, na wzniesionej wieży, znajdował się stały przeciwlotniczy posterunek obserwacyjny. Składał się z obserwatora wyposażonego w lornetkę i jego pomocnika, połączony linią telefoniczną z dowództwem lotniska. Zorganizowano także obronę bierną w postaci szczelin przeciwlotniczych do ukrycia ludzi oraz schrony dla sprzętu. Samoloty stały na rozproszonych, osłoniętych wałami ziemnymi i zamaskowanych siatkami stojankach.

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 2888 Płockie Głównie

Brak o obozie dokładnych informacji. Utworzony 30 czerwca 1941 r., przeznaczony dla mężczyzn zajmujących się rozładunkiem pociągów. Znajdował się przy zachodniej granicy lotniska w Mokrem, obok wybudowanej bocznicy kolejowej, przy niej były baraki mieszkalne dla robotników. Obozu pilnowali strażnicy z *SS-ukrainische Wachmannschaften*. Obóz zlikwidowano 31 maja 1943 r., 400 Żydów wywieziono do obozu na Majdanku.

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 3080 Zamość

Brak dokładnych wiadomości o obozie. Utworzony 28 lipca 1940 r., przeznaczony dla mężczyzn pracujących przy melioracji rzeki Łabuńki. Początkowo znajdował się w koszarach 3. Pułku Artylerii Lekkiej Legionów (w nadszańcu). Nazywany *obozem na wykręcie*, podlegał pod Biuro Gospodarki Wodnej w Zamościu (*Wasserwirtschaftamt Zamosc*). Strażnikami byli młodociani miejscowi folksdojczycze z samoobrony (*SelbschuRu*).

W październiku 1940 r. obóz przejęło Kierownictwo Budowy Wojsk Lotniczych w Zamościu (*Bauleitung der Luftwaffe*). Obóz został przeniesiony do baraków na ul. Peowiaków. Żydzi zajmowali się wyładunkiem przesyłanych koleją materiałów budowlanych w Ładowni Nowa Osada (rampa przy ul. Peowiaków). 30 czerwca 1941 r. część więźniów przeniesiono do powstałego obozu Płoskie Główne, obok lotniska w Mokrem. Zlikwidowany na początku 1943 r., kiedy Żydów przeniesiono do obozu w Łabuniach. Ochraniany przez oddział z *SS-ukrainische Wachmannschaften*.

Magazyn Luftwaffe w Żdanowie

Utworzony przypuszczalnie w sierpniu 1941 r., znajdował się przy drodze do Mokrego, naprzeciwko zabudowań folwarku Żdanów-Klucz. Magazyn podlegał pod 8. Grupę Lotnictwa. Teren magazynu wyłożono płytami żelbetonowymi, na nich postawiono drewniane magazyny. Płyty zachowały się jeszcze do lat 80. XX w., obecnie znajduje się tam pawilon handlowy. Na fotografii lotniczej z 26 sierpnia 1944 r. widać, że zabudowa w tym miejscu została celowo zniszczona.

Obsługę magazynu zapewniały lotnicze kolumny ładujące oraz transportowa, zajmowały się nie tylko obsługą na miejscu w magazynie, ale również rozładunkiem wagonów na stacji kolejowej Zamość i przewozem do magazynu przesyłanych koleją materiałów. Wszystkie wymienione kolumny stacjonowały od sierpnia 1941 r., w marcu 1942 r. zostały przeniesione na wschód:

Verladekolonne d. Lw. 1/VIII (1. kolumna ładująca wojsk lotniczych VIII dystryktu),

Verladekolonne d. Lw 2/VIII (2. kolumna ładująca wojsk lotniczych VIII dystryktu),

Verladekolonne d. Lw 3/VIII (3. kolumna ładująca wojsk lotniczych VIII dystryktu),

Trsp. Kol. d. Lw 50/XI (50. kolumna transportowa wojsk lotniczych XI dystryktu),

w składzie: dowództwo: dowódca, szef, kierowca samochodu osobowego, dwóch motocyklistów; cztery grupy w każdej: dowódca grupy, pięć średnich samochodów ciężarowych z 2-osobową załogą; tabor: dowódca, sanitariusz, zaopatrzeniowiec, kucharz, dwa lekkie samochody ciężarowe z kierowcami.

Od kwietnia 1942 r. w magazynie pracowali junacy z utworzonego Oddziału (?)/407 Służby Budowlanej GG (*Baudienst Abteilungen ?/407 Baundienst im Generalgouvernement*), którzy zastąpili lotnicze kolumny ładujące. Oddział utworzono w powiecie zamojskim ze zmobilizowanej przymusowo polskiej młodzieży. Junacy byli skoszarowani, umundurowani i zorganizowani na wzór wojskowy. Na czele oddziału stał inspektor (Niemiec), jego zastępca werkmistrz, podzielony na trzy plutony z nadzorcami, te na trzy drużyny z przodownikami. Stanowiska od werkmistrza w dół były przeznaczone dla Polaków. Obóz junaków znajdował się w zabudowaniach folwarku Żdanów-Klucz, naprzeciw magazynu przy drodze do Mokrego. W wartowni przy bramie służbę wartowniczą (*Lagerwache*) pełnili nadzorcy i przodownicy, uzbrojeni podczas służby w broń długą z niewielkim zapasem amunicji. Baza kolumny transportowej służby budowlanej znajdowała się w Zamościu przy skrzyżowaniu ul. Partyzantów/Odrodzenia (obecnie nie istnieje, zniszczona w czasie rozbudowy drogi; zachowały się częściowo utwardzające teren płyty żelbetonowe. Oddział rozwiązano w końcu 1942 r., junacy zostali powołani na siedem miesięcy.

Od lipca 1942 r. przy magazynie istniały dwa podobozы obozów pracy przymusowej dla Żydów w Łabuniach (męskiego i kobiecego). W październiku 1943 r. przy powstałym obozie pracy przymusowej dla Żydów w Żdanowie założono podobozы z obozów w Mokrem, Łabuniach i Klemensowie. Pochodzący z nich Żydzi pracowali w magazynie i tworzyli kolumny ładujące.

Lotnisko Żdanów

Raport NKWD z 14 maja 1941 r. informował, że budowane jest lotnisko w Żdanowie. Nie zostało ukończone przed inwazją 22 czerwca. W stycz-

niu 1943 r. na płaskich łąkach pod Zwódnem (pomiędzy obecną Skokówką a Zwódnem) zaczęto budowę lotniska o powierzchni 20 ha. Pracowali Żydzi z obozu przy ul. Żdanowskiej w Zamościu. Doprowadzono energię elektryczną z elektrowni w Zamościu (zbudowano linię napowietrzną Zamość – Żdanów). Nie miało wydzielonego pasa startowego ani stałych jednostek obsługi. Ze względu na niewielkie rozmiary było lądowiskiem (*LandeplaR*), nieużytkowanym do maja 1944 r.

17 lutego 1944 r. o godzinie 1 spadł w pobliżu lotniska niemiecki bombowiec, wybuch przenoszonych bomb i paliwa wywołał panikę w Zamościu. Niemcy sądzili, że to oddziały 1. Ukraińskiej Dywizji Partyzanckiej posuwają się na miasto, a po drodze zaatakowały lotnisko.

W maju 1944 r. zostało powiększone, zasypano ziemią otaczające je rowy melioracyjne, wyorano i splantowano teren lotniska, wybudowano baraki mieszkalne i magazynowe. Powstało lotnisko polowe (*FeldflugplaR*), pas startowy wybudowany według nowych zasad – była nim przylegająca do lotniska część drogi Zwódné – Pniówek, utwardzona płytami żelbetonowymi; typowy pas startowy dla lotnictwa myśliwskiego i szturmowego miał wymiary 1000 x 40 m. Po wojnie pas startowy nazywano *niemiecką drogą*, obecnie nie istnieje. Jeszcze w latach 70. XX w. przy drodze do Żdanowa znajdował się budynek magazynowy. Prace wykonał przysłany z lotniska w Mokrem pluton z Oddziału 6/401 Służby Budowlanej (50 junaków). W lipcu 1944 r. posłużyło do odciążenia lotniska w Mokrem.

Niemieckie zdjęcia lotnicze z 1944 r.

Na podstawie niemieckich zdjęć lotniczych z 26 sierpnia i 8 października 1944 r.¹ można stwierdzić, jak naprawdę wyglądało lotnisko żdanowskie w tym czasie. Znajdowało się na polach pomiędzy zabudowaniami obecnej Skokówki i Zwódnego, miało kształt nieregularnego czworoboku. Przylegało od północy do drogi łączącej te miejscowości, rozciągało się na południe od obecnej ul. Targowej, która łączyła istniejące przy drodze do Zamościa zaplecze z lotniskiem. Pomiędzy barakami znajdowały się szczeliny przeciwlotnicze, widać celowo zniszczone zaplecze.

1 Zdjęcia lotnicze Zamościa i okolic znajdują się w zasobie National Archives and Records Administration (NARA) w USA.

Jednostki naziemne w 1944 r.

Nie są znane jednostki obsługi naziemnej przysłane w 1944 r. z lotniska w Mokrem. Komendantem meldunkowym lotniska w lipcu 1944 r. był dowódca 3. dywizjonu 11. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego kpt. Horst Gunter von Fassong.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1944 r.

Stb./NSGr. 2 (Dowództwo 2. Dywizjonu Nocnego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowało w okresie 10–22 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Płaszowie), dowódca kpt. Heinz Muller, na wyposażeniu jeden samolot Ju 87D, *3/NSGr. 2* (3. eskadra 2. Dywizjonu Nocnego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała 10–22 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Płaszowie), na wyposażeniu 12 samolotów Ju 87 D, dowódca N.N.,

4/NSGr. 2 (4. eskadra 2. Dywizjonu Nocnego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała w okresie 9–22 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Płaszowie), na wyposażeniu sześć samolotów Ju 87 D, pięć Arado Ar 66 C, dwa Go 145; dwa ostatnie typy samolotów to samoloty treningowe wykorzystywane jako bombowce nocne, dowódca N.N.,

Stb. III/JGr. 11 (Jagdgruppe) (dowództwo 3. dywizjonu 11. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowało od 13 lipca 1944 r. (od końca miesiąca w Dęblinie), dowódca kpt. Horst Gunter von Fassong, od 9 lipca 1944 r. mjr Anton Hacki,

7 / III JGr. 11 (7. eskadra 3. dywizjonu 11. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Hugo Frey, stacjonowała od 13 lipca 1944 r. (w końcu miesiąca w Dęblinie),

8 / III JGr. 11 (8. eskadra 3. dywizjonu 11. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Jurgen Hans Eberhard Harder, stacjonowała od 13 lipca 1944 r. (od końca miesiąca w Dęblinie),

9 / III JGr. 11 (9. eskadra 3. dywizjonu 11. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 13 lipca 1944 r. (od końca miesiąca w Dęblinie), dowódca oberlejttnant Helmut Heinz Brandes,

12 / III JGr. 11 (12. eskadra 3. dywizjonu 11. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 13 lipca 1944 r. (w końcu miesiąca w Dęblinie), dowódca oberlejttnant Henrich Paul Dahne,

3. Dywizjon miał na wyposażeniu 38 samolotów myśliwskich Fw 190A.

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 3093 Żdanów

Brak dokładnych informacji o jego funkcjonowaniu. Pierwsza wzmianka pochodzi z października 1943 r., przeznaczony był dla mężczyzn pracujących przy budowie lotniska. Byli to Żydzi przewiezieni z obozu w Poniatowej. Znajdował się przy drodze do Mokrego, w zabudowaniach folwarku Żdanów-Klucz. Straż pełnili wachmani z *SS-ukrainische Wachmannschaften*. Nie jest znana data jego likwidacji, po zakończeniu prac na lotnisku więźniów przypuszczalnie przeniesiono do obozu w Mokrem.

Lotnisko Zamość – Dub

Prace ruszyły na początku 1941 r. Według raportu z 14 maja 1941 r. lotnisko było jeszcze w budowie. Trzecie pod względem znaczenia po Klemensowie i Łabuniach w kompleksie lotniczym Zamość. Przeznaczone tylko dla jednosilnikowych samolotów. Było lotniskiem polowym pełniącym funkcje lotniska stałego, bez stałej infrastruktury. Wyznaczone na równym, płaskim terenie o trawiastej nawierzchni, 850 x 400 m, bez wydzielonego pola wzlotów i utwardzonego pasa startowego. Znajdowało się na zniwelowanym polu po zachodniej stronie drogi z kościoła w Dubie na cmentarz parafialny oraz na południe od zabudowań folwarku Michałówka. W czerwcu 1941 r. bazowało na nim lotnictwo myśliwskie, które latało w eskorcie bombowców z Łabuń. 22 czerwca, aby wysłać w powietrze szybko całą jednostkę, samoloty startowały z jednego krańca lotniska rozmieszczone na całej szerokości jeden obok drugiego.

Było lotniskiem operacyjnym służącym do zabezpieczenia wsparcia lotniczego. Nie miało jednostek obsługi, wsparcia w tym zakresie na czas użytkowania w 1941 r. udzieliły garnizon zamojski i lotnisko w Łabuniach. Szpital i dowództwo znajdowało się w zabudowaniach folwarku Michałówka, skład amunicji na cmentarzu, w kaplicy cmentarnej Rulikowskich.

Aktywne tylko w czerwcu – lipcu 1941 r., następnie było nieużytkowanym zapasowym lotniskiem polowym (*Feldflugplatz*), ochronianym przez niewielki oddział wartowniczy utworzony z folksdojczów. Ponownie aktywne w lipcu 1944 r., z chwilą podejścia Rosjan wykorzystane jako tymczasowe polowe lotnisko do krótkotrwałego stacjonowania jednostek lotniczych.

Dowództwo lotniska

Fl.H.Kdtr. E 29/IV (Fliegerhorst Kommandantur) (29. Dowództwo Bazy Lotniczej IV dystryktu) – przeniesione z Rijen, stacjonowało w kwietniu–lipcu 1941 r., komendant kpt. August Joly, w lipcu 1941 r. przeniesione do Włodzimierza Wołyńskiego. Dowództwo bazy lotniczej było jednocześnie dowództwem miejscowego garnizonu lotniczego,

Stb./NAGr. 15 (dowództwo 15. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego) – stacjonowało od 8 do 22 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Turbii), dowódca mjr Rudolf Jungfer, na wyposażeniu nie miało samolotów, zabezpieczało doraźną obsługę lotniska na czas bazowania samolotów,

w składzie: dowództwo, kompania sztabowa, zmotoryzowana kompania łączności z lotnictwem.

Jednostki obsługi naziemnej w 1941 r.

Przydzielone z garnizonu zamojskiego w czerwcu – lipcu 1941 r., w lipcu odesłane do Zamościa.

mittlerer Fl. Betr. St. Kol. 6/VIII (6. średnia lotnicza kolumna paliwowa VIII dystryktu) – w czerwcu 1941 r. przysłana z Łabuń, ponieważ na lotnisku nie było stałych zbiorników z paliwem, 15 lipca w Łabuniach, średnia kolumna paliwowa mogła przewieźć jednorazowa 50 cbm paliwa.

sekcja radiowa z 3. kompanii 1. batalionu 35. Lotniczego Pułku Łączności.

Jednostki rzutów naziemnych stacjonujące na lotnisku jednostek lotniczych w 1941 r.

Były częścią składową stacjonujących lotniczych jednostek i wraz z nimi przemieszczały się na kolejne lotniska.

w maju – czerwcu 1941 r. – jednostki naziemne 2. eskadry 10. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego *2(H)/AGr. 10*,

w składzie: grupa techniczna – oficer techniczny i 48 mechaników lotniczych różnych specjalności, w tym dowódca; grupa fotograficzna – dowódca i 21 specjalistów od fotografii i lotniczego sprzętu fonograficznego; zmotoryzowany pluton łączności – 40 ludzi z dowódcą; grupa zaopatrzenia eskadry – dowódca i 30 ludzi; tabor – dowódca i 30 kierowców, samochód z wyposażeniem fotograficznym, sanitarka, dwa

samochody cysterny, grupa ciągników kołowych z przyczepami, grupa samochodów ciężarowych, grupa samochodów osobowych i motocykli, radiostacja na przyczepie, dwie holowane kuchnie polowe; grupa obrony przeciwlotniczej – dwa działka 2 cm Flak 30, obsługiwane przez 10 ludzi z grupy zaopatrzenia eskadry, wykorzystywane do obrony lotniska,
18-30 czerwca 1941 r. – kompania sztabowa 1. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego,

w składzie: dowódca kompanii; grupa sztabowa i zabezpieczenia logistycznego – 41 ludzi z dowódcą grupy; grupa kontrolna – kontroler osprzętu samolotów, kontroler silnika, kontroler płatowców; grupa obsługi technicznej – 40 mechaników różnej specjalności oraz magazyn części zamiennych, sześciu ludzi; grupa tankowania samolotów – siedmiu ludzi, w tym pisarz; grupa kontroli lotów – siedmiu ludzi z dowódcą; grupa medyczna – 11 ludzi z dowódcą; grupa ratunkowa – siedmiu ludzi z dowódcą; tabor – dowódca i 24 kierowców, trzy cysterny, samochód kuchnia polowa, sanitarka, grupa ciągników kołowych z przyczepami, grupa samochodów ciężarowych, grupa samochodów osobowych i motocykli; grupa obrony przeciwlotniczej – 120 ludzi (cztery działka automatyczne 2 cm Flak 30 i sześć przeciwlotniczych karabinów maszynowych MG 15, wykorzystana do obrony lotniska.

Każdy dywizjon lotnictwa, niezależnie od przeznaczenia, miał swoją kompanię obsługi (*Flughafenbetriebskompanien; FBK*), składającą się z czterech plutonów. Trzy plutony obsługi, ponadto każda eskadra miała swój pluton obsługi liczący 71 mechaników różnych specjalności, z magazynem części zamiennych, oraz pluton warsztatowy (grupa obsługi technicznej z kompanii sztabowej dywizjonu). Kompanie nie tylko odtworzały zdolność bojową, również dokonywały przeglądów i napraw uszkodzonych samolotów.

Na lotnisku stacjonowała kompania obsługi 1. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego (*JG 3/FBK*) oraz dwa plutony obsługi (przy swoich eskadrach) 3. dywizjonu tego pułku.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1941 r.

Stb /I JGr. 3 „Udet” (dowództwo 1. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Hans von Hahn, bazowało od 18 czerwca 1941 r. (od 30 czerwca w Łucku),

1/I JGr. 3 „Udet” (1. eskadra 1. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 18 czerwca 1944 r. (od 30 czerwca 1941 r. w Łucku), dowódca oberlejttnant Josef Haibock,

2/I JGr. 3 „Udet” (2. eskadra 1. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 18 czerwca 1944 r. (od 30 czerwca w Łucku), dowódca oberlejttnant Walter Dahl,

3/I JGr. 3 „Udet” (3. eskadra 1. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 18 czerwca 1944 r. (od 30 czerwca 1941 r. w Łucku), dowódca oberlejttnant Max Bucholz.

1. Dywizjon miał na wyposażeniu 35 myśliwców messerschmitt Me Bf 109F.

7/III JGr. 3 „Udet” (7. eskadra 3. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 23 czerwca 1941 r. (od 26 czerwca w Łucku), dowódca oberlejttnant Kurt Sochatzy,

8/III JGr. 3 „Udet” (8. eskadra 3. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 23 czerwca 1941 r. (od 26 czerwca w Łucku), dowódca oberlejttnant Franz Beyer,

2(H)/ AGr. 10 „Tanenberg” (Aufklarungsstaffel) (2. eskadra 10. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego) – przydzielona do XXXXII Korpusu Armijnego (podporządkowana dowódcy lotniczemu 6. Armii), stacjonowała w maju – czerwcu 1941 r. (od lipca w Żytomierzu), na wyposażeniu dziewięć samolotów Henschel Hs 126 B i 1 transportowy Ju 52 (dyspozycyjny dowódcy dywizjonu), dowódca kpt. Hans Joachim Jager. Przepuszczalnie w maju 1941 r. stacjonowała na lądowisku Komarów-Osada, od czerwca, po ukończeniu budowy, na lotnisku w Dubie; od maja przeprowadzała loty rozpoznawcze nad terytorium ZSRR.

Jednostki naziemne stacjonujące w 1944 r.

Od 1943 r. jednostki lotnicze nie miały swoich własnych kompanii obsługi, musiały korzystać z jednostek obsługi znajdujących się na lotniskach podległych pod 8. Grupę Lotnictwa (kwaterymistrzostwo).

Ponieważ na lotnisku nie było obsługi, obsługę bazujących jednostek lotniczych zabezpieczały: stacjonujące na miejscu kompanie sztabowa i łączności dowództwa 15. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego oraz nieznane jednostki przysłane z lotniska w Łabuniach.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1944 r.

(Ung.) ASt. 3/1 (węgierska 3. eskadra bliskiego rozpoznania 1. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego), dowódca kpt. Imre Telbisz, wyposażona w osiem samolotów myśliwskich Me Bf 109 G, stacjonowała od 29 marca 1944 r. (od 19 maja w Łabuniach),

Stb./III SGr. 2 „Immelmann” (Schlachgeschwader Gruppe) (dowództwo 3. dywizjonu 2. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – dowódca mjr Hans Ulrich Rudel, stacjonowało w lipcu 1944 r. (od 22 lipca w Mielcu),

7/III SGr. 2 „Immelmann” (7. eskadra 3. dywizjonu 2. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała w lipcu 1944 r. (od 22 lipca w Mielcu), dowódca N.N.,

8/III SGr. 2 „Immelmann” (8. eskadra 3. dywizjonu 2. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała w lipcu 1944 r. (od 22 lipca w Mielcu), dowódca por. Helmut Fickel,

9/III SGr. 2 „Immelmann” (9. eskadra 3. dywizjonu 2. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała w lipcu 1944 r. (od 22 lipca w Mielcu), dowódca por. Wilhelm Grune.

3. Dywizjon miał na wyposażeniu 25 samolotów Junkers Ju 87D.

10 (Pz)/ SGr. 2 „Immelmann” (10. eskadra zwalczania czołgów 2. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – dowódca oberlejtnant Helmut Schubel, stacjonowała w lipcu 1944 r. (od 22 lipca w Mielcu), na wyposażeniu pięć samolotów Ju 87 G (uzbrojone w dwa działka 37 mm), była samodzielną eskadrą w pułku,

10 (Pz)/ SGr. 9 (10. eskadra zwalczania czołgów 9. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – dowódca oberlejtnant Rudolf Heinz Ruffer, stacjonowała 6–12 lipca 1944 r., przeniesiona 13 lipca do Łabuń, wyposażona w 12 samolotów Hs 129 B, była samodzielną eskadrą w pułku,

3/NAGr. 4 (Nahaufklarungsgruppe) (3. eskadra 4. dywizjonu lotnictwa obserwacyjnego) – stacjonowała 10–20 lipca 1944 r. (od 21 lipca w Turbii), na wyposażeniu 11 samolotów Me Bf 109 G, dowódca N.N.

Lotnisko Zamość – Klemensów

Prace budowlane na lotnisku ruszyły na początku 1941 r. Raport z 14 maja 1941 r. podawał, że buduje się lotnisko w rejonie zamku (pałacu) Klemensów. Miało równą, trawiastą nawierzchnię o rozmiarach 1325 x 1050 m, betonowy pas startowy 1190 x 50 m, biegnący z południowego wschodu na północny zachód. Typowy pas startowy dla samolotów bombowych He 111 powinien mieć wymiary 1400 x 50 m (maksymalna szerokość 60 m i minimalna długość 1200 m). Zaplecze materiałowe i usługowe było na miejscu w okresie intensywnego użytkowania. Wsparcie w 1941 r. zapewniał lotniczy garnizon zamojski. Magazyn bomb i amunicji lotniczej znajdował się w 1941 r. w magazynach cukrowni, skład paliwa w parku przy pałacu Zamoyskich, szpital oraz dowództwo lotniska stacjonowały w pobliskim pałacu. Energię elektryczną dostarczała elektrownia wodna Ordynacji Zamojskiej na rzece Wieprz przy pałacu w Klemensowie. Do przewozu materiałów na lotnisko wykorzystywano kolejkę wąskotorową cukrowni.

Było lotniskiem operacyjnym, wykorzystywanym przez Luftwaffe w czerwcu – lipcu 1941 r., następnie nieużytkowane zapasowe lotnisko, w lecie 1942 r. było lotniskiem szkolnym. W końcu 1943 r. wykonano rozproszone pojedyncze stojanki do parkowania samolotów, zabezpieczone wałami ziemnymi. Od wiosny 1944 r. lotnisko operacyjne, używane przez jednostki lotnictwa węgierskiego. Od lutego 1944 r. uruchomiano lotniczy szpital wojskowy w pałacu klemensowskim, w marcu zlikwidowany.

Niemieckie zdjęcia lotnicze z 1944 r.

Na podstawie niemieckich zdjęć lotniczych z 22 i 30 lipca 1944 r. można się zorientować, jak wyglądało lotnisko w ostatnim okresie użytkowania przez Niemców. Zajmowało znaczny, nieregularny teren położony na zachód od drogi do Zamościa. Składało się z pola wzlotów, w jego centralnej części betonowy pas startowy o wymiarach 1230 x 50 m, (w opisie niektórych fotografii lotniczych podane są wymiary około 900 x 50 m), przebiegający z północnego zachodu na południowy wschód. Do obu krańców i środka pasa dochodziły drogi kołowania od stojanek. Na południe od pasa parking dla samolotów, wzmocniony siatką stalową, bez wyznaczonych pojedynczych stojanek. Przy granicy północnej lotniska

10 pojedynczych stojanek osłoniętych wałami ziemnymi, ukrytych przy krawędziach trzech kęp leśnych, ponadto pomiędzy nimi siedem ukrytych pojedynczych miejsc parkingowych. W części północno-zachodniej dwie pojedyncze stojanki, każda osłonięta wałem ziemnym. Kwatery obsługi znajdowały się w barakach przy drodze zamojskiej, przed zabudowaniami osady przyfabrycznej – w tym miejscu na zdjęciu widać ślady zniszczeń. Magazyn paliwa znajdował się przy drodze do Michalowa, poza zabudowaniami, cztery zbiorniki w wykopach ziemnych. Na zdjęciu z 22 lipca nie ma jeszcze bazujących samolotów rosyjskich, na kolejnym widać, że jest użytkowane i było zbombardowane.

Dowództwo lotniska

Dowództwo bazy lotniczej (lotniska) było jednocześnie dowództwem miejscowego garnizonu lotniczego.

Fl.H.Kdtr. E 21/VI (21. Dowództwo Bazy Lotniczej VI dystryktu) – zmobilizowane w końcu 1940 r., stacjonowało w kwietniu – lipcu 1941 r., komendant kpt. Henry Luders, w sierpniu 1941 r. przeniesione do Żytomierza,

Fl.PlaRKdo. Klemensow (Ung.) (węgierskie dowództwo lotniska) – wydzielone z Dowództwa 102. Brygady Lotniczej, stacjonowało w maju – lipcu 1944 r.

Jednostki podległe bezpośrednio pod dowództwo V Korpusu Lotnictwa w 1941 r.

Lw. KBK 5 (Luftwaffen Kriegsberichterkompanien 5) (5. kompania propagandowa wojsk lotniczych) – znajdowała się przy każdym korpusie lotniczym, bazowała w lipcu 1941 r., w tym miesiącu przeniesiona na wschód,

w składzie: dowództwo, dwa lekkie plutony korespondentów wojennych, jeden ciężki pluton korespondentów, dwa oddziały propagandowe, dwa oddziały projektorów filmowych, skład ulotek, oddział zabezpieczenia technicznego, tabor z kierowcami i grupą samochodów.

Jednostki obsługi naziemnej lotniska w 1941 r.:

Wetterbeobachtungszentrale (mot.) d. Lw. 11/XVII (11. zmotoryzowana stacja meteorologiczna wojsk lotniczych XVII dystryktu) – stacjonowała w czerwcu – lipcu 1941 r., obsługiwała wszystkie lotniska węzła zamojskiego, została przeniesiona w lipcu 1941 r. na wschód, podlegała pod dowództwo lotnisk,

w składzie: dowództwo – dowódca stacji, czterech meteorologów, sztabowy samochód meteorologiczny z kierowcą; grupa łączności – dowódca, samochód z radiostacją, sekcja telefonistów (siedmiu ludzi z dowódcą); zespół oceny pogody – dowódca, sześciu meteorologów, dwa samochody meteorologiczne z kierowcami; zespół drukarski – dowódca, czterech drukarzy, trzech kierowców (dwa samochody z drukarkami i jeden z agregatem prądotwórczym); zespół naprawczy – majster, trzech mechaników silnikowych i jeden mechanik ogólny,

Ldssch. Zug d. Lw. 8/VIII (LandesschuRen Zug der Luftwaffen) (pluton 8. Kompanii Strzelców Krajowych wojsk lotniczych VIII dystryktu) – podlegał pod dowódcę bazy, zajmował się ochroną lotniska, liczył etatowo 46 ludzi (jeden oficer), posiadał jeden ręczny karabin maszynowy,

Flieger Gerateausgabestelle 4/VIII (4. Punkt Dystrybucji Urządzeń Lotniczych VIII dystryktu) – był ruchomy, umieszczony w wagonach kolejowych, stacjonował na stacji kolejowej Klemensów w kwietniu – lipcu 1941 r., w lipcu 1941 r. przeniesiony na wschód,

Lw.Bau.Btl. 17/XI (17. batalion budowlany wojsk lotniczych XI dystryktu) – utworzony na początku 1941 r., liczył trzy kompanie, przydzielony do budowy lotniska, stacjonował w marcu – lipcu 1941 r., w lipcu przeniesiony do Zamościa,

Fahrkolonne d. Lw. 18/VIII (18. kolumna transportowa wojsk lotniczych VIII dystryktu) – utworzona na początku 1941 r., podlegała pod dowódcę bazy, w sierpniu 1941 r., przeniesiona na wschód,

w składzie: dowództwo – dowódca, szef, sanitariusz, weterynarz, łącznik, pisarz i dwóch motocyklistów; dwa plutony, w każdym 20 wozów dwukonnych z dwuosobową obsługą (w tym dwóch kowali, rymarz i krawiec); tabor – dowódca, kwatermistrz, 10 wozów z jednoosobową

załogą (w tym kowal), dwie kuchnie polowe z zaprzęgiem konnym (jako woźnice dwóch kucharzy).

Jednostki rzutów naziemnych bazujących jednostek lotniczych w 1941 r.

Były to organiczne jednostki oddziałów lotniczych, które przemieszczały się z nimi na kolejne lotniska – dwie kompanie sztabowe z 3. dywizjonu 55. Pułku Myślistwa Bombowego oraz 2. dywizjonu 210. Pułku Lotnictwa Bombowego, obie stacjonowały w czerwcu – lipcu 1941 r.,

w składzie: dowódca kompanii; grupa sztabowa i zabezpieczenia logistycznego – 41 ludzi; grupa kontrolna – kontroler osprzętu, kontroler silnika, kontroler płatowca; grupa obsługi – 40 mechaników różnych specjalności z magazynem części zamiennych (sześciu ludzi); grupa tankowania samolotów – siedmiu ludzi; grupa kontroli lotów – siedmiu ludzi; grupa medyczna – 11 ludzi; grupa ratunkowa – siedmiu ludzi; tabor – dowódca i 24 kierowców, trzy cysterny samochodowe, samochód kuchnia, sanitarka, grupa ciągników kołowych z przyczepami, grupa samochodów ciężarowych, grupa samochodów osobowych i motocykli; grupa obrony przeciwlotniczej – 120 ludzi (cztery działka 2 cm Flak 30 i sześć przeciwlotniczych karabinów maszynowych MG 15), wykorzystywana do obrony lotniska.

Na lotnisku znajdowała się 3. kompania obsługi 3. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego (**3 KG 55/FBK**), w składzie z trzema plutonami obsługi (po plutonie na eskadrę) oraz plutonem warsztatowym (ze składu kompanii kompania sztabowej dywizjonu grupa obsługi). Kompania obsługi 2. dywizjonu 210. Pułku Lotnictwa Bombowego (**SKG 210/FBK**) miała identyczną organizację.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1941 r.

Stb./III KGr. 55 „Greif” (dowództwo 3. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – dowódca kpt. Heinrich Wittmer, stacjonowało od 18 czerwca 1941 r. (od 16 lipca 1941 r. w Łucku),

7/III KGr. 55 „Greif” (7. eskadra 3 dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 16 lipca w Łucku), dowódca por. Peter Baumgartner,

8/III KGr. 55 „Greif” (8. eskadra 3. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 16 lipca w Łucku), dowódca por. Bernhard Hickel,

9/III KGr. 55 „Greif” (9. eskadra 3 dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 16 lipca w Łucku), dowódca por. Matthias Bermadier.

3. Dywizjon miał na wyposażeniu 25 bombowców Heinkel He 111H.

Stb./II SKGr. 210 (Schnellkampfgruppe) (dowództwo 2. dywizjonu 210. Pułku Szybkiego Lotnictwa Bombowego) – dowódca kpt. Rolf Kaldrack, stacjonowało od 30 czerwca 1941 r. (od 6 lipca w Mińsku), sztab był wyposażony w pięć samolotów Me Bf 110C,

4/II SKGr. 210 (4. eskadra 2. dywizjonu 210. Pułku Szybkiego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 30 czerwca 1941 r. (od 6 lipca w Mińsku), dowódca oberlejttnant Walter von Poka,

5/II SKGr. 210 (5. eskadra 2. dywizjonu 210. Pułku Szybkiego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 30 czerwca 1941 r. (od 6 lipca w Mińsku), dowódca N.N.,

6/II SKGr. 210 (6. eskadra 2. dywizjonu 210. Pułku Szybkiego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 30 czerwca 1941 r. (od 6 lipca w Mińsku), dowódca N.N.

2. dywizjon jako jednostka bojowa powstał z *Erprobungsgruppe 210* (dywizjon testowy 210), jego zadaniem było przetestowanie nowych bombowców Messerschmitt Me 210. Ponieważ ich nie otrzymał, był wyposażony łącznie w 37 samolotów Me Bf 110C.

Jednostki lotnictwa stacjonujące w 1942 r.:

Stab III Ausbildungs und Sammel Regiment Fliegerkorps VIII (3. dywizjon Pułku Szkoleniowego i Uzupełnień VIII Korpusu Lotniczego) – od maja do października 1942 r. lotnisko robocze (*ArbeitsplaR*) przeznaczone do szkolenia polowego pilotów, szkoła mieściła się w pałacu w Klemensowie.

Od końca 1942 r. lotnisko nieużytkowane, ochraniające przez strażników z ochrony cukrowni i stacji kolejowej.

Jednostki naziemne stacjonujące w 1944 r.

Każdy węgierski dywizjon miał swoją eskadrę obsługi, która nie tylko zajmowała się odtwarzaniem zdolności bojowej samolotów na lotnisku, również dokonywała na miejscu przeglądów i napraw uszkodzonych samolotów.

Niemieckie jednostki zabezpieczenia stacjonujące na lotnisku

- *leichten Flak Abteilung 96 (v)* (bateria artylerii przeciwlotniczej z 96. oddziału lekkiej artylerii) – sześć działek 2 cm Flak 30 i sześć przeciwlotniczych karabinów maszynowych, pluton reflektorów (trzy sztuki),
- pluton lotniczej kompanii zabezpieczenia,
- warsztat naprawczy, znajdował się w budynkach cegielni,
- sekcja radiowa z 5. kompanii 3. batalionu 38. Lotniczego Pułku Łączności (pułk podporządkowany VIII Korpusowi Lotniczemu); 5. kompania w lipcu 1944 r. została włączona do 3. batalionu pułku,
- pluton wartowniczy ochrony lotniska, od wiosny 1944 r.,
- pluton junaków z oddziału 6/401. służby budowlanej z powiatu lubelskiego, stacjonował od wiosny 1944 r., junacy wykonywali prace pomocnicze na lotnisku.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1944 r.

Na lotnisku w Klemensowie został zorganizowany dywizjon bombowców szybkich 102. Węgierskiej Brygady Lotniczej, w składzie dwóch eskadr oraz eskadry obsługi naziemnej.

(Ung.) KSt. 102/2 (węgierska 2. eskadra lotnictwa bombowego 102. brygady) – wyposażona w pięć samolotów bombowych Ju 88 A, w maju 1944 r. została skierowana do Klemensowa w celu reorganizacji, po przebrojeniu w 18 samolotów Me 210 Ca przekształcona w **SKSt. 102/1** (1. eskadrę dywizjonu bombowców szybkich 102. brygady), stacjonowała w maju – lipcu 1944 r.,

(Ung.) SKSt. 102/3 (węgierska 3. eskadra lotnictwa bombowców szybkich 102. brygady) – została przekształcona w **SKSt. 102/2** (2. eskadrę dywizjonu bombowców szybkich 102. brygady), na wyposażeniu 18 samolo-

tów Me 210 Ca, stacjonowała w maju – lipcu 1944 r.; w czerwcu 1944 r. dywizjon przeznaczono do akcji „Sturmwind”,

(Ung.) *Fliegerfuhrer 102* (dowództwo 102. Węgierskiej Brygady Lotnictwa) – stacjonowało tylko 6 lipca 1944 r. (międzyładowanie).

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 2730 Klemensów

Brak dokładnych informacji o jego funkcjonowaniu. Pierwsza wzmianka pochodzi z października 1943 r., przeznaczony dla mężczyzn pracujących przy rozbudowie lotniska. Miał podobóz w Żdanowie. W październiku zostało zatrudnionych na lotnisku 250 Żydów przysłanych z obozu Luftwaffe w Zamościu. Przepuszczalnie w końcu stycznia 1944 r. rozstrzelano na miejscu pozostałych 95 Żydów. Strażnikami byli wachmani z *SS-ukrainische Wachmannschaften*.

Lotnisko Zamość – Łabunie

Jeszcze przed wojną planowano przeniesienie lotniska z Mokrego do Łabuń, co nie zostało zrealizowane z powodów finansowych. Pod koniec 1940 r. Niemcy zaczęli zwozić na teren przyszłego lotniska materiały budowlane. Prace ruszyły na początku 1941 r. Według raportu z 14 maja 1941 r. zakończono budowę lotniska, wykonano podziemne żelbetonowe hangary (200) – nie zostało to potwierdzone. Przy południowej granicy trzy wykopy pod zbiorniki paliwa.

Lotnisko miało równą, gładką, trawiastą powierzchnię o wymiarach 1145 x 825 m. Wykonano betonowy pas startowy 1235 x 50 m, biegnący w kierunku wschód – zachód. W czerwcu 1941 r. stacjonowały na nim jednostki lotnictwa bombowego. Standardowy pas dla bombowców He 111 powinien mieć wymiary 1400 x 50 m. Od początku miało rozbudowane zaplecze obsługowe. Było lotniskiem operacyjnym, największym i najbardziej aktywnym w kompleksie zamojskim w czasie ataku na ZSSR, potem jego rola zmalała. Energię elektryczną dostarczała elektrownia Zamość, na początku 1941 r. zbudowano linię napowietrzną Zamość – Łabunie i stację napowietrzną Łabunie. W lecie 1942 r. lotnisko szkolne, na początku 1943 r. lotnisko przelotowe do lądowania pojedynczych sa-

molotów lub ich grup, lecących w wyznaczonym korytarzu powietrznym łączącym Niemcy z frontem wschodnim. Od maja 1943 r. do lutego 1944 r. niewykorzystywane lotnisko zapasowe. Od września 1943 r. rozpoczęto prace modernizacyjne na lotnisku, robotnicy pracowali całą dobę. Od lutego 1944 r., od chwili zbliżenia się frontu, ponownie lotnisko operacyjne.

Pałac został zajęty na kwatery sztabu, w parku skład materiałów pędnych i amunicji oraz ukryte stojanki na pojedyncze samoloty. Każda o powierzchni 400 m², w kształcie półkola, osłonięta wałami ziemnymi o wysokości około 3 m, skarpy wewnętrzne oszalowane deskami, wewnątrz nawierzchnia oraz droga dojazdowa wzmocniona drewnianymi kłocami. W parku wykopano szczeliny przeciwlotnicze dla obsługi. Szpital znajdował się w zabudowaniach folwarku. 21 lipca 1944 r. lotnisko było pięciokrotnie bombardowane przez Rosjan.

Niemieckie zdjęcia lotnicze z 1944 r.

Na podstawie niemieckich zdjęć lotniczych z 15 września i 8 października 1944 r. można stwierdzić, jak wyglądało lotnisko w ostatnim okresie użytkowania przez Niemców. Park dworski z pałacem dzielił lotnisko na dwie części. Od północy znajduje się pole wzlotów z betonowym pasem startowym. Przy południowej granicy parku parkują samoloty, to miejsce połączone jest wzdłuż wschodniej granicy pola wzlotów drogą kołowania z pasem startowym.

Park wykorzystano do ukrycia samolotów, na granicy południowej i północnej znajdują się 23 stojanki dla pojedynczych samolotów. Część południowa lotniska jest parkingiem z rozproszonymi pojedynczymi stojankami dla samolotów, zabezpieczonymi ziemnymi wałami, łącznie 13 sztuk. Parking połączony z polem wzlotów drogą kołowania biegnącą przy zachodnim skraju parku. Do jej południowej krawędzi zbiegają się drogi od wszystkich pojedynczych stojanek. Pomędzy wschodnią granicą parkingu a folwarkiem znajdowało się zaplecze logistyczne lotniska (na zdjęciu zniszczone). Wszędzie wykopane są szczeliny przeciwlotnicze. Widać na zdjęciu, że lotnisko zostało zbombardowane. Można także zobaczyć celowe zniszczenia dokonane przez wycofujących się Niemców.

Dowództwo lotniska

Dowództwo bazy (lotniska) było jednocześnie dowództwem miejscowego garnizonu lotniczego.

Fl.H.Kdtr. E 17/XII (17. Dowództwo Bazy Lotniczej XII dystryktu) – przeniesione w kwietniu 1941 r. z Laval, stacjonowało w okresie kwiecień – czerwiec 1941 r., komendant kpt. Johann Gehfink, w czerwcu przeniesione do Młynów,

Fl.H.Kdtr. E 15 /VIII (15. Dowództwo Bazy Lotniczej VIII dystryktu) – w końcu czerwca 1941 r. przeniesione z Częstochowy, stacjonowało w okresie lipiec – sierpień 1941 r., komendant kpt. Leo Schmolka, od 24 sierpnia w miejscowości Biała Cerkiew,

FlugplaR Kommando Labunie mit Fl.H.Kdtr. E 11/VII Lublin-Świdnik (dowództwo meldunkowe lotniska z 11. Komendy Bazy Lotniczej VII dystryktu) – wydzielone w sierpniu 1941 r. z dowództwa bazy lotniczej Lublin – Świdnik, stacjonowało w okresie sierpień – listopad 1941 r., komendant bazy kpt. dr Eugen Fuchs, w listopadzie 1941 r. w miejscowości Biała Cerkiew,

ZwischenlandeplaR 12/VIII (12. lotnisko przelotowe VIII dystryktu) – w lutym – marcu 1943 r. było lotniskiem pomocniczym, wykorzystywanym tylko do międzylądowań w wyznaczonym korytarzu powietrznym pomiędzy Niemcami a frontem wschodnim oraz lądowań awaryjnych, w okresie kwiecień 1943 r. – styczeń 1944 r. było nieużytkowanym lotniskiem zapasowym,

Fl.H.Kdtr. E 10/VII (10. Dowództwo Bazy Lotniczej VII dystryktu) – przeniesione z Humania 17 lutego, stacjonowało w okresie luty – marzec 1944 r., komendant kpt. Karl Rau, 1 kwietnia 1944 r. w Łabuniach została zmieniona nazwa na Dowództwo Bazy Lotniczej E (v) 212,

Fl.H.Kdtr. E (v) 212/VIII (212. Dowództwo Bazy Lotniczej VIII dystryktu) – stacjonowało w okresie kwiecień – lipiec 1944 r., komendant kpt. Karl Rau, w październiku 1944 r. już poza Łabuniami zostało rozformowane [(v) oznaczało, że jest przemieszczane].

Jednostka podległa bezpośrednio pod dowództwo VIII Dystryktu Lotniczego w 1941 r.

Feldwerft Abt. (mot.) I/40 d. Lw. (1. zmotoryzowany oddział 40. polowego zakładu naprawczego wojsk lotniczych).

Naprawy samolotów były wykonywane w oddziałach zakładów naprawczych, polowych zakładach naprawczych i oddziałach polowych zakładów naprawczych; zakłady polowe zostały utworzone przez zakłady produkcyjne do dokonywania napraw samolotów w czasie 3–10 dni na linii frontu, bez potrzeby przesyłania ich do zakładów na dalekim zapleczu.

40. polowy oddział został utworzony na początku 1941 r., liczył 300–400 pracowników, składał się z trzech lekkich oddziałów I–III oraz jednego ciężkiego IV, każdy miał określoną specjalizację, tak aby można było dokonać całościowej naprawy sprzętu. Kierownictwo napraw znajdowało się w rękach dowództw dystryktów lotniczych, 40. polowy zakład podlegał pod dowództwo VIII dystryktu lotniczego, stacjonował w lipcu 1941 r. w Łabuniach, następnie został przeniesiony do Lwowa. Tam znajdował się Feldluftpark 2/XIII (2. polowy park lotniczy XIII dystryktu).

Jednostki obsługi naziemnej lotniska w 1941 r.

Flieger Werkstattzug (mot.) 2 (2. Zmotoryzowany Lotniczy Pluton Naprawczy) – stacjonował w lipcu 1941 r., następnie przeniesiony na wschód,

w składzie: dowódca, szef, zaopatrzeniowiec, dwóch majstrów, 50 mechaników różnych specjalności, magazyn części zamiennych (trzech ludzi); tabor samochodowy,

m.Fl.Betr.St.Kol. 6/III (6. Średnia Lotnicza Kolumna Paliwowa III dystryktu) – stacjonowała 15 lipca 1941 r. (przeniesiona z Duba), w lipcu 1941 r. przeniesiona na wschód,

w składzie: dowództwo – dowódca, szef, kierowca samochodu osobowego, dwóch motocyklistów; trzy grupy samochodów ciężarowych (łącznie 15 samochodów), każdy z dowódcą wozu i kierowcą, oraz dowódca grupy i dwóch wydających paliwo; tabor – dwa lekkie samochody ciężarowe z obsadą (w jednym zamiast dowódcy sanitariusz), dowódca taboru (motocyklista), kucharz i kwatermistrz,

Ldssch. Zug d. Lw. 10/VIII (pluton 10. Kompanii Strzelców Krajowych wojsk lotniczych VIII dystryktu) – podlegał pod dowódcę bazy, zajmował się ochroną lotniska, liczył etatowo 46 ludzi (jeden oficer), na wyposażeniu jeden ręczny karabin maszynowy.

Lotnicze bataliony budowlane zostały przysłane w kwietniu 1941 r. do budowy lotnisk, w zależności od zapotrzebowania były przez dowództwo 2. Pułku Budowlanego Lotnictwa przenoszone na różne lotniska, po ukończeniu prac, od 15 lipca 1941 r., wszystkie niżej wymienione stacjonowały w Łabuniach.

Lw.Bau.Btl. 4/I (4. batalion budowlany wojsk lotniczych I dystryktu) – w składzie trzy kompanie oraz kolumna transportowa ze sprzętem, w lipcu 1941 r. przeniesiony na wschód,

Lw.Bau.Btl. 5/VI (5. batalion budowlany wojsk lotniczych VI dystryktu) – w składzie trzy kompanie oraz kolumna transportowa ze sprzętem, na początku 1942 r. przeniesiony do Charkowa,

Lw.Bau.Btl. 2/VIII (2. batalion budowlany wojsk lotniczych VIII dystryktu) – w składzie trzy kompanie oraz kolumna transportowa ze sprzętem, w lipcu 1941 r. przeniesiony do Charkowa, w czerwcu 1944 r. batalion został przeformowany na *Luftwaffe Pionier Bataillon 6* (6. Lotniczy Batalion Saperów), podporządkowany pod VIII Dystrykt Lotniczy,

Lw.Bau.Btl. 9/VIII (9. batalion budowlany wojsk lotniczych VIII dystryktu) – w składzie trzy kompanie oraz kolumna transportowa ze sprzętem, w końcu 1942 r. na miejscu został zlikwidowany.

Rzuty naziemne bazujących jednostek lotniczych w 1941 r.

Były częścią składową jednostek lotniczych i wraz z nimi przenoszone były na kolejne lotniska.

W czerwcu 1941 r. stacjonowały dwie kompanie sztabowe z 1. i 2. dywizjonu 55. Pułku Bombowego, każda stabskompania KG55,

w składzie: dowódca kompanii; grupa sztabowa i zabezpieczenia logistycznego – 41 ludzi; grupa kontrolna – kontroler osprzętu, kontroler silnika, kontroler płatowca; grupa obsługi technicznej – 40 mechaników różnych specjalności z magazynem części zamiennych (sześciu ludzi); grupa tankowania samolotów – siedmiu ludzi; grupa kontroli lotów – siedmiu ludzi; grupa medyczna – 11 ludzi; grupa ratunkowa – siedmiu

ludzi; tabor – dowódca i 24 kierowców, trzy cysterny, samochód kuchnia, sanitarka, grupa ciągników kołowych z przyczepami, grupa samochodów ciężarowych, grupa samochodów osobowych i motocykli; grupa obrony przeciwlotniczej – 120 ludzi (cztery działka 2 cm Flak 30 i sześć przeciwlotniczych karabinów maszynowych MG 15), wykorzystywana do obrony lotniska.

Na lotnisku stacjonowały dwie kompanie obsługi: 4. i 5. kompania 55. Pułku Lotnictwa Bombowego (4 KG 55/FBK i 5 KG 55/FBK). Każda w składzie czterech plutonów, trzy plutony obsługi (po plutonie na każdą eskadrę dywizjonu) i pluton warsztatowy (grupa obsługi technicznej z kompanii sztabowej dywizjonu). Dowództwo 55. Pułku Lotnictwa Bombowego miało swoją grupę remontową: 12 mechaników i oficer techniczny.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1941 r.

Stb./KG 55 „Greif” (dowództwo 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – na wyposażeniu cztery bombowce Heinkel He 111H, myśliwiec Messerschmitt Me Bf 110 i lekki samolot transportowy, dowódca ppłk Hans Korte, od lipca 1944 r. ppłk Benno Kosch, stacjonowało od 17 czerwca 1941 r. (od 16 lipca w Młynowie),

Stb./I KGr. 55 „Greif” (dowództwo 1. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – dowódca mjr Rudolf Kiel, stacjonowało od 12 czerwca 1941 r. (od 20 lipca w Bojarach),

1/I KGr. 55 „Greif” (1. eskadra 1. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 12 czerwca 1941 r. (od 20 lipca w Bojarach), dowódca kpt. Karl Rauer,

2/I KGr. 55 „Greif” (2. eskadra 1. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 12 czerwca 1941 r. (od 20 lipca w Bojarach), dowódca kpt. Dieter Hans Clemm von Hohenberg,

3/I KGr. 55 „Greif” (3. eskadra 1. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 12 czerwca 1941 r. (od 20 lipca w Bojarach), dowódca oberlejtnant Erich Baumgartel.

1. Dywizjon miał na wyposażeniu 27 bombowców He 111H.

Stb/II KG 55 „Greif” (dowództwo 2. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – dowódca mjr dr Ernest Kuhl, stacjonowało od 18 czerwca 1941 r. (od 17 lipca w Młynowie),

4/II KGr. 55 „Greif” (4. eskadra 2. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 17 lipca w Młynowie), dowódca oberlejttnant Otto Bernhard Harms,

5/II KGr. 55 „Greif” (5. eskadra 2. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 17 lipca w Młynowie), dowódca kpt. Wilhelm Antrup,

6/II KGr. 55 „Greif” (6. eskadra 2. dywizjonu 55. Pułku Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 17 lipca w Młynowie), dowódca oberlejttnant Henrich Hofer.

2. Dywizjon miał na wyposażeniu 24 bombowców He 111H.

4(F)/AGr. 121 (4. eskadra 121. Dywizjonu Dalekiego Rozpoznania) – stacjonowała w czerwcu – lipcu 1941 r. (od sierpnia w Kirowogradzie), była podporządkowana bezpośrednio pod dowództwo V Korpusu Lotniczego, dowódca kpt. Kerber, na wyposażeniu dziewięć samolotów Junkers Ju 88D.

Jednostki lotnictwa stacjonujące w 1942 r.

Stab I Ausbildungs und Sammel Regiment Fliegerkorps VIII (1. Dywizjon Pułku Szkoleniowego i Uzupelnień VIII Korpusu Lotniczego) – od maja do października 1942 r. lotnisko robocze (*ArbeitsplaR*) przeznaczone do szkolenia polowego pilotów. Szkoła mieściła się w pałacu w Łabuniach.

Od końca 1942 r. lotnisko nieużytkowane, stacjonował jedynie niewielki oddział ochrony lotniska, utworzony z folksdojczów.

Jednostki naziemne stacjonujące w 1944 r.

Węgierskie jednostki obsługi i zabezpieczenia podporządkowane dowództwu 102. Brygady Lotniczej. Każdy węgierski dywizjon lotnictwa miał swoją eskadrę obsługi naziemnej.

Niemieckie jednostki zabezpieczenia

- bateria lekkiej artylerii przeciwlotniczej (**l. Flak-Abt. 96**) – dziewięć działek automatycznych 2 cm Flak 38 i dziewięć przeciwlotniczych karabinów maszynowych,

- sekcja radiowa z 5. kompanii 3. oddziału 38. Lotniczego Pułku Łączności,
- *Flughafen Betrieb Kompanie (Qu)* [kompania obsługi lotniska (kwaterymistrzostwa)] – od 1943 r. jednostki lotnicze nie miały swoich organicznych kompanii obsługi, na lotnisku stacjonowała przydzielona na stałe przez Dowództwo 8. Grupy Lotniczej (kwaterymistrzostwo), podlegała pod dowódcę bazy lotniczej, składała się z czterech plutonów (trzy obsługi i warsztatowy), liczyła łącznie 150 mechaników lotniczych różnych specjalności,
- pluton wartowniczy, na wyposażeniu jeden karabin maszynowy.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1944 r.

1/NSGr. 4 (1. eskadra 4. Dywizjonu Nocnego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała w okresie 7–25 kwietnia 1944 r. (następnie w Połonnem), na wyposażeniu 17 samolotów Gotha Go 145, dowódca oberlejttnant Helmut Brudermuller,

2/NSGr. 4 (2. eskadra 4. Dywizjonu Nocnego Lotnictwa Bombowego) – stacjonowała w okresie 7–25 kwietnia 1944 r. (następnie w Połonnem), na wyposażeniu 20 samolotów Ju 87 D, dowódca N.N.,

10(Pz)/SGr. 9 (10. eskadra do zwalczania czołgów 9. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała w okresie 13–21 lipca 1944 r. (od 22 lipca w Mokrem), dowódca oberlejttnant Rudolf Ruffer,

7(H)/AGr. 32 (7. eskadra 32. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego) – stacjonowała od 19 maja do 4 lipca 1944 r. (od 8 lipca w Lwowie), przysłana do uzupełnienia, na wyposażeniu 10 samolotów Fw 189 A, dowódca oberlejttnant Robert Kneifel, od lipca 1944 r. podlegała pod 2. Dywizjon Lotnictwa Obserwacyjnego (*NAGr. 2*).

Węgierska 102. Brygada Lotnicza

Fliegerfuhrer 102 (Ungarn) (dowództwo węgierskiej 102. Brygady Lotniczej) – dowódca gen. mjr Aldar Szirmay, szef sztabu brygady mjr Miklos Balassy, stacjonowało w okresie 14 czerwca – 6 lipca 1944 r. (6 lipca

w Klemensowie), podporządkowane od maja 1944 r. operacyjnie VIII Korpusowi Lotniczemu.

Początkowy skład brygady

(Ung.) JSt. 102 (samodzielna eskadra lotnictwa myśliwskiego 102. brygady),
(Ung.) KSt. 102/2 (2. eskadra lotnictwa bombowego 102. brygady),
(Ung.) SKSt. 102/3 (3. eskadra szybkich bombowców 102. brygady),
(Ung.) SSt. 102/1 (1. eskadra bombowców nurkujących 102. brygady),
(Ung.) ASt. 3/1 (3. eskadra 1. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego).

Na zamojskich lotniskach 102. brygada została rozbudowana.

Utworzono w czerwcu 1944 r. na lotnisku w Łabuniach Dywizjon Lotnictwa Myśliwskiego 102. brygady w składzie dwóch eskadr oraz naziemnej eskadry obsługi.

Samodzielna eskadra lotnictwa myśliwskiego została zmieniona na *(Ung.) JSt. 102/1* (1. eskadrę Dywizjonu Lotnictwa Myśliwskiego 102. brygady), dowódca mjr Josef Kovacs (jednocześnie dowódca dywizjonu), stacjonowała 20 czerwca – 8 lipca 1944 r. (od 10 lipca w Mokrem).

Przysłana węgierska 3. eskadra 2. Dywizjonu Lotnictwa Myśliwskiego *(Ung.) JSt. 3/2* została przekształcona w *JSt. 102/2* (2. węgierską eskadrę Dywizjonu Lotnictwa Myśliwskiego 102. brygady), stacjonowała w okresie 29 marca – 20 czerwca 1944 r., ponownie od końca czerwca do 22 lipca 1944 r., dowódca por. Miklos Scholtz.

W czerwcu 1944 r. został zorganizowany Dywizjon Bombowców Nurkujących 102. brygady, w składzie dwóch eskadr i eskadry obsługi naziemnej.

(Ung.) SSt. 102/2 (węgierska 2. eskadra Dywizjonu Bombowców Nurkujących 102. brygady) – została sformowana w Cuniowie, w czerwcu 1941 r.,
(Ung.) SSt. 102/1 (węgierska 1. eskadra bombowców nurkujących 102. brygady) – stacjonowała od 19 maja 1944 r., na wyposażeniu 12 bombowców nurkujących Ju 87 Stuka, dowódca kpt. Gyoza Lenanung, w końcu maja 1944 r. przeniesiona do Cuniowa, tam w czerwcu przeformowana na 1. eskadrę Dywizjonu Bombowców Nurkujących 102. brygady.

Zorganizowany dywizjon bombowców 102. brygady został podporządkowany dowództwu 3. dywizjonu 2. Pułku Lotnictwa Szturmowego

(*Stab. III/SGr. 2*), dowódca mjr Hans Rudel, jako 1. i 2. eskadra lotnictwa nurkującego (*Stuka-Steffel*).

(*Ung.*) *Ast. 3/1* – przeniesiona w celu reorganizacji i przebrojenia, przekształcona w (*Ung.*) *NASt. 102* (węgierską samodzielną eskadrę bliskiego rozpoznania 102. brygady), stacjonowała 19 maja – 6 lipca 1944 r., na wyposażeniu dziewięć samolotów Fw 189A,

(*Ung.*) *2 Transportstaffel* (2. węgierska eskadra lotnictwa transportowego) – włączona w czerwcu 1944 r. do 102. brygady jako *TSt. 102/2* (samodzielną 2. eskadrą transportową 102. brygady), wyposażona w 12 samolotów transportowych Ju 52, przysłana na początku lipca 1944 r. do Łabuń w celu ewakuacji dowództwa brygady.

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 2772 Łabunie

Brak o nim dokładnych informacji. Utworzony 15 lipca 1942 r., przeznaczony dla kobiet. Znajdował się przy drodze do Ruszowa, naprzeciwko obozu męskiego (obecnie ul. Lipska), stały w nim cztery baraki otoczone płotem z drutu kolczastego. Miał podobóz w Żdanowie. Ostatnia wiadomość pochodzi z listopada 1942 r. Zlikwidowany w ramach akcji „Reinhardt”. Kobiety deportowano do obozu w Bełżcu lub Majdanku. Strażnikami byli wachmani z *SS-ukrainische Wachmannschaften*.

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 2773 Łabunie

Brak o nim dokładnych informacji. Utworzony 15 lipca 1942 r., przeznaczony wyłącznie dla mężczyzn pracujących przy budowie lotniska. Znajdował przy skrzyżowaniu dróg Ruszów – Majdan Ruszowski. Na terenie obozu stało 13 baraków otoczonych płotem z drutu kolczastego. W styczniu 1943 r. przysłano z obozu w Zamościu dodatkową grupę czeskich Żydów. Miał podobóz w Żdanowie. Strażnikami byli wachmani z *SS-ukrainische Wachmannschaften*. Ostatnia wiadomość pochodzi z października 1943 r. Zlikwidowany 3–4 listopada 1943 r. w ramach akcji „Dożynki”, rozstrzelano na miejscu ponad 300 więźniów.

Lotnisko Zamość – Mokre

Zostało utworzone z funduszy Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Funkcjonowało od 1930 r. jako cywilne lotnisko szlakowe na linii Warszawa – Lwów im. Hetmana Jana Zamoyskiego, wykorzystywane w razie potrzeby. W 1939 r. planowano sformowanie Szkoły Pilotów LOPiP w Zamościu, zapleczem miał być odkupiony od OZ folwark Mokre. W czasie wojny miało być wykorzystane przez lotnictwo wojskowe. Bez infrastruktury, na równym, gładkim terenie o nawierzchni trawiastej, o wymiarach 830 x 580 m (36 ha), bez wyznaczonego pasa startowego. We wrześniu 1939 r., na polecenie starosty zamojskiego Mariana Sochańskiego (prezesa zamojskiego obwodu LOPiP), własnych środków wykonano połączenie telefoniczne z Zamościem i oświetlenie elektryczne lotniska. Po przejęciu lotniska w październiku 1939 r. Niemcy wykorzystywali je jako lądowisko, do 1941 r. nie stacjonowały na stałe żadne jednostki lotnicze.

12 października 1940 r. rozpoczęto prace przy rozbudowie lotniska. Raport z 12 kwietnia 1941 r. informuje, że lotnisko znajdujące się w Zamościu jest wzmacniane. Kolejny, z 14 maja, podawał, że są na nim trzy drewniane hangary, każdy na 10 samolotów, oraz jest rozbudowywane. Budowało się około 60 pomocniczych budynków i ustawiano sześć podziemnych zbiorników na paliwo, każdy o pojemności 100 tys. litrów. Na początku 1941 r. zostały zbudowane na lotnisku dwie stacje transformatorowe.

Teren lotniska został powiększony do 1000 x 580 m, zbudowano startowy pas betonowy o nawierzchni asfaltowej 1000 x 40 m (pas przeznaczony dla lotnictwa myśliwskiego i szturmowego), biegnący z północnego zachodu na południowy wschód. Droga Zamość – Mokre dzieliła lotnisko na pole wzlotów z pasem startowym i od północy na teren parkingowy samolotów. Tam znajdowały się pojedyncze stojanki z drogami kołowania.

Miało ograniczone zastosowanie w porównaniu do lotnisk w Klemonsowie i Łabuniach. Zapleczem logistycznym był garnizon zamojski. W czasie inwazji 1941 r. było lotniskiem operacyjnym, później zapasowym, wykorzystywanym sporadycznie.

We wrześniu 1943 r. rozpoczęto prace modernizacyjne na lotnisku, robotnicy pracowali całą dobę. W lipcu 1944 r. był w budowie nowy pas startowy o wymiarach 915 x 90 m, biegnący z północnego wschodu na południowy zachód. Typowy pas dla lotnictwa dalekiego zasięgu powinien mieć wymiary 1800 x 60 m. Znajdował się poza obszarem dotychczasowo-

wego lotniska, od strony południowo-wschodniej. Nie został ukończony przed opuszczeniem lotniska przez Luftwaffe. W czerwcu – lipcu 1944 r. było najbardziej aktywnym lotniskiem operacyjnym w zamojskim kompleksie. 21 lipca 1944 r. lotnisko zostało zbombardowane przez Rosjan.

Do dzisiaj zachowały się po wschodniej stronie drogi do Mokrego betonowe podstawy drewnianej platformy stanowiska działonu artylerii przeciwlotniczej. Stanowisko ogniowe było osłonięte wałem ziemnych o wysokości 3 m, w kształcie kwadratu. Nie mogło znajdować się w wykopie z powodu podmokłego terenu. W wale znajdowało się od strony zachodniej przejście, wewnętrzne skarpy wzmocniono deskami, na stanowisku podręczny magazyn amunicyjny.

Niemieckie zdjęcia lotnicze

Na podstawie niemieckich zdjęć lotniczych z 26 sierpnia i 8 października 1944 r. [ryc. 2] można stwierdzić, jak lotnisko Zamość – Mokre wyglądało w ostatnim okresie użytkowania przez Niemców. Droga Płoskie – Mokre dzieliła teren lotniska na pole wzlotów (od południa) i parking samolotów (od północy). Na polu zniszczony przez Niemców betonowy pas startowy, leje po odstrzelonych ładunkach wybuchowych uniemożliwiały jego wykorzystanie. Przebiegał przez całą długość lotniska, miał połączenie od wschodu betonowym łącznikiem z drogą dojazdową do Mokrego. Na zachód od Mokrego, wzdłuż zabudowań, niedokończony nowy pas startowy o nawierzchni wzmocnionej siatką stalową.

Na parkingu 17 rozśrodkowanych pojedynczych stojanek, każda osłonięta wałem ziemnymi w kształcie okręgu, w wale droga do wprowadzenia samolotu. Umożliwiało to obsługę samolotów w ukryciu. Stojanki połączone drogami kołowania o nawierzchni gruntowej z drogą Płoskie – Mokre, która była główną drogą kołowania, połączoną z pasem startowym dwoma betonowymi łącznikami. Kolejnych pięć stojanek znajdowało się pomiędzy pasami startowymi, a dziewięć – pomiędzy nowym pasem a zabudowaniami wioski.

W narożu północno-zachodnim pola wzlotów punkt tankowania (zniszczony), część logistyczna pomiędzy drogą dojazdową do wioski a wschodnią granicą pola wzlotów, widoczne celowe zniszczenia. Naprzeciwko, po drugiej stronie drogi, na wschód od lotniska, trzy zniszczone stanowiska działek przeciwlotniczych, cztery stanowiska działek połączonych szczelinami przeciwlotniczymi znajdowały się pomiędzy

drogą zamojską a torowiskiem, dwa pojedyncze stanowiska działek były od północnej strony parkingu.

Dowództwo lotniska

Fl.H.Kdtr. E 10/VII (dowództwo Bazy Lotniczej VII dystryktu) – przeniesione z Francji, stacjonowało w okresie kwiecień – 15 lipca 1941 r., komendant bazy mjr Walter Ritter von Lichtenberger, od 15 lipca 1941 r. przeniesione do Lublina – Świdnika,

Fl.PlaRKdo. Zamosc mit Fl. H. Kdtr. E 10/VII Lublin (dowództwo meldunkowe lotniska z 10. Dowództwa Bazy Lotniczej VII dystryktu) – wydzielone 15 lipca 1941 r. z dowództwa Bazy Lotniczej Lublin, stacjonowało do końca sierpnia 1941 r.

Od września 1941 r. do lata 1943 r. lotnisko zapasowe, użytkowane sporadycznie.

Fl.PlaRKdo. C 8/VIII (8. dowództwo lotniska VIII dystryktu) – utworzone na miejscu w maju 1943 r. z lotniczej plackomendy, dowódcą od listopada 1943 r. był mjr Walter Ritter von Lichtenberger („C” oznacza, że było lotniskiem ćwiczebnym), wykorzystywane do szkolenia lotnictwa bombowego poprzez zwalczanie partyzantki i terrorystyczne bombardowania wiosek,

Fl.PlaRKdo. 8/VIII (8. dowództwo lotniska VIII dystryktu) – od 1 kwietnia 1944 r. zmieniono jego status na lotnisko operacyjne oraz nazwę dowództwa, dowódca mjr Walter Ritter von Lichtenberger.

Jednostki naziemne obsługi lotniska w 1941 r.

W celu zabezpieczenia funkcjonowania lotniska z garnizonu zamojskiego przesyłano jednostki obsługi.

Lw. Bau. Btl. 17/XI (17. batalion budowlany wojsk lotniczych XI dystryktu) – przeniesiony z klemensowa po zakończeniu prac, stacjonował od 15 lipca 1941 r., zlikwidowany na miejscu z końcem 1941 r.,

Ldssch.Zug d. Lw. 107/XVIII (pluton 107. Kompanii Strzelców Krajowych wojsk lotniczych XVIII dystryktu) – stacjonował od września 1940 r. do czerwca 1941 r., zajmował się ochroną lotniska w Mokrem, liczył etatowo 46 ludzi (jeden oficer), jeden ręczny karabin maszynowy,

Ldssch.Zug d. Lw. 14/VIII (pluton z 14. Kompanii Strzelców Krajowych wojsk lotniczych VIII dystryktu) – stacjonował od czerwca 1941 r., przeznaczony do ochrony lotniska, stan etatowy jak wyżej.

Od 1942 r. lotnisko ochraniał oddział wartowniczy utworzony z miejscowych folksdojczów.

Jednostki naziemne jednostek lotniczych bazujących na lotnisku w 1941 r.

Były częścią składową jednostek lotniczych i wraz z nimi przenosiły się na kolejne lotniska.

W czerwcu 1941 r. stacjonowały jednostki naziemne lotnictwa rozpoznawczego 5. eskadry 11. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego, 3. eskadry 21. Dywizjonu Rozpoznawczego, 4. eskadry 41. Dywizjonu Rozpoznawczego. Wszystkie trzy o identycznym składzie. Przeprowadzały obsługę swoich samolotów.

w składzie: grupa techniczna – oficer techniczny z personelem obsługi (48 mechaników różnych specjalności); grupa fotograficzna – dowódca i 21 specjalistów od fotografii i sprzętu lotniczego; zmotoryzowany pluton łączności – 41 ludzi; grupa zaopatrzenia eskadry – 31 ludzi; tabor – dowódca i 32 kierowców (samochód ze sprzętem fotograficznym, sanitarka, dwie cysterny na paliwo lotnicze, grupa ciągników kołowych z przyczepami, grupa samochodów ciężarowych, osobowych i motocykli, radiostacja na przyczepie, dwie holowane kuchnie polowe); grupa obrony przeciwlotniczej – dwa działka 2 cm Flak 30, obsługiwana przez 10 ludzi z grupy zaopatrzenia eskadry, służyła do obrony lotnisk.

Na lotnisku stacjonowała kompania obsługi 2. Pułku Instruktażowego (**LG 2/FBK**), w składzie czterech plutonów. Trzy plutony obsługi, po jednym na eskadrę, oraz pluton warsztatowy (ze składu kompanii sztabowej dywizjonu).

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1941 r.

5(H)/AGr. 11 (5. eskadra 11. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego) – stacjonowała w czerwcu – lipcu 1941 r., przydzielona do 11. Dywizji Pancernej (podporządkowana dowódcy lotniczemu 6. Armii), na wyposażeniu dziewięć samolotów Henschel Hs 126 B, jeden samolot transportowy Ju 52, dowódca oberlejtant Alfons Goerke, od sierpnia 1941 r. w Białej Cerkwi,

3(H)/ AGr. 21 (3. eskadra. 21. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego) – stacjonowała w czerwcu 1941 r. (od końca czerwca w Łucku), przydzielona do 13. Dywizji Pancernej (podporządkowana dowódcy lotniczemu 6. Armii), na wyposażeniu dziewięć samolotów Henschel Hs 126 B i jeden transportowy Ju 52, dowódca oberlejtant Heinz Gunther,

4(H)/ AGr. 41 (4. eskadra 41. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego) – stacjonowała w czerwcu 1941 r. (od lipca w Przemyśle), przydzielona do XXXXIV Korpusu Armijnego (podporządkowana dowódcy lotniczemu 6. Armii), na wyposażeniu dziewięć samolotów Hs 126 B i jeden transportowy Ju 52, dowódca kpt Wilhelm Haberland,

I (Jagd.)/LGr. 2 (Lehrgeschwader 2) (Dowództwo 1. Dywizjonu Myśliwskiego 2. Pułku Instruktażowego) – dowódca kpt. Herbert Ihlefeld, stacjonowało w okresie 25–29 czerwca 1941 r., na wyposażeniu samoloty Me Bf 109E,

1/I LGr. 2 (1. eskadra 1. Dywizjonu Myśliwskiego 2. Pułku Instruktażowego) – stacjonowała w okresie 25–29 czerwca 1941 r., dowódca oberlejtant Werner Dornbrack,

2/I LGr. 2 (2. eskadra 1. Dywizjonu Myśliwskiego 2. Pułku Instruktażowego) – stacjonowała w okresie 25–29 czerwca 1941 r., dowódca oberlejtant Alfred Druschel,

3/I LGr. 2 (3. eskadra 1. Dywizjonu Myśliwskiego 2. Pułku Instruktażowego) – stacjonowała w okresie 25–29 czerwca 1941 r., dowódca oberlejtant Erwin Straznicky.

Dywizjon pułku instruktażowego, przeznaczony do przeszkolenia pilotów na konkretnym typie samolotów, został przekształcony w jednostkę bojową.

Jednostki bezpośrednio podporządkowane dowództwu V Korpusu Lotniczego w 1941 r.

Transportstaffel /V Fliegerkorps (eskadra transportowa 5. Lotniczego Korpusu) – samodzielna jednostka, stacjonowała w okresie czerwiec–lipiec 1941 r., w lipcu przeniesiona do Dubna, wyposażona w dziewięć samolotów transportowych Ju 52, dowódca kpt. Anton Stadler,

4(F)/AGr. 121 (4. eskadra 121. Dywizjonu Dalekiego Rozpoznania) – na wyposażeniu dziewięć bombowców Ju 88 A, dowódca kpt. Kerber, stacjonowała w maju – czerwcu 1941 r., w czerwcu przeniesiona do Łabuń; od maja przeprowadzała loty rozpoznawcze nad terytorium ZSRR.

Jednostki lotnicze korzystające z lotniska w 1943 r.

Do początku czerwca 1943 r. lotnisko nieużytkowane, nie miało obrony przeciwlotniczej, była tylko służba wartownicza (oddział wartowniczy sformowany z folksdojczów) i nieliczne jednostki zabezpieczenia, robotnicy zostali przeniesieni na lotnisko w Łabuniach. Od końca maja 1943 r. bazujące samoloty wykorzystywano do zwalczania partyzantki na Zamojszczyźnie. Rozkaz dowództwa wojskowego dystryktu lubelskiego GG z 24 stycznia 1943 r. nakazywał: *aby operacje przeciwpartyzanckie były skuteczne, mają być wsparte przez lotnictwo: samoloty bombowe i rozpoznawcze*. Następnie, od 27 czerwca do 16 sierpnia 1943 r., bazowało zgrupowanie wystawione przez dowództwo VIII Korpusu Lotniczego do zabezpieczenia akcji „Wehrwolf”.

Schwarm I/SGr. 77 (oddział 1. dywizjonu 77. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – pięć bombowców nurkujących Ju 87 D, pułk stacjonował w pobliskim Lwowie, samoloty tego oddziału zbombardowały Sochy 1 czerwca 1943 r.,

Schwarm L/ZGr. 1 (oddział z 1. Dywizjonu Lotnictwa Niszczycielskiego) – trzy dwumotorowe myśliwce Messerschmitt Me Bf110,

Rotte (para z nieustalonego dywizjonu) – dwa myśliwce Me Bf 109 do rozpoznania sił partyzanckich i ich zwalczania ogniem broni pokładowej, *Sanitätsflubereitschaften* (lotnicze pogotowie sanitarne) – przywoziło samolotami rannych z frontu do szpitala w Zamościu, dwa samoloty transportowe Ju52,

Stb.SGr. I/77 (dowództwo 1. dywizjonu 77. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – było dowództwem zgrupowania wydzielonego z VIII Korpusu Lotniczego, dowódca mjr Werner Roell, na wyposażeniu trzy samoloty obserwacyjne Fieseler Fi 156 Storch i trzy bombowce nurkujące Ju87.

Jednostki lotnicze korzystające z lotniska w 1944 r.

Z powodu dużych strat zostało utworzone specjalne lotnicze dalekobieżne pogotowie medyczne *Grossraum Sanitätsflugbereitschaften*, miało na wyposażeniu największe samoloty transportowe Me 323 Gigant. Były przydzielone z 5. Pułku Lotnictwa Transportowego [*TGr. 5 (Transportgruppe)*], zajmowały się ewakuacją rannych z frontu do szpitali na zapleczu, m.in. do Zamościa, samoloty nie stacjonowały na stałe.

Jednostki VIII Korpusu Lotniczego stacjonujące na początku 1944 r.

Wydzielone jednostki VIII Korpusu Lotniczego do zwalczania partyzantki, stacjonujące na lotnisku Mokre.

Stb./NSGr. 4 (dowództwo 4. Dywizjonu Nocnego Lotnictwa Bombowego) – dowódca mjr Hans Moritz von Frakenberg und Proschlitz, stacjonowało w okresie marzec – 25 kwietnia 1944 r. (następnie w Płonnem), na wyposażeniu trzy samoloty obserwacyjne Fi 156 Storch, jeden transportowy Ju 52, było dowództwem wydzielonego zgrupowania, **2 (F)/AGr. 100** (2. eskadra 100. Dywizjonu Lotnictwa Dalekiego Rozpoznania) – stacjonowała w marcu – kwietniu 1944 r., na wyposażeniu sześć bombowców Ju 188 F, dowódca kpt. Wilhelm Schmidt, **(Ung.) JSt. 102** (samodzielna eskadra lotnictwa myśliwskiego 102. Brygady Węgierskiej) – dowódca mjr Josef Kovacs, stacjonowała w okresie marzec – 20 czerwca 1944 r. (od 20 czerwca w Łabuniach), na wyposażeniu osiem samolotów myśliwskich Me Bf 109G, **7(H)/AGr. 32** (7. eskadra 32. Dywizjonu Lotnictwa Rozpoznawczego) – podporządkowana 6. Dywizjonowi Lotnictwa Obserwacyjnego (*Nahaufklarungsgruppe 6*), licząca 10 samolotów bombowych Focke Wulf Fw 189 A (dwukadłubowe), dowódca oberlejtant Robert Kneifel, stacjonowała w marcu – maju 1944 r. (od 19 maja w Łabuniach),

(Ung.) SSt. 102/1 (1. eskadra bombowców nurkujących 102. Brygady Węgierskiej) – stacjonowała marcu – maju 1944 r. (od 19 maja w Łabuniach), dowódca kpt. Gyozo Lenaung, na wyposażeniu 12 bombowców nurkujących Ju 87 Stuka.

6 marca 1944 r. trzy samoloty obserwacyjne Fi 156 Storch, stacjonujące na lotnisku, zostały użyte do rozpoznania zgrupowania 1. UDP. Samoloty zbombardowały i ostrzelały Zarzecze, Wieprzec, Wólkę Wieprzeczką i Kosobudy. Partyzanci uszkodzili jeden samolot, ale wioski stanęły w ogniu. Po zbombardowaniu każdej wioski były rozrzucone z samolotów ostrzegawcze ulotki tej treści:

Uwaga!

Wasza wieś została zbombardowana i zrównana z ziemią, za co sami ponosicie odpowiedzialność. Mieszkańcy waszej wsi całkowicie związali się z akcją band bolszewickich, udzielili im czynnego poparcia i stanęli w ten sposób bez żadnej wątpliwości po stronie głównego wroga Niemiec, cywilizowanej Europy i waszego własnego Narodu. Działaliście nie tylko na szkodę Niemiec, które są silne i potrafią sobie łatwo z wami dać radę, ale raczej na szkodę własnego Narodu, któremu ze strony Rosji Sowieckiej największe zagraża niebezpieczeństwo. Zdradziliście wszystkich i wszystko: Europę, własny Naród, religię waszych Ojców, której bolszewizm niesie zagładę, i przyszłość waszych własnych dzieci, które usiłowaliście poddać pod jarzmo bolszewickie. Nie zastugujecie już na żadne względy i dlatego odczuliście teraz na sobie całą potęgę niemieckiego oręża, otrzymaliście w ten sposób naukę, że kto się wiąże z bolszewizmem – zostanie zniszczony i wytepiiony. Zniszczenie waszej wioski niech będzie przykładem dla wsi okolicznych, jaki los je czeka, o ile ośmieliłyby się pójść waszym śladem. Ktokolwiek odważy się łączyć z bandami bolszewickimi, jak wy to uczyniliście – zostanie zniszczony, tak jak wy dzisiaj zostaliście zniszczeni. Zapamiętajcie to sobie i powiedzcie to innym. Czas pobłażania się skończył!

Jednostki naziemne stacjonujące w 1944 r.

- oddział wartowniczy, na wyposażeniu jeden karabin maszynowy, który znajdował się na stanowisku przy koszarach w folwarku,
- bateria lekkiej artylerii przeciwlotniczej (**1. Flak Abteilung 96**), dziewięć działek 2 cm Flak 30 i dziewięć przeciwlotniczych karabinów maszynowych,

- sekcja radiowa z 5. kompanii 3. batalionu 38. Lotniczego Pułku Łączności,
- dwa plutony z 6/401. oddziału służby budowlanej z powiatu lubelskiego, junacy byli wykorzystywani do prac pomocniczych na lotnisku (120 junaków),
- lotnicza kompania obsługi, od 1943 r. jednostki lotnictwa nie miały swoich kompanii obsługi, na lotnisku stacjonowała od 1943 r. przydzielona na stałe przez 8. Grupę Lotnictwa (kwaterymistrzostwo VIII Dystryktu Lotniczego), podlegała pod dowódcę lotniska, w razie potrzeby zabezpieczała sąsiednie lotniska w Żdanowie i Sitańcu,
w składzie: cztery plutony – trzy obsługi i warsztatowy, łącznie 150 mechaników różnych specjalności lotniczych.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1944 r.

(Ung.) **JSt 102/1** (węgierska 1. eskadra Dywizjonu Lotnictwa Myśliwskiego 102. brygady) – na wyposażeniu osiem samolotów myśliwskich Me Bf 109 G, dowódca mjr Josef Kovacs, stacjonowała w okresie 10–22 lipca 1944 r.,

Stb. /SG 10 (Schlachtgeschwader) (dowództwo 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – dowódca ppłk Helmut Viedebant, od 20 lipca 1944 r. ppłk Ewald Janssen, stacjonowało od 16 lipca 1944 r. (od 21 lipca w Łysiatyczach), na uzbrojeniu jeden samolot Focke Wulf Fw 190F,

Stb. /II SGr. 10 (dowództwo 2. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowało od 11 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Radłówce), dowódca mjr Gotz Baumann,

3/II SGr. 10 (3. eskadra 2. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała od 11 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Radłówce), dowódca oberlejtant Herbert Piske,

4/II SGr. 10 (4. eskadra 2. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała od 11 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Radłówce), dowódca N.N.,

5/II SGr. 10 (5. eskadra 2. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała od 11 lipca 1944 r. (od 23 lipca w Radłówce), dowódca N.N.

2. Dywizjon miał na uzbrojeniu 26 samolotów Fw 190F.

Stb./III SGr. 10 (dowództwo 3. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowało od 16 lipca 1944 r. (od 28 lipca w Leżanach), dowódca mjr Horst Steinhordt,

6/III SGr. 10 (6. eskadra 3. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała od 16 lipca 1944 r. (od 28 lipca w Leżanach), dowódca por. Josef Rutz,

7/III SGr. 10 (7. eskadra 3. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała od 16 lipca 1944 r. (od 28 lipca w Leżanach), dowódca oberlejtnant Gunther Honnefeller,

8/III SGr. 10 (8. eskadra 3. dywizjonu 10. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – stacjonowała od 16 lipca 1944 r. (od 28 lipca w Leżanach), dowódca oberlejtnant Maufred Goetze.

3. Dywizjon miał na uzbrojeniu 37 samolotów Fw 190F.

Stb./ II JGr. 52 (dowództwo 2. dywizjonu 52. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Gerhard Barkhom, stacjonowało od 10 lipca 1944 r. (od 21 lipca w Jasionce),

4/II JGr. 52 (4. eskadra 2. dywizjonu 52. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 10 lipca 1944 r. (od 21 lipca w Jasionce), dowódca N.N.,

5/II JGr. 52 (5. eskadra 2. dywizjonu 52. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 10 lipca 1944 r. (od 21 lipca w Jasionce), dowódca oberlejtnant Gustaw Denk,

6/II JGr. 52 (6. eskadra 2. dywizjonu 52. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 10 lipca 1944 r. (od 21 lipca w Jasionce), dowódca kpt. Erich Hartmann.

2. Dywizjon miał na wyposażeniu 37 samolotów Me Bf 109G.

10 (Pz)/ SGr. 9 (10. eskadra 9. Pułku Lotnictwa Szturmowego) – dowódca oberlejtnant Rudolf Ruffer, stacjonowała w okresie 22–23 lipca 1944 r. (od 24 lipca w Podlodówce).

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 2846 Mokre

Brak o nim dokładnych informacji. Pierwsza wzmianka pochodzi z października 1943 r., przeznaczony był dla mężczyzn pracujących przy budowie lotniska. Byli to Żydzi przewiezieni z obozu Luftwaffe w Zamościu. Znajdował się na terenie lotniska, przy zabudowaniach wioski, tutaj

postawiono baraki otoczone płotem z drutu kolczastego. Miał podobóz w Żdanowie. Nie jest znana data jego likwidacji, przypuszczalnie nastąpiło to 4–5 listopada 1943 r. w ramach akcji „Dożynki”, kiedy rozstrzelano partiami na Rotundzie 150 Żydów. Strażnikami byli wachmani z *SS-ukrainische Wachmannschaften*.

Lotnisko Zamość – Sitaniec

Zajmowało obszar o wymiarach 775 x 135 m, na splantowanych polach uprawnych. Zostało ukończony do 1944 r. Wykorzystywane jako lotnisko awaryjne oraz zabezpieczenia sanitarnego dla kompleksu lotnisk Zamość. Położone w pobliżu Sitańca, pomiędzy Sitańcem Kolonią a Łapiguzem. Nie miało żadnej zabudowy ani jednostek obsługi. W razie potrzeby obsługiwane przez garnizon Zamość i lotnisko Łabunie. Było utrzymywane jako lotnisko zapasowe do lipca 1944 r. Miało oświetlenia elektryczne, przeciągnięto linię od stacji napowietrznej w Sitańcu.

Teren lotniska zabezpieczony był kozłami z drutu kolczastego, ochraniający przez niewielki oddział wartowniczy utworzony z folksdojczów. Lotnisko podlegało pod dowództwo garnizonu lotniczego w Zamościu.

Niemieckie zdjęcie lotnicze

Na podstawie zdjęcia lotniczego z 26 sierpnia 1944 r. można stwierdzić, jak wyglądało w ostatnim okresie użytkowania przez Niemców. Zajmowało płaskie pola na wschód od Kolonii Sitaniec, przy drodze do Łapiguza (od północnej strony). Składało się z trzech części: centralnie położonego pola wzlotów i parkingów dla samolotów po obu stronach. Pole wzlotów o rozmiarach 900 x 135 m, na całej długości pas startowy o nawierzchni gruntowej 900 x 64 m, południowa część z nawierzchnią utwardzoną siatką stalową o rozmiarach 775 x 32 m. Pas biegnie z południowego zachodu na północny wschód. Od zachodu połączony z obydwoma parkingami drogą kołowania utwardzoną siatką stalową, o rozmiarach 135 x 32 m. Na każdym parkingu rozproszone pojedyncze stojanki zabezpieczone wałem ziemnym w kształcie koła, w wale droga do wprowadzenia samolotu. Od strony północnej 14 stojanek, od południowej – 15. Nie ma na żadnej infrastruktury, mogły być wykorzystywane zabudowania dwóch gospodarstw znajdujących się przy północnej granicy lotniska.

Lotnisko Hostynne

Brak o nim wiadomości w meldunkach wywiadowczych, ponieważ Niemcy nic na nim nie budowali. Poprzestali na wyznaczeniu jego granic i splantowaniu powierzchni. Lotnisko znajdowało się w Hostynnym Kolonii, po północnej stronie drogi Zamość – Hrubieszów (za budynkiem szkoły podstawowej). Zajmowało równy teren o nawierzchni trawiastej 800 x 400 m, przeznaczone tylko dla myśliwców. Nie miało wydzielonego miejsca parkingowego ani pola wzlotów, ani utwardzonego pasa startowego. Było polowym lotniskiem [*FeldflugplaR*] służącym do zabezpieczenia wsparcia lotniczego, bez żadnej infrastruktury i stałych jednostek obsługi. W zajętej szkole podstawowej stacjonowały dowództwo lotniska i szpital. Użytkowane tylko w czerwcu i na początku lipca 1941 r. Aby szybko wysłać w powietrze jednostkę, 22 czerwca samoloty startowały z jednego krańca lotniska na całej szerokości obok siebie, latały w osłonie bombowców z Klemensowa. Od lipca 1941 r. nieużytkowane przez lotnictwo.

Dowództwo lotniska

Nie było uważane za lotnisko stałe, jedynie za tymczasowe lotnisko polowe potrzebne do zabezpieczenia wsparcia lotniczego. Dowództwem lotniska były dowództwa bazujących pułków lotnictwa myśliwskiego, 18–30 czerwca 1941 r. JG 3 ppłk Gunter Lutzow, 30 czerwca – 5 lipca 1941 r. JG 53 ppłk Gunter von Maltzahn (oba dowództwa o identycznym etacie),
w składzie: dowódca pułku, adiutant, oficer techniczny, trzech pisarzy i rysownik; grupa lotnicza dowódcy z personelem latającym i grupą mechaników lotniczych – 12 ludzi; grupa samochodów osobowych (trzy sztuki).

Jednostki naziemne obsługi lotniska w 1941 r.

Nie są znane jednostki obsługi i zabezpieczenia, które przysłano z garnizonu zamojskiego i lotniska Łabunie na czas aktywności w czerwcu – lipcu 1941 r. Jednostki obsługi kwaterowały na lotnisku w namiotach, piloci w wiosce Hostynne Kolonia, dowództwo i szpital w szkole.

klaine Fl.Bet.St.Kol. 4/IV (mała lotnicza kolumna paliwowa IV dystryktu) – przysłana z Zamościa, ponieważ na lotnisku nie było stałych zbiorników z paliwem, w lipcu 1941 r. odesłana z powrotem, *Sekcja radiowa* z 3. kompanii 35. Lotniczego Pułku Łączności.

Rzuty naziemne jednostek lotniczych bazujących na lotnisku w 1941 r.

Były częścią składową jednostek lotniczych i wraz z nimi przemieszczały się na kolejne lotniska.

Dwie kompanie sztabowe ze stacjonujących w czerwcu 1941 r. 2. i 3. dywizjonu 3. Pułku Myśliwskiego, następnie w czerwcu – lipcu 1941 r. – 1. dywizjonu 53. Pułku Myśliwskiego, obie stabskompanie,

w składzie: dowódca kompanii; grupa sztabowa i zabezpieczenia logistycznego – 41 ludzi; grupa kontrolna – kontroler osprzętu samolotu, kontroler silnika, kontroler płatowca; grupa obsługi technicznej – 40 mechaników różnych specjalności z magazynem części (sześciu ludzi); grupa tankowania samolotów – siedmiu ludzi; grupa kontroli lotów – siedmiu ludzi; grupa medyczna – 11 ludzi; grupa ratunkowa – siedmiu ludzi; tabor – dowódca i 24 kierowców, trzy samochody cysterny, samochód kuchnia polowa, grupa ciągników kołowych z przyczepami, sanitarka, grupa samochodów ciężarowych, grupa motocykl i samochodów osobowych; grupa obrony przeciwlotniczej – cztery działka 2 cm Flak 30, sześć przeciwlotniczych karabinów maszynowych MG 15, obsługa 120 ludzi, wykorzystana do obrony lotniska.

Każdy dywizjon miał swoją kompanię obsługi, cztery plutony, w tym trzy obsługi – każda eskadra miała swój pluton obsługi liczący 71 mechaników różnych specjalności, do tego magazyn części zamiennych oraz pluton warsztatowy (grupa obsługi z kompanii sztabowej). Na lotnisku w różnym czasie były pełne dwie kompanie obsługi z 2. dywizjonu 3. Pułku Myśliwskiego (*JG 3/FBK*) i 1. dywizjonu 53. Pułku Myśliwskiego (*JG 53/FBK*). Ponadto niepełna kompania obsługi 3. dywizjonu 3. Pułku Myśliwskiego (pluton obsługi i pluton warsztatowy) oraz dwie grupy mechaników (w każdej 12 ludzi z oficerem technicznym) ze składu dowództw 3. i 53. Pułku Myśliwskiego.

Jednostki lotnicze stacjonujące w 1941 r.

Stb./JG 3 „Udet” (dowództwo 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca ppłk Gunter Lutzow, stacjonowało od 18 czerwca 1941 r. (od 30 czerwca w Łucku), na wyposażeniu cztery myśliwce Me Bf 109 F oraz samolot sanitarny, lekki transportowy i łącznikowy,

Stb./ III JGr. 3 „Udet” (dowództwo 3. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Walter Oesau, stacjonowało od 2 czerwca 1941 r. (od 26 czerwca w Łucku),

9/III JGr. 3 „Udet” (9. eskadra 3. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 2 lipca 1941 r. (od 6 lipca w Połonnej), dowódca oberlejttnant Wiktor Bauer.

3. Dywizjon miał na wyposażeniu 35 myśliwców Me Bf 109F.

Stb./ II JGr. 3 „Udet” (dowództwo 2. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Lothar Keller, od 27 czerwca 1941 r. kpt. Gordon Gollob, stacjonowało od 18 czerwca 1941 r. (od 26 czerwca we Włodzimierzu Wołyńskim),

4/II JGr. 3 „Udet” (4. eskadra 2. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 26 czerwca we Włodzimierzu Wołyńskim), dowódca por. Wolf Udo Ettel,

5/II JGr. 3 „Udet” (5. eskadra 2. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 26 czerwca we Włodzimierzu Wołyńskim), dowódca oberlejttnant Kurt Brandle,

6/II JGr. 3 „Udet” (6. eskadra 2. dywizjonu 3. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – stacjonowała od 18 czerwca 1941 r. (od 26 czerwca we Włodzimierzu Wołyńskim), dowódca por. Wilhelm Lemke.

2. Dywizjon miał na wyposażeniu 35 myśliwców Me Bf 109F.

Stb./JG 53 „Pik As” (dowództwo 53. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca ppłk Gunther von Maltzahn, stacjonowało od 30 czerwca 1941 r. (od 5 lipca w Dubnie), na wyposażeniu cztery samoloty myśliwskie Me Bf 109 F oraz samolot sanitarny, lekki transportowy i łącznikowy,

Stb./I JGr. 53 „Pik As” (dowództwo 1. dywizjonu 53. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Franz Xaver von Werra, stacjonowało od 30 czerwca 1941 r. (od 5 lipca w Dubnie),

1/I JGr. 53 „Pik As” (1. eskadra 1. dywizjonu 53. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca kpt. Hans Karl Mayer, stacjonowała od 30 czerwca 1941 r. (od 5 lipca w Dubnie),

2/I JGr. 53 „Pik As” (2. eskadra 1. dywizjonu 53. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca N.N., stacjonowała od 30 czerwca 1941 r. (od 5 lipca w Dubnie),

3/I JGr. 53 „Pik As ” (3. eskadra 1. dywizjonu 53. Pułku Lotnictwa Myśliwskiego) – dowódca oberlejtnant Helmut Belser, stacjonowała od 30 czerwca 1941 r. (od 5 lipca w Dubnie).

1. Dywizjon miał na wyposażeniu 35 samolotów myśliwskich Me Bf 109F.

Lotnisko bez nazwy w Zamościu

Informacja podana w meldunku z 12 kwietnia 1941 r. o lotnisku II klasy (bez nazwy), położonym 2 km od Zamościa (Starego Miasta), z hangarem i dwoma murowanymi budynkami, które jest rozbudowywane i poszerzane, na nim betonowy pas startowy (w budowie); niezrealizowany. Utrzymywane jako lądowisko (*LandepLaR*) wykorzystywane przez lekkie samoloty sanitarne i transportowe. Początkowo miało stałą obsługę przydzieloną z garnizonu zamojskiego. Koszary z zapleczem znajdowały się w drewnianym budynku Szkoły Podstawowej nr 3 w Zamościu (nieistniejącym). Nieużytkowane po 1941 r., pełnią przez nie rolę zabezpieczenia medycznego przejęło lotnisko w Mokrem.

Niemieckie zdjęcie lotnicze z 1944 r.

Na podstawie niemieckiego zdjęcia lotniczego z 26 sierpnia 1944 r. można zlokalizować to lotnisko obok Karolówki – zachodniej dzielnicy Zamościa. Lotnisko o kształcie nieregularnego czworokąta, znajdujące się na zniwelowanych płaskich łąkach pomiędzy osiedlem kolejowym Karolówka a folwarkiem Świnki. Przylegało od północy do obecnej ul. Śląskiej, przy granicy południowej na osi lotniska hangar, od którego wybiegają rozbieżnie drogi kołowania. Dwa murowane budynki równoległe do siebie znajdują się przy wschodniej granicy folwarku obok lotniska [ryc. 3]. Nie ma wyznaczonego pasa startowego ani pola wzlotów.

Stacjonujące jednostki lotnicze

Sanitätsflubereitschaften der Luftwaffe (mot.) 7/IV (7. zmotoryzowane pogotowie medyczne wojsk lotniczych IV dystryktu) – samodzielna jednostka lotnicza podporządkowana pod V Korpus Lotniczy, komendantem był oficer sanitarny, stacjonowała w czerwcu – lipcu 1941 r., w lipcu przeniesione na wschód,

w składzie: dowództwo – komendant, czterech sanitariuszy, dwóch kierowców, na wyposażeniu pięć samochodów (w tym dwie karetki); grupa lotnicza, w jej składzie załogi samolotów – pięciu pilotów, trzech mechaników pokładowych, trzech pokładowych radiooperatorów; grupa naziemna obsługi – dziewięciu mechaników lotniczych i dwóch nawigatorów; na wyposażeniu – trzy samoloty Ju 52 przystosowane do zabrania 8–10 leżących rannych na noszach oraz dwa samoloty łącznikowe Fi 156 Storch.

Lądowisko Zamość

Nie wiadomo, czy zostało utworzone i było utrzymywane przez Luftwaffe. Utworzone przypuszczalnie przez Rosjan na początku sierpnia 1944 r. jako prowizoryczne lądowisko. Widać je na niemieckiej fotografii lotniczej [ryc. 4]. Znajdowało się na wyrównanej łące nieopodal nieistniejącego wówczas młyna wodnego Wigdora Kornblita, na południe od koryta Łabuńki oraz na wschód od Rotundy (obecnej bazy Zakładu Oczyszczania Miasta), na terenach dzisiejszych ogródków pracowniczych po obu stronach ul. Altanowej. Nie miało wyznaczonych granic ani pasa startowego. Było prowizorycznym lądowiskiem bez infrastruktury, przeznaczonym dla lotnictwa lekkiego.

Lądowisko Kadłubiska

Wykorzystywane przez Luftwaffe w czerwcu – lipcu 1941 r. jako tymczasowe lądowisko (*LandepLaR*), przeznaczone dla lotnictwa lekkiego, następnie nieutrzymywane przez Luftwaffe.

Jednostki naziemne

Na lądowisku stacjonowała obsługa naziemna 5. eskadry łącznikowej, *w składzie*: dowódca eskadry; grupa dowodzenia i zabezpieczenia – sześciu ludzi; grupa obsługi technicznej – 36 mechaników różnych specjalności.

Ponadto nieustalone jednostki do zabezpieczenia i obsługi lądowiska.

Stacjonujące jednostki lotnicze

Kurierstaffel 5 (5. eskadra łącznikowa) – stacjonowała w czerwcu 1941 r., w lipcu 1941 r. w Adampolu, była podporządkowana dowódcy lotnictwu 6. Armii, na wyposażeniu dziewięć samolotów łącznikowych i szkolnych Ardo Ar 66 i Fieseler Fi 156 Storch.

Lądowisko Komarów-Osada

Jedyna informacja o nim pochodzi z 14 maja 1941 r. (raport) – na granicy Komarowa znajduje się lądowisko (*LandeplaR*). Przepuszczalnie na splantowanej łące przy drodze do Zamościa, użytkowane jako tymczasowe lądowisko, do czasu ukończenia budowy lotniska w pobliskim Dubie. Lądowiska były przeznaczone do stacjonowania lotnictwa lekkiego: sanitarnego, łącznikowego i transportowego.

Lądowisko Krasnystaw

Lądowisko (*LandeplaR*) położone 6 km od miasta, w kierunku południowo-wschodnim. Brak wiadomości o użytkowaniu przez jednostki Luftwaffe, nie miało żadnej infrastruktury i obsługi. Utrzymywane na wypadek awaryjnego lądowania oraz potrzeby rozśrodkowania samolotów w przypadku zniszczenia pobliskich lotnisk.

Lądowisko Tarnawatka

Meldunek nr 379 z 12 kwietnia 1941 r. informował, że w niedalekim czasie przewiduje się budowę lotniska w Tomaszowie; być może chodziło o Tarnawatkę. Niezrealizowane, porzestano na utworzeniu lądowiska (*LandepLaR*). Położone na południowy zachód od wioski. Brak wiadomości o użytkowaniu przez jednostki Luftwaffe, nie miało żadnej infrastruktury i obsługi. Utrzymywane na wypadek awaryjnego lądowania oraz potrzeby rozśrodkowania samolotów w przypadku zniszczenia pobliskich lotnisk.

Referat Lotniczy Okręgu Lubelskiego AK

W planowanym powszechnym powstaniu niezbędne było opanowanie niemieckich lotnisk. Miały być zajęte przez desanty spadochronowe wsparte przez lokalne jednostki partyzanckie. Na nie miano przebazować jednostki polskiego lotnictwa z zachodu, z zadaniem zapewnienia wsparcia lotniczego oddziałom powstańczym. Jednocześnie miały lądować samoloty transportowe ze sprzętem i wyposażeniem niezbędnym do rozpoczęcia odtwarzania polskich regularnych jednostek wojskowych. W pierwszej kolejności na Lubelszczyźnie planowano zająć lotniska w okolicach Lublina, następnie lotniska w Mokrem, Klemensowie i Łabuniach, dlatego na każdym z tych lotnisk byli stali wywiadowcy.

Plan wywiadowczy lotniska Mokre z 1943 r.

Opis według sporządzonego planu i legendy [ryc. 5]. Dowództwo lotniska stacjonowało w byłej szkole rolniczej, koszary ze szpitalem dla załogi ulokowane w zabudowaniach folwarku Mokre. Droga do Mokrego dzieliła lotnisko na parking samolotów (od północy) i pole wzlotów z utwardzonym szerokim pasem startowym, biegnącym z kierunku północno-zachodniego na południowo-wschodni. Przy skrzyżowaniu linii kolejowej i drogi do Mokrego zbiornik-cysterna na paliwo lotnicze. Przy zachodniej granicy lotniska znajduje się bocznicza kolejowa z zabudową. Cały teren otoczony płotem z drutu kolczastego. Obronę przeciwlotniczą stanowiło od zachodu sześć działek przeciwlotniczych i od wschodu jeden przeciwlotniczy karabin maszynowy, przypuszczalnie każde sta-

nowisko ogniowe z reflektorem (łącznie cztery). Przy granicach stacjonowały pojedyncze samoloty: trzy dwumotorowe, dwa myśliwce, dwa transportowe, trzy nurkowce i „Bociany”, pięć nurkowców.

Plan wywiadowczy lotniska Mokre z wiosny 1944 r.

Opis sporządzono według planu i jego legendy [ryc. 6]. Powierzchnia lotniska 6000 m², na nim pas startowy o nawierzchni asfaltowej, długości 500 m i szerokości 20–30 m, w północno-zachodnim narożu lotniska (obok torowiska) zbiorniki na paliwo. Koszary obsługi z dowództwem lotniska i szpitalem znajdowały się w zabudowaniach folwarku Mokre. Pomiędzy zabudowaniami dziewięć schronów przeciwlotniczych (każdy na około 30 żołnierzy), były to ziemne, przykryte szczeliny przeciwlotnicze, wymoszczone drewnem. Tam stała wieża obserwatora obrony przeciwlotniczej i schron ziemny dla radiooperatora. W obsłudze lotniska i załogach samolotów 200 Niemców i 50 Węgrów. Dowództwo węgierskie stacjonowało w folwarku, a pozostali w barakach w południowo-wschodnim narożu lotniska, przy drodze wjazdowej do Mokrego. Do prac pomocniczych wykorzystywano 30 pracowników cywilnych i 120 junaków służby budowlanej, stacjonowali od początku 1944 r. w folwarku. Na lotnisku bazowało: osiem myśliwców (messerschmitt), 12 bombowców stuka, sześć bombowców junkers, 10 bombowców dwukadłubowych, trzy wywiadowcze, jeden transportowy. Obrona przeciwlotnicza: dziewięć działek i 10 sztuk przeciwlotniczych karabinów maszynowych.

Plan wywiadowczy lotniska w Klemensowie z wiosny 1944 r.

Opis sporządzono według planu i jego legendy [ryc. 7]. Lotnisko znajdowało się po północno-zachodniej stronie drogi Szczebrzeszyn – Zamość (obecnie DK74). Na polu wzlotów znajdował się betonowy pas startowy, biegł z północnego wschodu na południowy zachód, częściowo zachował się (obecnie ul. Startowa). Był połączony łącznikiem z drogą do pałacu w Klemensowie (obecnie ul. Osiedlowa). Od strony północnej w części parkingowej położona była równoległa do niego droga kołowania łącząca stojanki (obecnie ul. Związkowa), połączona z pasem łącznikiem (obecnie ul. Prosta). Obsługa kwaterowała w barakach (oddzielnie niemiecka i węgierska) przy drodze zamojskiej, przy granicy przyfabrycz-

nego osiedla. Węgierskie dowództwo lotniska zajmowało oddzielny budynek, przy nim na wieży stanowisko obserwatora obrony przeciwlotniczej. Po drugiej stronie drogi obóz junaków służby budowlanej, wcześniej był tam obóz żydowski. W cegielni znajdowały się niemieckie warsztaty naprawcze. Zbiorniki paliwa ze stacją tankowania znajdowały się przy skrzyżowaniu torowiska kolejki z drogą zamojską. Na lotniku bazowały 23 samoloty rozproszone w sześciu miejscach parkingowych. Obrona przeciwlotnicza: sześć działek i sześć przeciwlotniczych karabinów maszynowych oraz trzy reflektory. Od strony wschodniej przy trzech stanowiskach artylerii zaznaczone są okrągłe wieże.

Plan wywiadowczy lotniska w Łabuniach z 1943 r.

Opis sporządzono według planu z tamtego okresu [ryc. 8], bez legendy. Przebiegająca od folwarku utwardzona droga dzieliła lotnisko na pole wylotowe (na planie lotnisko stałe) o powierzchni 80 ha. Na nim znajdował się szeroki, utwardzony pas startowy, biegnący ze wschodu na zachód. Przy drodze, w narożu południowo-wschodnim lotniska, trzy zbiorniki na paliwo. Na południe od drogi teren do parkowania samolotów (na planie lotnisko prowizoryczne) o powierzchni 60 ha, na nim znajdował się park dworski z pałacem. Zapleczem magazynowym lotniska były zabudowania folwarczne, obok nich baraki koszarowe z warsztatami, w narożu północno-zachodnim wieża obserwatora obrony przeciwlotniczej. Wszystkie części otoczone płotem z drutu kolczastego. Obronę przeciwlotniczą stanowiło 10 dział. Nie ma na nim bazujących samolotów.

Akcje partyzanckie na lotniku Mokre

Opis na podstawie opublikowanego wspomnienia uczestnika akcji, Ksawerego Lupy „Bohuna”.

Wiosną 1944 r. do wioski Hubale zaczął przychodzić strażnik z lotniska Mokre, nazywał się Bździuch. Powiadomiony dowódca oddziału BCh Lupa ujął go w wiosce, za darowanie życia zgodził się na współpracę. W czerwcu 1944 r. nocą podprowadził Bohuna i jego dwóch żołnierzy przebranych w mundury niemieckie pod stojące samoloty, jednocześnie podał im obowiązujące hasło i odzew. Dzięki temu mogli podejść do upatrzonego samolotu Junkers. Ponieważ nie udało się rozbić szyby, wyła-

mali drzwi do kabiny. W kabinie potłukli urządzenia pokładowe, zabrali wymontowany karabin maszynowy i osiem magazynków z amunicją. Nie niepokojeni odeszli z lotniska. Po paru dniach ponowili próbę, udało się podejść do upatrzonego samolotu, ale w czasie próby dostania się do wnętrza wywołali alarm. Uciekli na przedmieścia Zamościa, następnie, dzięki kluczeniu po okolicznych łąkach, udało im się ująć pogoni.

Edward Dubel „Maciejówka”, nauczyciel z zawodu, przeprowadził w kwietniu 1944 r. rozpoznanie niemieckiego lotniska Zamość – Mokre. Zebrane informacje zostały przekazane do sztabu 1. Frontu Ukraińskiego, umożliwiły skuteczne zbombardowanie lotniska.

Jednostki Sił Lądowych

Jednostki 6. Armii stacjonujące w Zamościu, 1941 r.

W Zamościu znajdowały się w marcu – lipcu 1941 r. magazyny 6. Armii. Na dzień 22 czerwca 1941 r. w rejonie Szczepieszyn – Tomaszów – Sokal – Hrubieszów stacjonowało osiem dywizji piechoty i dywizja pancerna tej armii, ponadto kilka było w transportach. Dowódca armii feldmarszałek Gerd von Rundstedt, od 23 czerwca 1941 r. stacjonował w Sułowie. 11 czerwca 1941 r. do Zamościa przebył dowódca naczelny wojsk niemieckich feldmarszałek Walter von Brauchitsch.

Armee Betriebstofflager (armijny magazyn paliwa) – w czerwcu 1941 r. znajdował się w cysternach na stacji kolejowej w Zamościu i Zawadzie, przy nim *Betriebsstaff Untersuchungsstelle 2* (2. biuro badania paliwa – przydzielone 6 A) oraz *Verbleiungstrupp 614* (614. stacja benzynowa), główny punkt tankowania 6A,

Armee Pferde Lazarett 630 (630. Armijny Szpital Weterynaryjny dla koni) – znajdował się w koszarach artylerii na Plantach, składał się z dowództwa (dowódca oficer weterynarii), oddziału zbiorczego koni w składzie czterech weterynarzy, 12 samochodów ciężarowych do przewozu koni, dwóch szpitali koni, w każdym dwóch weterynarzy i 80 pielęgniarzy koni; oddziału żywnościowego z sześcioma ciężarówkami do przewozu żywności dla koni,

Pferdetransport Kolonne (mot.) 1/571 (1. sekcja 571. zmotoryzowanej kolumny transportowej koni) – przydzielona do obsługi szpitala wete-

rynaryjnego, składała się z dowództwa, grupy transportu koni i grupy transportu żywności dla koni,

Armee Nachrichten Regiment 549 (ANR 549) (armijny 549. Pułk Łączności) – dowódca płk inż. Feliks Meissner, składał się z dowództwa, 1. batalionu obsługi (1. kompania radiowa, 2. kompania telefoniczna), 2. batalionu budowlanego (3. kompania obsługi, 4., 5., 6. kompania budowlana, kolumna zabezpieczenia), 3. batalionu budowlanego (7. kompania obsługi, 8., 9., 10. kompania budowlana, kolumna zabezpieczenia),

Armee Verpflegungsamt 540 (AVA) (540. Armijny Urząd do spraw Żywności) – utworzony dla 6 A, z zadaniem założenia i nadzorowania magazynu żywności, z którego mogły czerpać armijne jednostki, w celu uzupełnienia zapasów magazynowych przeprowadzano grabież ludności,

Armee Verpflegungslager (AVL) (armijny magazyn żywności) – znajdował się w koszarach piechoty (ul. Piłsudskiego),

w składzie: kierownik z pisarzem, trzech urzędników, każdy z pisarzem, sześciu magazynierów, ośmiu dystrybutorów, trzech kierowców (dwa samochody ciężarowe z przyczepami i osobowy),

Kraftwagentransabteilung z.b.V. 988 (988. batalion transportowy specjalnego przeznaczenia) – utworzony 27 marca 1941 r., podlegał pod dowództwo 6. Armii, liczył sześć dużych zmotoryzowanych kolumn transportowych mogących przewieźć łącznie 1500 ton ładunku (ciężkie samochody ciężarowe z przyczepami), oprócz tego kolumna autobusów (pięć średnich autobusów) i pluton remontowy,

NSKK Kraftwagen Transport Abteilungen 499 (Nationalsozialistische Kraftfahrkorps) (499. batalion transportowy Narodowosocjalistycznego Korpusu Motorowego) – cywilna jednostka pomocnicza Wehrmachtu zmobilizowana 28 lutego 1941 r., przydzielony do 6. Armii, w Zamościu od czerwca 1941 r. [ryc. 9], batalion liczył 10 kompanii transportowych (jednorazowo 2500 ton ładunku) i *Werkstaff Zuge 499* (499. pluton remontowy), batalion rozwiązany 29 lipca 1941 r. poza Zamościem,

Flak Regiment 1/61 (mot.) (1. Zmotoryzowany Dywizjon 61. Pułku Artylerii Przeciwlotniczej) – przynależał do *Flak Regiment 42* (42. Pułku Artylerii Przeciwlotniczej), dowódca pułku ppłk Adolf Gerlach, wyposażony

w działa przeciwlotnicze kalibru 8,8 cm, stacjonował od czerwca 1941 r. w barakach na plantach, w lipcu 1941 r. odesłany do Berdyczowa,

Kommandant des rekwartigen Armeegebiets 585 (Koruck) (585. Dowódca Tyłowego Obszaru Armii) – dowódca gen. por. Alfred von Puttkamer, zabezpieczał porządek na zapleczu 6. Armii, podporządkowane jednostki: Sicherungs Division 213, OK (Orstkommandantur) 922 (od lata 1941 r.), FK (Feldkommandantur) 503,

w składzie: komendant z ordynansem, oficer dyżurny; kwatermistrzostwo: kwatermistrz z ordynansem i pisarzem, intendent, pomocnik intendenta, urzędnik, dwóch pisarzy intendentury, oficer sanitarny z sanitariuszem, weterynarz z pisarzem; służba porządkowa: oficer żandarmerii, trzech żandarmów polowych (trzy motocykle); wywiad: dowódca, pomocnik dowódcy, tłumacz, cenzor listów, dwóch pisarzy, dwóch kierowców (dwa motocykle); adiutantura: adiutant z pisarzem i łącznikiem, sędzia z pisarzem i sekretarzem; sztab niższy: dowódca, specjalista służby samochodowej, czterech kierowców (cztery motocykle), sześciu łączników (sześć motocykli), czterech kierowców (trzy samochody osobowe, ciężarowy), trzech ordynansów, zaopatrzeniowiec,

Sicherungs Division 213 (213. Dywizja Bezpieczeństwa) – utworzona 15 marca 1941 r., dowódca gen. por. Rene l'Homme de Courbiere, szef sztabu ppłk Ernst Hugo von Unruh,

w składzie: Infanterie Regiment 318 (318. pp), liczył trzy bataliony, dowódca płk Bickel; *I/Artillerie Regiment 213* (1. dywizjon 213. Pułku Artylerii), przed 22 czerwca 1941 r. przeniesiona do Zamościa, zajmowała się ochroną tyłów 6. Armii, w sierpniu 1941 r. na wschodzie.

W czerwcu 1941 r. utworzono obozy jeńców: *improvised Auffanglager* (improvizowany obóz zbiorczy) w Tomaszowie Lubelskim oraz *Kriegsgefangenan sammelstellen* (punkty odbioru jeńców wojennych) w Dorohusku, Sokalu, Uściługu, 318. pp ochraniał obóz w Tomaszowie i konwojował jeńców do obozu w Zamościu, punkty odbioru ochraniały podporządkowane dywizji bataliony strzelców krajowych: w Sokalu 380. batalion; w Dorohusku 637.; w Uściługu 552.

Stab LI Armeekorps (Dowództwo 51. Korpusu) – 22 czerwca 1941 r. dowództwo korpusu przeniesiono z Lublina do Zamościa, dowódca korpusu gen. piechoty Hans Wolfgang Reinhard, stacjonował w Wólce Ła-

buńskiej, szef sztabu płk Wilhelm Ochsner Aufstellung, 1 lipca 1941 r. dowództwo jest nad Bugiem naprzeciwko Sokala,

Infanterie Division 57 (57. Dywizja Piechoty) – stacjonowała w Zamościu i okolicy od maja 1941 r., przed 22 czerwca 1941 r. jest nad Bugiem w rejonie Sokala, dowódca gen. mjr Oskar Blumm, 179. Pułk Piechoty – dowódca płk Hans Bergen, 199. pp – ppłk Hans Schmidt, 217. pp – ppłk Karl Britzelmayr, 157. pa – płk Walter Wissmath, w składzie XXXXIV korpusu,

Infanterie Division 79 (79. Dywizja Piechoty) – przewieziona koleją do Zamościa, stacjonowała w Zamościu i okolicy od 26 czerwca 1941 r., 1 lipca 1941 r. jest nad Bugiem w rejonie Sokala, dowódca gen. por. Karl Streckler, 208. pp – płk Hasso von Wedel, 212. pp – płk Richard von Schwerin, 226. pp – płk Schreiber, 179. pułk art. – płk Babinger, w składzie LI Korpusu,

Infanterie Division 95 (95. DP) – 1 lipca 1941 r. pośpiesznie przerzucona koleją z Krakowa do Zamościa, gdzie do 3 lipca utrzymywała obronę okrężną, wysyłając ubezpieczenie do Werbkowic, zabezpieczała odsłonięte lewe skrzydło 6 A przed uderzeniem z rejonu Włodzimierza Wołyńskiego, następnie przeszła do Hrubieszowa, dowódca dywizji gen. por. Hans Heinrich Sixt von Arnim stacjonował w mieście, skład: 278. pp – płk Kremling, 279. pp – ppłk Muller, 280. pp – płk Muller-Derichsweiler, 195. pułk art. – płk Walter Beisswanger, w składzie LI Korpusu,

Infanterie Division 98 (98. DP) – 22 czerwca 1941 r. z rezerwy głównego dowództwa przeniesiona do Zamościa, następnie do Łucka, dowódca dywizji gen. por. Erich Schrock, skład: 282. pp – płk Martin Gareis, 289. pp – płk Rudolf Geiger, 290. pp – płk Johannes Mayer, 198. pułk art. – płk Ferdinand Bruhl.

Dowódca lotniczy 6. Armii

Komandeur der Luftwaffe Armee-Oberkommando 6 (Koluft 6) (dowódca lotniczy 6. Armii) – dowódca płk Gunter Wieland stacjonował w Zamościu, w czerwcu 1941 r. podporządkowano bezpośrednio pod niego niektóre jednostki lotnicze V Korpusu Lotniczego:

- **2(H)/AGr. 10** (2. eskadra 10. dywizjonu rozpoznawczego), bazująca na lotnisku w Dubie,
- **5(H) AGr. 11** (5. eskadra 11. dywizjonu rozpoznawczego), bazująca w Mokrem,
- **3(H)/AGr. 21** (3. eskadra 21. dywizjonu rozpoznawczego), bazująca w Mokrem,
- **4(H)/AGr. 41** (4. eskadra 41. dywizjonu rozpoznawczego), bazująca w Mokrem,
- **Kuriersteffel 5** (5. eskadra łącznikowa), bazująca w Kadłubiskach,
- **Stab/Flak Reiment 91 (mot.)** (dowództwo 91. Zmotoryzowanego Pułku Artylerii Przeciwlotniczej, dowódca ppłk Rudolf Memmert, **w składzie:** podporządkowane **I/Flak Regiment 8 (mot.)** (1. dywizjon 8. Zmotoryzowanego Pułku Artylerii Przeciwlotniczej); **I/Flak Regiment 9 (mot.)** (1. dywizjon 9. Zmotoryzowanego Pułku Artylerii Przeciwlotniczej); **II/Flak Regiment 241 (mot.)** (2. dywizjon 241. Zmotoryzowanego Pułku Artylerii Przeciwlotniczej), dowódca kpt. Max Gertling,
- **Luftnarichten Abteilung 3 (H) (mot.)** (3. Lotniczy Zmotoryzowany Dywizjon Łączności) –stacjonujący w Zamościu, dowódca ppłk Georg Freytag, **w składzie:** dowództwo dywizjonu (**Stab./Ln. Abt. 3 (H)**); 1. kompania łączności telefonicznej (**1/Ln. Abt. 3(H)**); 2. kompania łączności radiowej (**2/Ln. Abt. 3 (H)**); kolumna sprzętowa [**Gerate Kolonne/Ln. Abt. 3 (H)**],
(H) Heeres – Armia informuje, że jest to jednostka bliskiego rozpoznania sił powietrznych działająca na rzecz sił lądowych.

Wojskowe komendy porządkowe, pod które podlegał Zamość

Wyższa komenda zajmowała się ochroną obiektów, szkoleniem i zaopatrzeniem podległych jednostek, likwidowaniem wystąpień ludności, podlegały jej komendy garnizonów.

OFK Radom (Oberfeldkommandantur) (Wyższa Komenda Polowa w Radomiu) – utworzona 8 października 1939 r. z **Koruck 581**, stacjonowała w Radomiu, podlegały pod nią wszystkie jednostki okupacyjne, również w zamojskiej strefie bezpieczeństwa, 20 marca 1940 r. przemianowana na dowództwo 372. DP, komendant gen. por. Alfred Bohm-Tettelbach,

OFK. 379 (379. Wyższa Komenda Polowa) – powstała w Lublinie 6 czerwca 1940 r. z przekształconego dowództwa 379. Dywizji Piechoty, które stacjonuje w Lublinie od 15 marca 1940 r., pod komendę podlegały wszystkie inne komendy i jednostki wojskowe w dystrykcie lubelskim, dowódca gen. mjr Wilhelm Altrock (były dowódca 379. dywizji), komendantowi przysługiwały prawa dowódcy dywizji, komendy miast podległe na dzień 15 kwietnia 1942 r.: Biała Podlaska, Biłgoraj, Chełm, Hrubieszów, Krasnostaw, Kraśnik, Lublin, Międzyrzecz, Puławy, Radzyń, Zamość; w lutym 1943 r. komenda przeniesiona na wschód, przekształcona w *Koruck 595*,

OFK 372 – w lutym 1943 r. przeniesiona z Kielc do Lublina, dowódca gen. por. Hilmar Moser, komenda od 27 lipca 1944 r. znajdowała się w Częstochowie,

Główna Kwatera – utworzona dla zgrupowania wojsk biorących udział w *akcji „Sturmwind” I i II*, dowódca gen. piechoty Siegfried Haenicke (dowódca Okręgu Wojskowego GG), który powołał specjalny sztab, dowódca gen. mjr Max Herman Bork (szef sztabu OW GG), sztab miał oddział dowodzenia, komendant mjr Fritz Blasius, składał się z wydziału operacyjnego i rozpoznawczego; kwatera została przeniesiona z Sandomierza do Zamościa 19 czerwca 1944 r., w końcu czerwca rozformowana, bezpośrednio na rzecz kwatery działała z lotniska w Mokrem podporządkowana grupa lotnictwa rozpoznawczego i bombowego, wydzielona z VIII Korpusu Lotniczego.

Jednostki wojskowe w Zamościu w 1939 r.

Panzer Division 2 (2. Dywizja Pancerna) – dowódca gen. por. Rudolf Veiel, 12 września 1939 r. z Jarosławia został wysłany na Rawę Ruską i Zamość oddział wydzielony 2. DPanc., w składzie: *Panzer regiment 3 Abteilung I* (1. batalion 3. Pułku Pancernego), dowódca ppłk Ostman von der Lefye, liczył cztery kompanie czołgów: *KradschuRen Bataillon 2* (2. Zmotoryzowany Batalion Strzelców), dowódca ppłk Karl Stollbrock, liczył sześć kompanii piechoty; *Aufklarungs Abteilung 5* (5. dywizjon rozpoznawczy), dowódca mjr Horst Kitschmann, liczył cztery szwadrony; *schwere Infanterie GeschuR Kompanie 703* (703. Kompania Artylerii Piechoty), dowódca kpt. Krambeck; pluton saperów z 51. batalionu; 13

września 1939 r. o godzinie 17 oddział wkroczył do Zamościa od strony Tomaszowa Lubelskiego, do Szczebrzeszyna wysłano 5. dywizjon rozpoznawczy, który pozostał tam jako ubezpieczenie; ppłk Stollbrock został dowódcą garnizonu, a mjr Kitschmann komendantem placu; do 15 września dywizja skoncentrowała się w rejonie Zamość – Tomaszów Lubelski, w południe tego dnia rozpoczęła marsz na Rawę Ruską i Żółkiew [ryc. 10, 11].

leichte Division 4 (4. Lekka Dywizja) – dowódca gen. mjr Alfred Ritter von Hubicki, 15 września dywizja znajdowała się w rejonie Hrubieszów – Włodzimierz Wołyński, otrzymała rozkaz do wystawienia załóg w Zamościu i Tomaszowie, 17 września 1939 r. o godzinie 8.45 od strony Hrubieszowa wkroczył do Zamościa oddział wydzielony 4. DLek., przejął od 2. DPanc. Zamość, **skład oddziału: Aufklarungs Regiment (motorisiert)** 9 (9. Rozpoznawczy Pułk Zmotoryzowany), liczący dwa dywizjony (siedem szwadronów), dowódca ppłk Bruno Ritter von Hauenschild, z oddziałem artylerii 102. Pułku Artylerii i oddziałem saperów 86. batalionu, 20 września dywizja znajdowała się w rejonie Hrubieszów – Sokal,

Infanterie Division 68 (68. Dywizja Piechoty) – dowódca gen. por. Georg Braun, 20 września 1939 r. zajęła: dowództwo i 168. pułk art. – dowódca płk Otto Quirin Lancelle, Szczebrzeszyn; 169. pp – dowódca płk Ernst von Leyser, Zamość; 188. pp – dowódca N.N., Płoskie; 196. pp – dowódca N.N., Wielącza, jej 2. batalion w Michalowie (dowódca mjr Heinz Kokot, w pałacu 6. i 8. kompania, 21 września dywizja znajdowała się w rejonie Rudka – Zwierzyniec, stanowiła rezerwę VII Korpusu, 24 września zebrała się w rejonie Szczebrzeszyna, 25 września marsz ze Szczebrzeszyna na Janów Lub., w Szczebrzeszynie pozostał oddział wydzielony (26 września w Janowie), który wystawił ubezpieczenie na drodze zamojskiej w Płoskiem,

Stab VII Armeekorps (dowództwo 7. Korpusu) – dowódca gen. por. Gotthard Heinrici, szef sztabu płk Hermann von Witzleben Herbst, w składzie korpusu 27. i 68. DP, dowództwo stacjonuje w Zamościu od 20 września, 25 września w Janowie; miało dwie małe zmotoryzowane kolumny transportowe (mała kolumna mogła przewieźć jednorazowo 30 ton ładunku), które posłużyły do wywiezienia przez 2. batalion 196. pp z Zamościa polskich jeńców wojennych,

Infanterie Division 27 (27. Dywizja Piechoty) – dowódca gen. por. Friedrich Bergmann, 19 września znajdowała się w Rudce, otrzymała rozkaz, aby 20 września przejść na północ do linii Szczebrzeszyn – Wielącza, 21 września została skierowana na Zamość; jej urzędzenia tyłowe z 27. batalionem saperów obsadziły Zamość, dowódca garnizonu szef sztabu dywizji ppłk Hubert Lamey, komendant placu mjr Nitsch; wysłano do Jarosławca *Aufklarungs Abteilung 27* (27. dywizjon rozpoznawczy), który wystawił tam ubezpieczenie, 24 września dywizja zebrała się w okolicach Zamościa, 25 września Zamość został przekazany Rosjanom, a dywizja wymaszerowała na Biłgoraj, polscy jeńcy, których nie można było zabrać, zostali zwolnieni; 26 września stacjonowały jednostki: 40. pp, dowódca płk Josef Lehmann, w Hedwiżynie, 63. pp, dowódca płk Wilhelm Haverkamp, w Woli, 91. pp, dowódca płk Karl Prager, w Biłgoraju,

Infanterie Division 45 (45. Dywizja Piechoty) – dowódca gen. por. Friedrich Materna, dywizja wkroczyła do Zamościa od strony Szczebrzeszyna po wycofaniu się Rosjan 8 października, jej jednostki stacjonowały w utworzonym południowym okręgu XVII korpusu (44. i 45. DP), który podzielony był na rejon ochrony (nazwy od dowódców jednostek):

- Szczebrzeszyn – miejsce postoju sztabu XVII Korpusu, dowódca gen. piechoty Werner Kienitz i 133. pp, dowódca płk Rudolf von Bunau, Zwierzyniec – 45. dywizjon rozpoznawczy (45. DP), dowódca mjr Helmuth von Pannwitz,
- rejon Hrubieszów – 130. pp, dowódca płk Klaus Boie,
- rejon Krasnystaw – 135. pp, dowódca płk Wilhelm Mittermaier,
- rejon Zamość – 98. pp, dowódca ppłk Wintzer i 81. batalion saperów,
- rejon Kraśnik – 44. dywizjon rozpoznawczy (44. DP), dowódca ppłk Henrich Hermann von Hulsen,

15 października 1939 r. 45. DP odeszła na wschód do Hrubieszowa, celem obsadzenia granicy, w Zamościu pozostał 81. batalion saperów, 44. DP już 15 października obsadzała granicę na południe od Tomaszowa,

Infanterie Division 209 (209. DP) – dowódca dywizji gen. por. Hans Stengel (od 7 stycznia 1940 r. gen. por. Wolf Schede), sformowana jako jednostka okupacyjna 26 sierpnia 1939 r., 19 października 1939 r. dywizja została przydzielona do XVII Korpusu, stacjonuje w zamojskiej strefie bezpieczeństwa, dowództwo dywizji (było dowództwem strefy) i jej 304. pp stacjonowały w Zamościu, pozostałe jednostki w innych miejscowościach zamojskiej strefy; w przypadku rozruchów ludności wszystkie

jednostki bezpieczeństwa podlegały terenowym dowódcom wojskowym, ponieważ został odwołany rozkaz o zastąpieniu jej przez 372. DP, pozostała w Zamościu, od 21 czerwca 1940 r. przeformowana, składała się z trzech batalionów rekrutów z jej organicznych pułków 304., 394. i 414.; bataliony rekrutów 394. i 414., przekazano jako 1. i 3. batalion *Feldrekruten Infanterie Regiment 201* (201. Pułk Piechoty Rekrutów), stacjonował w Górze Kalwarii, 24 lipca 1940 r. rozkaz o rozwiązaniu dywizji, dowództwa pułków 304. i 394. wykorzystano do utworzenia pułków strzelców o tych numerach, z 414. pp utworzono batalion wartowniczy,

Infanterie regiment 304 (304. pp) – był w składzie 209. dywizji, stacjonował w Zamościu od października 1939 r., liczył trzy bataliony, dowódca płk Herbert Lemke, od 21 czerwca 1940 r. w jego składzie tylko jeden *IV Feldrekruten Bataillon 304* (4. batalion rekrutów 304. pułku), liczył trzy kompanie, został przeformowany na *FeldersaR Bataillon 209* (209. połowy batalion zapasowy), dowódca płk Lemke, rozwiązany 24 września 1940 r.,

Pionier Bataillon 81 (81. batalion saperów) – 13 października 1939 r. w Zamościu stacjonowało dowództwo i 3. kompania zmotoryzowana (koszary piechoty), w dniach 14–16 października 1939 r., przy pomocy ludności, budowano w szybkim trybie drogę Zamość – Zawada, 1. i 2. kompania stacjonowały w Werbkowicach, batalion podlegał pod komendę techniczną 209. dywizji, dowódca batalionu mjr Alfred Masuch, dowódcy 1. kompanii – kpt. Heinz, 2. – oberlejtnant Lothar Schottnegg, 3. (mot.) – kpt. Fritz Gephart, 3 listopada 1939 r. batalion opuścił Zamość.

Komendy wojskowe w Zamościu

FK 503 (V) (Feldkommandantur) [503. Połowa Komenda; V (*Verwaltung*) oznaczało, że jest administracją] – administrowała wyznaczonym terenem, odpowiedzialna za administrację wojskową i cywilną, o statusie pułku, podlegały jej komendy garnizonów, od marca 1941 r. stacjonowała w Zamościu, dowódca gen. mjr Felix Jacobi, w dyspozycji lokalne bataliony okupacyjne i wojskowa policja oraz więzienie wojskowe (przejęte więzienie na ul. Okrzei), od 1 czerwca 1941 r. podporządkowana dowództwu Grupy Armii Południe,

w składzie: dowództwo: komendant, dwóch cywilnych pracowników, kierownik biura; sędzia, główny adwokat, pracownik cywilny;

kasjer; główny lekarz; oficer weterynarz; grupa administracji wojskowej; biuro administracyjne; komendant służby porządkowej,

Oberbaustab 33 (33. Wyższe Dowództwo Budowlane) – przeniesiony do Zamościa z Łodzi w grudniu 1939 r., w lipcu 1940 r. dowództwo znajduje się w Luneville we Francji, komendant gen. mjr Oskar von Niedermayer (oficer saperów), zastępca płk Schmidt, dowództwo odpowiadało brygadzie budowlanej, nadzorowało prowadzone prace budowlane na obiektach wojskowych,

w składzie: dowódca, adiutant, oficer dyżurny, pisarz; grupa dowodzenia: zastępca dowódcy z pisarzem, rysownikiem i kartografem, referent techniczny z pisarzem i kreślarzem, referent do spraw wywiadu z pisarzem, czterech telefonistów; grupa zaopatrzenia: dowódca, dwóch referentów służby technicznej, dwóch pisarzy, mechanik, rusznikarz z pisarzem; intendentura: dowódca, dwóch intendentów, pisarz, pisarz kasy, płatnik z pisarzem; oficer sanitarny, lekarzy pomocniczy, trzech sanitariuszy; oficer weterynaryjny z pisarzem; sędzia z kancelistą i pisarzem; kwatermistrzostwo: komendant, szef, księgowy, sanitariusz, oddział transportowy: dowódca, magazynier części i paliwa, 19 kierowców (siedem osobowych samochodów, dwa motocykle, dwa ciężarowe); tabor: dowódca, dwóch kucharzy (kuchnia polowa), krawiec, szewc, pięciu ordynansów; trzech mechaników (motocykl i samochód osobowy), podlegała pod niego **Abschnitts Baustab 106** (106. sekcja dowództwa budowlanego), od 29 stycznia 1940 r. zmiana nazwy na **Kommandeur der Bauruppen 106** (106. dowództwo grup budowlanych) – było nadzorczą bezpośrednim placów budowy, pod dowództwo grup podlegały bataliony budowlane 305., 320., 321., utworzone ze zmobilizowanych oddziałów **Reichsarbeitsdienst** (oddziałów służby pracy rzeszy), każdy batalion liczył cztery kompanie i zmotoryzowaną kolumnę transportową ze sprzętem budowlanym, w zimie 1939/40 w batalionach zredukowano stany osobowe; 10 maja 1940 r. wszystkie trzy bataliony przeniesiono z Zamościa,

Platzkommandantur in Zamosc (Komenda Placu w Zamościu) – była to czasowo powołana komenda miasta, utworzona 11 października 1939 r. przez dowódcę 45. DP, komendant placu mjr Harms; od końca października 1939 r. rtm. Paul, dowódca szwadronu kolarzy z 209. dywizjonu rozpoznawczego (**Aufklarungs Abteilung 209**) z 209. DP, zadaniem komendy było utrzymanie dyscypliny i porządku w obrębie miasta, podle-

gała pod nią komenda koszar oraz wszystkie patrole i warty w mieście, od 1940 r. istniała stała komenda garnizonu **OK 903**,

OK (I) 903 (Ortskommandantur) (903. Komenda Garnizonu) – lokalna komenda (czasami nazywana plackomendą) o statusie kompanii, jej podstawowym zadaniem było zakwaterowanie i wyżywienie żołnierzy oraz zapewnienie porządku, nadzorowała zakłady i urządzenia garnizonu, została utworzona we Wrocławiu 10 sierpnia 1940 r., w Zamościu od 10 września 1940 r., jako komenda garnizonu do czasu zlikwidowana (już poza Zamościem) 21 sierpnia 1944 r., komendant kpt. Paul Wagner,

w składzie: komenda: komendant, zastępca, pisarz, kierowca samochodu osobowego; oficer placu; grupa obsługi: sześciu łączników na rowerach, kierowca motocykla z bocznym koszem, kierowca samochodu ciężarowego z pomocnikiem, zaopatrzeniowiec, sanitariusz, profos aresztu, czterech telefonistów; oddział żandarmerii polowej: trzech konno, czterech na motocyklach,

Kommandantkaserne in Zamosc (komendant koszar w Zamościu) – komendant mjr Kersten, zastępca SS obersturmführer Schutz (od 1943 r. komendant), podlegał pod komendę garnizonu.

Jednostki stacjonujące w Zamościu, podległe pod wyższą komendę w Lublinie

Infanterie Ersar Bataillon 372 (372. Zapasowy Batalion Piechoty) – do Zamościa jako jednostkę okupacyjną (garnizonową) 9 sierpnia 1940 r. przysłano 372. batalion zapasowy, liczył cztery kompanie, w grudniu 1940 r. odesłany do Diedenhofen,

Wachbataillon (B) 150 (150. Batalion Wartowniczy) – jesienią 1940 r. został utworzony z przeformowanego batalionu budowlanego (informuje o tym litera „B”), dlatego miał kolumnę transportową ze sprzętem budowlanym, zachował numer porządkowy batalionu budowlanego, liczył cztery kompanie wartownicze (sześć karabinów maszynowych), zajmował się bezpieczeństwem w garnizonie, ochroną obiektów garnizonowych, wystawiał warty i patrole garnizonowe; 1 sierpnia 1943 r. został przekształcony w **Nachschubbataillon (K) 144** [144. Batalion Zabezpieczenia, **(K) Kriegsgefangenen**] dla sił lądowych, zostały rozwiązane 1., 3.

i 4. kompania batalionu wartowniczego; batalion zabezpieczenia liczył sześć kompanii: 1. i 2. niemieckie, 3. gruzińska, 4. azerbejdżańska, 5. tatarska, 6. turkiestańska, po sformowaniu we wrześniu 1943 r. wysłany na front,

Reserve Grenadier Bataillon 414 (414. Rezerwowy Batalion Grenadierów) – do Zamościa przysłano 1 października 1942 r *Reserve Infanterie Bataillon 414* (414. Rezerwowy Batalion Piechoty), na miejscu przemianowany na 414. Rezerwowy Batalion Grenadierów i włączony do 256. Rezerwowego Pułku Grenadierów 174. Rezerwowej Dywizji Piechoty (przeniesiona w październiku 1942 r. do Lublina), liczył cztery kompanie, 2 listopada 1942 r. przemianowany na 414. zapasowy batalion grenadierów (*Ersar Grenadier Bataillon 414*), stacjonował w Zamościu do 5 marca 1944 r., 23 marca włączony do Pułku Grenadierów Lublin (*Infanterie Grenadier Regiment Lublin*), a z nim do 72. Dywizji Piechoty,

Infanterie Bataillon Aserbeidschanische 818 (818. Batalion Azerbejdżański) – w Zamościu od końca 1943 r., w zamojskich koszarach stacjonowało dowództwo, kompania sztabowa i 4. kompania liniowa, 1. kompania w Chełmie, 2. w Zwierzyńcu, 3. w Tomaszowie, w lutym – marcu 1944 r. brał udział w walkach pod Zamościem z 1. UDP, od 15 czerwca 1944 r. część batalionu brała udział w akcji „Sturmwind” II, 31 lipca był w Puławach, przeznaczony do obrony linii Wisły, jako jeden z ostatnich opuścił Zamość 24 lipca 1944 r.,

(*Ost.*) *HKP Staffel 556 (Heereskraftfahrpark)* (556. wojskowy park samochodów) – parki jako samodzielne jednostki zostały utworzone jesienią 1942 r., były przygotowane do wykonywania remontów i obsługi technicznej samochodów w polu; składały się z dowództwa, składnicy pojazdów, sekcji wymiany pojazdów, grupy remontowej – cztery samochody warsztatowe z przyczepami, samochód z dźwigiem, dwa samochody magazynowe z generatorami na przyczepach, samochód z przyczepą warsztatową, dziewięć samochodów ciężarowych z przyczepami, cztery osobowe, cztery transportery opancerzone, do Zamościa został przeniesiony jesienią 1942 r., miał dwa stacjonarne warsztaty naprawcze przy ul. Partyzantów (w fabryce Wolskiego i Lubelsko-Wołyńskiej Centrali Maszyn) i składnicę pojazdów na Nowym Rynku, na początku 1944 r. utworzył punkt oparcia Wehrmachtu, w lutym 1944 r. park znajduje się w Lublinie.

Jednostki podległe pod dowództwo operacyjne w lipcu 1944 r.

Infanterie Division Generalgouvernement (Dywizja Piechoty Generalnej Guberni) – 13 lutego 1944 r. w Zamościu został sformowany *Bataillon Zamosc* (Batalion Zamość), przeznaczony dla dywizji alarmowej sformowanej w tym czasie w GG, podlegała pod dowódcę Okręgu Wojskowego GG; składała się z pułków grenadierów Lwów i Lublin oraz batalionów: Zamość, Łuków, Brzesko, Biała Podlaska, Kielce, Chełm, w szeregach żołnierze w starszym wieku, dowódca gen. por. Gustaw Harteneck, 23 marca dywizja została włączona do 72. Dywizji Piechoty, którą w kwietniu 1944 r. przeniesiono na front do Kowla,

Stb. Kp. III/ SS Pz.Reg. 5 SS Wiking (kompania dowodzenia 2. batalionu 5. Pułku Pancernego SS) – dowódca oberscharführer SS Herbert Genz, stacjonowała w Zamościu w lipcu 1944 r., batalion w tym czasie znajdował się w Sokalu,

w składzie: grupa dowódcy: dowódca, szef kompanii, technik kompanii, pisarz, kierowca (samochód osobowy); **1. pluton łączności i rozpoznania**: dowódca plutonu, jedna grupa: radiowiec, telefonista, kierowca (samochód ciężarowy), trzy czołgi Pantera (jeden z dowódców czołgu był dowódcą grupy), druga grupa: pięć czołgów Pantera, dwa średnie samochody pancerne (S.d. Kfz 251) z 2-osobową załogą; **2. pluton**: dowódca, podoficer do specjalnych poruczeń, trzech zmotoryzowanych łączników (motocykle), kierowca (samochód terenowy), strzelec karabinu maszynowego, ponadto cztery grupy rozpoznawcze, każda w składzie: dowódca grupy, dowódca samochodu terenowego ze strzelcem karabinu maszynowego, dwie osoby w obsadzie lekkiego pojazdu patrolowego, ponadto trzy grupy saperów, każda w składzie: dowódca, czterech saperów, dwie osoby obsługi karabinu maszynowego, dwóch kierowców (lekki samochód ciężarowy i średni samochód pancerny saperów); **3. pluton przeciwlotniczy**: dowódca, obserwator, łącznik (motocykl), kierowca (osobowy samochód terenowy), ponadto trzy grupy przeciwlotnicze, każda w składzie: działko przeciwlotnicze (S.d. Kfz 7/1) z obsługą (dowódca, sześciu strzelców, dwóch amunicyjnych, dalmierzysta), półgąsienicowy samochód ciężarowy z 2-osobową obsługą, łącznie 145 ludzi w kompanii.

Szpitala wojskowe w Zamościu

HVPl Zamosc (HauptverbandplaR) (Główny Punkt Medyczny w Zamościu) – został utworzony 21 września 1939 r. przez **1. Sanitätskompanie 27** (1. Kompanię Sanitarną 27. Dywizji Piechoty), punkt zakładany był w pobliżu frontu, składał się z oddziału operacyjnego z salą operacyjną, mógł udzielić dziennie pomocy 25 ciężko, 60 średnio i 120 lekko rannym, przy nim znajdował się **1 Krankenkraftwagenzug 27** (1. pluton karetek pogotowia 27. DP), w Zamościu zajmował dawną izbę chorych w koszarach, 25 września 1939 r. przeniesiony do Kraśnika (Zamość zajęli Rosjanie); dywizyjny *Feldlazarett* (szpital polowy) składał się z dwóch kompanii sanitarnych oraz dwóch plutonów karetek,

Ortslazaret (szpital garnizonowy) – utworzony w listopadzie 1939 r., znajdował się w budynkach dawnej garnizonowej izby chorych polskich wojsk w koszarach piechoty, od 30 października 1939 r. rozpoczęto nabór siostr Czerwonego Krzyża, zarówno Polek, jak i Niemek, przy szpitalu znajdowały się karetki pogotowia ratunkowego niemieckiego Czerwonego Krzyża,

Reserve Kriegslazarett 4/526 in Zamosc (4. Rezerwowy Szpital Wojskowy 526. Oddziału w Zamościu) – szpitale rezerwowe były placówkami stałymi służby sanitarnej, zakładanymi poza strefą działań wojennych, w pomieszczeniach istniejącego szpitala, wyposażone w 150–200 łóżek, personel w większości składał się z siostr Czerwonego Krzyża; szpital do Zamościa przeniesiono na początku lipca (przed 7 lipca) 1941 r. z Tomaszowa Lubelskiego, znajdował się w pomieszczeniach szpitala garnizonowego, rannych po przygotowaniu z punktów medycznych dostarczały karetki pogotowia, pociągi sanitarne lub w wyjątkowych przypadkach na lotnisko w Mokrem samoloty transportowe Ju 52, został przekwalifikowany 1 października 1942 r. w Szpital Rezerwowy Zamość (*Reservelazarett Zamosc*), przekazano cały personel i wyposażenie,

Sanitätsabteilung Lublin Reservelazarett Zamosc (Oddział Szpitalny Lublin Rezerwowy Szpital w Zamościu) – rezerwowe szpitale tworzone ze zmobilizowanych szpitali stacjonarnych, znajdowały się na dalekim zapleczu frontu, w Zamościu powstał z rezerwowego szpitala wojskowego, pełnił funkcję, tak jak on, szpitala stałego, starszy lekarz (*oberarzt*)

dr Ottinger; ponieważ zbliżał się front, w kwietniu 1944 r. szpital przeniesiono na zachód,

Reserve Kriegslazarett 2/527 (2. Rezerwowy Szpital Wojskowy 527. Oddziału w Zamościu) – przeniesiony do Zamościa z Równego w kwietniu 1944 r., znajdował się w pomieszczeniach dawnego szpitala rezerwowego, pojemność 150–200 łóżek, stabslekarzem był dr Paul Muhlenkamp; na początku czerwca 1944 r. szpital przeniesiono na zachód,

Legionistenlazarett (szpital legionistów) – utworzony w końcu 1943 r. w Zamościu dla stacjonujących nieniemieckich jednostek wojskowych, leczono chorych i rannych żołnierzy z oddziałów wschodnich na służbie niemieckiej, wcześniej leczeni byli w rezerwowym szpitalu jeńców w Zamościu, niemieckie szpitale nie leczyły „podludzi”; znajdował się na terenie dawnego szpitala rezerwowego jeńców, pomiędzy obecnymi ulicami Wojska Polskiego – Bema – Poniatowskiego – Wybickiego (widoczny na niemieckim zdjęciu lotniczym z 26 sierpnia 1944 r.), przeniesiony przed 25 lipca 1944 r. na zachód,

Armee Feldlazarett (mot.) 608 (608. Armijny Zmotoryzowany Szpital Polowy) – w 1942 r. szpitale dywizyjne zostały zgrupowane na szczeblu dowództwa armii; przeniesiony do Zamościa w czerwcu (25 czerwca był już w Zamościu) 1944 r. ze Starego Konstantynowa, znajdował się w pomieszczeniach opuszczonych przez szpital rezerwowo, przeznaczony był na około 200 chorych i rannych; szpital polowy znajdował się na bliskim zapleczu frontu; został przekształcony 21 lipca 1944 r. z powodu zbliżania się frontu w *HVPl 608 Zamosc*,

HVPl (mot.) 608 Zamosc (608. Zmotoryzowany Główny Punkt Medyczny w Zamościu) – punkty medyczne tworzyły kompanie sanitarne dywizji w odległości 6–10 km od frontu; po udzieleniu pomocy w punkcie lub bezpośrednio ranni byli dostarczani do szpitala rezerwowego po odpowiednim ich przygotowaniu, transportem rannych zajmował się przydzielony pluton karetek (*Krankenkraftwagenzug*), który składał się z dowództwa i trzech grup – łącznie 15 karetek; przed 25 lipca 1944 r. punkt medyczny został przeniesiony na zachód,

Polizeisanifasstelle Zamosc (punkt sanitarny policji w Zamościu) – na początku 1941 r. zorganizowany przez kompanię sanitarną pułku po-

licyjnego w Lublinie, znajdował się przy obecnych ulicach Sienkiewicza – Krysińskiego (obecnie Dom Studenta), *Zehnerztliche Statiew (mot.) des Pol. Reg. 25 in Zamosc* (zmotoryzowany gabinet dentystyczny 25. Pułku Policyjnego w Zamościu) – przysłany w 1942 r., znajdował się przy punkcie sanitarnym.

Podległe pod okręgowego komendanta jeńców wojennych w Lublinie

Stalag 325 (Stammlager für Kriegsgefangene) (325. Obóz Jeńców Wojennych) – utworzony 1 kwietnia 1941 r., pierwsi jeńcy rosyjscy pojawili się po 22 czerwca 1941 r. (w październiku 1941 r. było 20 731 jeńców), początkowo znajdował się na Karolówce, pod koniec 1941 r. przeniesiony do nowego, „zimowego” obozu północnego (*Lager Nord-Stalag 325*) przy ul. Lubelskiej (obecnie ul. Piłsudskiego), początkowo w obozie nie było szpitala, jeńcy leczeni byli w szpitalu miejskim w Zamościu, następnie w obozie północnym utworzono *Kgf. Lazarett-Nord Stalag 325* (szpital jeńców wojennych obozu północnego); w szpitalu obozowym obsługę stanowili jeńcy rosyjscy, komendantem obozu był kpt. Fure, ochroną zajmował się *LandsschuRen Bataillon 423* (423. Batalion Strzelców Krajowych), liczący sześć kompanii, w ich składzie żołnierze nienadający się do służby liniowej; obóz przeniesiono 30 kwietnia 1942 r. do Rawy Ruskiej,

w składzie: dowództwo, grupa przydziału pracy, grupa medyczna, grupa wywiadu i cenzury, grupa administracji,

Kriegsgefangene Reserve Lazarett Zamosc (rezerwowy szpital jeńców wojennych w Zamościu) – istniał od kwietnia 1942 r., być może była to pozostałość po szpitalu obozu po jego przeniesieniu do Rawy, obsługiwany przez rosyjski personel medyczny (jeńców), znajdował się przy obecnej ul. Wojska Polskiego, zlikwidowany w październiku lub listopadzie 1943 r., leczono w nim chorych jeńców z obozów znajdujących się w dystrykcie lubelskim i lwowskim oraz chorych i rannych żołnierzy z oddziałów wschodnich na służbie niemieckiej (w lazarecie powracali do statusu jeńców),

Kriegsgefangen Bau und Arbeits Bataillon (roboczy batalion budowlany jeńców wojennych) – po przeniesieniu obozu z Zamościa do Rawy Ru-

skiej, został przekształcony w obóz karny dla jeńców francuskich i belgijskich, w Zwierzyńcu w maju 1942 r. utworzono batalion z przywiezionych jeńców z obozu w Rawie, batalion podległy pod *Generalgouverner der, für die beseRten polnischen Gebiete, Abteilung Strassenbau Dienststelle Zamosc* (GG Wydział Budownictwa Drogowego dla Okupowanych Terenów Polskich Oddział Zamość), jeńców wykorzystywano do budowy dróg, w październiku 1942 r. batalion zlikwidowano, jeńców przeniesiono do głównego obozu w Rawie Ruskiej,

skład batalionu: komenda: komendant, zastępca (obydwaj pełnili służbę konno), szef, pisarz; lekarz z sanitariuszem, pracownik wywiadu z cenzorem korespondencji, grupa zaopatrzenia: kwatermistrz z pisarzem, dwóch kierowców (samochód osobowy i ciężarowy), łącznik, kucharz z pomocnikami; trzy kompanie jeńców: 300 jeńców, pluton strażników z *SS-ukrainische Wachmannschaften*,

Stalag 319/Z in Zamosc (podobóz w Zamościu 319. obozu jeńców) – jeńców rosyjskich przeniesiono z głównego obozu w Chełmie, działał w marcu – kwietniu 1944 r., jeńców wykorzystano do likwidacji obozu dla przesiedleńców przy ul. Lubelskiej, po zakończeniu prac zlikwidowany, jeńców przeniesiono do Chełma.

Jednostki żywnościowe w Zamościu

Kommandant des Stabsquartiers (kwatermistrz) – od października 1939 r. sprawami żywności w garnizonie zamojskim zajmował się kwatermistrz stacjonującej 209. DP,

w składzie: kwatermistrz z pisarzem, płatnik z pisarzem, szef, oddział dyżurny (dowódca i 12 żołnierzy), tabor żywnościowy: podoficer żywnościowy i kierowca samochodu ciężarowego; podlegał dywizyjny magazyn żywności,

Verpflegungsdienststelle (bo.) Zamosz [(podstawowa) służba żywnościowa w Zamościu; *(bo.) Bodenstanding*] – terenowe biuro przeznaczone do magazynowania i zaopatrywania w żywność stacjonujące jednostki, utworzona w połowie 1940 r., znajdowała się w koszarach, posiadała *HVL Zamosc (Heeresverpflegungslager)* (wojskowy magazyn żywności),

w składzie: komenda: kierownik, sześciu urzędników służby żywnościowej; obsługa magazynów: dziewięciu pisarzy przyjmujących

i dziewięciu wydających, dwóch łączników na motocyklach; tabor: 10 kierowców (dwa osobowe i osiem ciężarowych),

Wirtschaftsoffizier des Zamosc (urzędnik ds. gospodarczych w Zamościu) – stanowisko administracji wojskowej utworzone w Zamościu 25 stycznia 1943 r., mające za zadanie usprawnienie zaopatrzenia i zakwaterowania jednostek, kierownik miał uprawnienia dowódcy batalionu, podporządkowany pod główną komendę żywnościową w Krakowie, zlikwidowane 27 kwietnia 1944 r., podlegały pod niego służba żywnościowa i magazyn żywności,

Verpflegungsamt Zamosc (Biuro Żywnościowe w Zamościu) – garnizony biuro z magazynem żywności, istniało od 23 kwietnia 1944 r., zlikwidowane 24 listopada 1944 r. poza Zamościem,

w składzie: kierownik, sześciu referentów wojskowych z sześcioma pisarzami, zaopatrzeniowic, dwóch magazynierów, dwóch dystrybutorów żywności, czterech kierowców (trzy ciężarowe i osobowe),

Gerichtsbezirk Labunie (Obwód Dworski Łabunie) – samodzielna jednostka administracyjna utworzona w grudniu 1942 r., obejmowała teren folwarku przejętego od Kazimierza Szeptyckiego, zarządcą był kwatermistrz lotniska w Łabuniach, zajmowała się produkcją żywności dla obsługi lotniska, magazyn zbożowy znajdował się w kościele parafialnym w Łabuniach, w folwarku był punkt oparcia obsadzony przez oddział wojsk lotniczych.

Jednostki kolejowe w Zamościu

Ausladekommissar 17 in Zamosc (17. inspektor rozładunkowy w Zamościu) – podlegał pod komendę transportową Kraków, na stacji kolejowej w Zamościu od 19 stycznia 1940 r., kierownik kpt. Kemkaemmerer, zastępca por. Ploos – nadzorowali ruch transportów wojskowych, pod inspektora podlegał personel wojskowy i kolejowy stacji, w końcu maja 1941 r. przeniesiony do Drontheim; od 15 stycznia 1940 r. dowództwa transportów podlegały pod inspektora rozładunkowego, który został dowódcą rozładunkowym (*Ausladekomeandantur*),

Feldbahnkompanie 602 (FBK) (602. Kolejowa Kompania Polowa) – dowódca oberlejttnant Kurt Noack, od października 1942 r. *Feldbahnbetriebskompanie 602* (602. Polowa Kompania Obsługi Kolei), była przeznaczona do budowy i eksploatacji kolei, znajdowała się na stacji kolejowej w Zamościu od połowy 1940 r. [ryc. 12], pracowników do robót przy modernizacji stacji kolejowej i torowisk w Zamościu dostarczał zamojski Judenrat,

Feldbahnkompanie 104 (104. Kolejowa Kompania Polowa) – od kwietnia 1940 r. zmiana nazwy na *Feldbahnkompanie 304* (304. Kolejowa Kompania Polowa), dowódca kpt. Altmann, znajdowała się od połowy 1940 r. w Łaszczowie, zajmowała się budową i eksploatacją kolejek wąskotorowych w powiecie hrubieszowskim, w 1943 r. przeniesiona do Francji,

Eisenbahn Baukolonne 10 (10. kolumna budowy kolei) – dowódca por. Berger, pierwszym miejscem stacjonowania 18–28 listopada 1940 r. była stacja kolejowa w Zawadzie, następnie przesuwała się w kierunku wschodnim, naprawiając lub modernizując torowiska,

Schienen schlepper Zug 6 (6. pluton lokomotyw manewrowych) – podlegał pod dowództwo 6 A, składał się z dowództwa (miało samochód osobowy przystosowany do poruszania się po torach) i czterech lokomotyw, przynajmniej po jednej na stacji zamojskiej oraz Zawadzie, w lipcu 1941 r. przeniesiony na wschód,

Eisenbahnpanzerzug 11 (Pociąg Pancerny nr 11) – w Zamościu od kwietnia 1944 r., w większości to dawny skład polskiego PP nr 51 I Marszałek: dwa wagony artyleryjskie, dwa wagony piechoty, dwa wagony przeciwlotnicze, lokomotywa pancerna (znajdowała się pośrodku składu), na obu końcach platformy kontrolne, miał przydzielony *Panzertriebwagen 16 (PT 16)* (pancerny wagon motorowy; poruszający się samodzielnie), a od 14 lipca 1944 r. dodatkowo *PT 18*, obu wagonów używano do celów rozpoznawczych jako pancernych drezyn; jednym z ważniejszych składników systemu bezpieczeństwa było zabezpieczenie ruchu kolejowego, ruchomymi odwodami były pociągi pancerne, PP 11 patrolował razem ze stacjonującym w Żółkwi PP 62 linię kolejową Zamość – Rawa Ruska – Żółkiew – Lwów, a jego pancerne wagony motorowe zabezpieczały bezpośrednio ważniejsze transporty, skład gospodarczy PP 11 znajdował się na stacji zamojskiej (PP 62 na stacji żółkiewskiej), od 15 czerwca

brał udział w akcji „Sturmwind” II, 20–22 lipca 1944 r. walczył w obronie Lublina; zachowany PT 16 znajduje się obecnie w muzeum kolejnictwa w Warszawie.

Jednostki komendy garnizonu zamojskiego

Kriegsgefangenenlager Zamosc (Obóz Jeńców Wojennych w Zamościu) – utworzony 11 października 1939 r. przez komendanta placu dla pozostałych jeszcze w mieście polskich żołnierzy, znajdował się na terenie koszar piechoty, był obozem tymczasowym do czasu wywiezienia jeńców do obozów w Niemczech, komendantem obozu został komendant koszar, mieszkańcy ukrywający jeńców mieli być karani przez sąd wojenny,

HuV Zamosc (Heeresunterkunftsverwaltung) (Zarząd Kwater Wojskowych w Zamościu) – znajdował się w koszarach, istniał od początku 1940 r.,

Tankstelle Militabefehlshaber im Generalgouvernement (punkt tankowania dowództwa wojskowego w Generalnej Guberni) – w Zamościu główna wojskowa stacja paliw znajdowała się w koszarach, wszystkie stacje w mieście zostały przejęte przez wojsko niemieckie,

Soldatenheim Orstkommandantur (Żołnierski Dom Rodzinny Komendy Placu) – powstał na początku listopada 1939 r., znajdował się początkowo przy ul. Pereca – Greckiej w drewnianym budynku, w 1940 r. przeniesiony do dawnego kościoła Franciszkanów, przeznaczony dla urlopowanych lub podróżujących żołnierzy,

Hauptkabel (główny kabel) – do utrzymania kontroli nad wojskami na froncie przez główne dowództwo Wehrmachtu służyło bezpośrednie połączenie telefoniczne z Berlinem, przez Zamość przebiegał podziemny kabel dalekobieżny, przy ul. Ciepłej znajdował się przekaźnik kabla ochraniający przez wartę,

Kriegerfriedhof Zamosc (cmentarz wojenny w Zamościu) – niemiecki cmentarz wojskowy, zajmował wydzieloną część cmentarza parafialnego przy ul. Peowiaków (obecnie nie istnieje), w garnizonie znajdował się oficer zajmujący się cmentarzem (*Graberoffizier*), on zdecydował o wyrzuceniu szczątków zmarłych Polaków z cmentarza niemieckiego,

w składzie: dowódca, kancelista, dwóch pisarzy, kierowca samochodu osobowego.

Garnizon SS i Policji w Zamościu

Sudabschnitt Zamosc (Odcinek Południowy Zamość) – od 15 grudnia 1939 r. dystrykt lubelski podzielono na odcinki zabezpieczenia, w południowym, obejmującym powiaty: zamojski, biłgorajski, hrubieszowski i tomaszowski, stacjonował batalion policji (w dystrykcie pułk policyjny), jego kompanie znajdowały się w powiatach, a plutony rozparcelowano po ważniejszych miejscowościach, komendantem odcinka był każdorazowy dowódca stacjonującego batalionu policyjnego, adiutant odcinka oberlejtant Karl Vincent,

SchuRgebiete Zamosc (Obszar Obronny Zamość) – istniał od sierpnia 1943 r., obejmował powiaty: zamojski, biłgorajski, hrubieszowski, krasnostawski, podzielony na *SchuRbezirkunterabschnitt* (podobszary obronne) obejmujące powiat, w każdym rozmieszczone były punkty oparcia w sile plutonu (*SchuRpunkte*), które tworzyły batalionowe grupy zabezpieczenia (*Bataillons Sicherungsgruppe*): *jedyny system, który daje rękojmię bezpieczeństwa, zwłaszcza dla palącej sprawy przeprowadzenia żniw, uznać należy gęstą sieć rozlokowanych w terenie małych posterunków policyjnych po wsiach*; w marcu 1944 r. punkty zostały zlikwidowane, ponieważ 20 lutego 1944 r. GG uznano za teren operacyjny frontu wschodniego, odpowiedzialność za bezpieczeństwo na Zamojszczyźnie przejęły jednostki Wehrmachtu,

Abteilung K (Oddział K) – samodzielny oddział lotniczy utworzony 15 sierpnia 1940 r. przy Pułku Policyjnym Lublin, przeznaczony do przewozu pasażerów i korespondencji; przydzielone samoloty: Focke Wulf (dwukadłubowy) i dwa Fieseler Storch (jeden z dodatkowym zbiornikiem do lotów długodystansowych), oddział korzystał też z lotniska w Mokrem.

Urzędy bezpieczeństwa w Zamościu

Stacjonarne placówki policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa zaczęto tworzyć po 20 listopada 1939 r., po rozwiązaniu grup operacyjnych policji bezpieczeństwa. Ich funkcjonariusze otrzymali przydziały do po-

wstających urzędów, w dystrykcie lubelskim w Biłgoraju, Kazimierzu, Kraśniku, Krasnymstawie, Lublinie, Puławach, Radzyniu i Zamościu. Lokowane w jednym murowanym budynku lub kilku położonych blisko siebie, celem szybkiej wymiany informacji, w razie rozruchów tworzyły punkty oporu.

Placówki zewnętrzne służby bezpieczeństwa i policji bezpieczeństwa w Zamościu

Pion *Sicherheitspolizei* (policji bezpieczeństwa) składał się z tajnej policji państwowej [*Geheime Staatspolizei (Gestapo)*] i policji kryminalnej [*Kriminalpolizei (Kripo)*]. Służba bezpieczeństwa [*Sicherheitsdienst (SD)*] nie była policją, a służbą NSDAP i częścią składową SS, nadzorowała wszystkie urzędy okupacyjne i ich pracowników.

Placówki policji granicznej były placówkami policji bezpieczeństwa (*Sicherheitspolizei*); stan na dzień 30 sierpnia 1940 r.; utworzone przy granicy z ZSRR, pilnowały szczelności granicy. Komisariaty policji granicznej były ekspozyturami komend Sipo i SD, miały specjalne wydziały Gestapo, kierownik komisariatu był kierownikiem Gestapo. Placówki zlikwidowano do 1 października 1941 r., z wyjątkiem Hrubieszowa.

Grenzpolizei Kommissariat Zamosc (Komisariat Policji Granicznej w Zamościu) – kierownik od 1939 r. radca kryminalny Hans Block (od października 1941 r. w Sokalu); zastępca kierownika przeniesiony z Białej Podlaski, od końca 1940 r. kryminalny asystent Kurt Engels, w czerwcu 1941 r. przeniesiony do Izbicy.

Posterunki podległe pod komisariat, stan na 30 sierpnia 1940 r.

Grenzpolizei Posten Bilgoraj (Posterunek Policji Granicznej Biłgoraj) – kierownik kryminalny sekretarz Pukall,

Grenzpolizei Posten Hrubieszow (Posterunek Policji Granicznej Hrubieszów) – kierownik kryminalny asystent Hermann Altmann,

Grenzpolizei Posten Tomaszow (Posterunek Policji Granicznej Tomaszów) – kierownik kryminalny starszy sekretarz Kubin.

Specjalną komendę utworzono 29 maja 1941 r., znajdowała się w Izbicy.

Sonderkomando des Grenzpolizei Komimssariat Zamosc (Specjalna Komenda Straży Granicznej Komisariatu Zamość) – kierownik kryminalny asystent Kurt Engels, kierownik Gestapo w Krasnymstawie urzędujący w Izbicy, w listopadzie 1942 r. wycofany z Krasnegostawu i Izbicy.

Celna straż graniczna, stan na 28 lutego 1941 r.

Pod każde stanowisko dowodzenia podlegały posterunki celne, straż była formacją umundurowaną i uzbrojoną.

Befehlsstelle des ZollgrenzschuRes Hrubieszow (Stanowisko Dowodzenia Celnej Straży Granicznej w Hrubieszowie),

Befehlsstelle des ZollgrenzschuRes Tomaszow Osten (Stanowisko Dowodzenia Celnej Straży Granicznej Tomaszów Wschodni),

Befehlsstelle des ZollgrenzschuRes Tomaszow Westen (Stanowisko Dowodzenia Celnej Straży Granicznej Tomaszów Zachodni).

Placówki policji kryminalnej; stan na 30 sierpnia 1940 r.

Policja kryminalna nie zajmowała się przestępczością pospolitą, jej obowiązkiem było udzielanie pomocy Gestapo:

Kriminal Kommissariat Zamosc (Komisariat Policji Kryminalnej w Zamościu) – kierownik sekretarz kryminalny Kirsch,

Kriminal Kommissariat Zamosc Aussenposten Tomaszow (Komisariat Policji Kryminalnej w Zamościu Placówka Zewnętrzna w Tomaszowie) – kierownik sekretarz kryminalny Dreier (nie przebywał na stałe w Tomaszowie),

Kriminal Kommissariat Bilgoraj (Komisariat Policji Kryminalnej w Biłgoraju) – kierownik sekretarz kryminalny Stoltz,

Kriminal Kommissariat Hrubieszow (Komisariat Policji Kryminalnej w Hrubieszowie) – kierownik sekretarz kryminalny Thalwitzer.

Placówki zewnętrzne służby bezpieczeństwa SD, stan na 30 sierpnia 1940 r.

SD Aussendienststelle Zamosc (Placówka Zewnętrzna Służby Bezpieczeństwa w Zamościu) – kierownik od 1939 r. do kwietnia 1940 r. (przenie-

siony do Chełma) obersturmführer SS Alexis Kruger; od kwietnia 1940 r. do maja 1941 r. obersturmführer SS Albert Ebersold.

Placówki policji kryminalnej, stan na 1 marca 1941 r.

W 1940 r. wydziały śledcze polskiej policji zostały z niej wyłączone. Utworzona Polska Policja Kryminalna nie tworzyła osobnych urzędów, została połączona z organami bezpośredniego nadzoru (Kripo). W ich strukturach znajdowały się oddziały PPK, obejmujące teren powiatu.

Kriminalkommissariat Zamosc (Komisariat Kryminalny w Zamościu) – kierownik sekretarz kryminalny Kirsch (jednocześnie kierownik zamojskiego oddziału PPK).

Terenowe placówki komisariatu zamojskiego

Nebenstelle Tomaszow (filia w Tomaszowie) – kierownik sekretarz kryminalny Ignatz Perczak,

Aussenposten Rachanie (posterunek zewnętrzny w Rachaniach) – kierownik asystent kryminalny Friedrich Olszewski, znajdowała się w szkole (w marcu 1943 r. zlikwidowany); od stycznia 1944 r. w Rachaniach posterunek żandarmerii, dowódca oberwachmeister Georg Wenk,

Aussenposten Nielisz (posterunek zewnętrzny w Nieliszu) – zlikwidowany w 1943 r., przy nim był posterunek policji polskiej.

Komisariaty w Biłgoraju i Hrubieszowie były placówkami służby bezpieczeństwa, przy placówkach referenci SD.

Kriminalkommissariat Bilgoraj (Komisariat Kryminalny w Biłgoraju) – kierownik sekretarz kryminalny Stoltz,

Kriminalkommissariat Bilgoraj Aussenposten Goraj (placówka zewnętrzna w Goraju),

Kriminalkommissariat Hrubieszow (Komisariat Kryminalny w Hrubieszowie) – kierownik sekretarz kryminalny Thalwitzer,

Kriminalkommissariat Hrubieszow Aussenposten Bełz (placówka zewnętrzna w Bełzie).

Placówki zamiejscowe policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa, stan na 1 października 1941 r.

W Zamościu, ponieważ był okręgiem przesiedleńczym, w latach 1942–1943 działało stanowisko komendanta SD.

SD Aussendienststellen Zamosc (Placówka Zamiejscowa Służby Bezpieczeństwa w Zamościu) – kierownik od lata 1941 r. do maja 1943 r. obersturmführer SS Adolf Bohlmann, jednocześnie komendant SD w Zamościu (przeniesiony do Lublina); od maja 1943 r. do lipca 1944 r. przeniesiony z Lublina hauptscharführer SS Gerhard Hubner,

Kriminalkommissariat Zamosc (Komisariat Policji Kryminalnej w Zamościu) – kierownik sekretarz kryminalny Kirsch,

Geheime Staatspolizei Zamosc (placówka Gestapo w Zamościu) – kierownik od czerwca 1941 r. do września 1942 r. komisarz kryminalny Gotthard Schubert (przeniesiony z Lublina, do którego powrócił); od września 1942 r. do września 1943 r. inspektor kryminalny Erich Wendland (przeniesiony z Lublina, do którego powrócił); od września 1943 r. do lipca 1944 r. ponownie komisarz kryminalny Gotthard Schubert (przeniesiony z Lublina),

Nebestelle Thomaszow (filia w Tomaszowie) – kierownik sturmscharführer SS Herman Ernst Wiese,

SD Aussendienststellen Bilgoraj (Placówka Zamiejscowa Służby Bezpieczeństwa w Biłgoraju) – była placówką Gestapo, kierownik sturmscharführer SS Robert Colb, od grudnia 1943 r. hauptsturmführer SS Walter Trautwein,

Kriminalposten Bilgoraj (Posterunek Policji Kryminalnej w Biłgoraju) – kierownik kryminalny starszy sekretarz Johannes Adolf Wilhelm von Dollen, w lipcu 1944 r. hauptscharführer SS Wilhelm Eckhard,

Grenzpolizei Kommissariat Hrubieszow (Komisariat Policji Granicznej w Hrubieszowie) – kierownik unterscharführer SS August Ebner.

Placówki policji granicznej w Hrubieszowie

Gestapo Hrubieszow (placówka Gestapo w Hrubieszowie) – kierownik untersturmführer SS Waldner, następnie hauptscharführer SS Werner,

Kriminalposten Hrubieszow (Posterunek Policji Kryminalnej w Hrubieszowie) – kierownik kryminalny sekretarz Stobner.

Komenda Policji Porządkowej w Zamościu – przy komendancie znajdował się referent SD. W składzie policji porządkowej była żandarmeria, policja ochronna i policja nieniemiecka (polska i ukraińska). Tworzyły zasadniczą strukturę policji porządkowej. Część policji porządkowej tworzyła posterunki ochronne, a pozostała działała w zwartych oddziałach. Podporządkowane policje pomocnicze, m.in. *Hilfpolizei*, od 4 października 1943 r. do przeszkolenia i służby w niej zobowiązani zostali wszyscy folksdojczje.

Ordnungspolizei Zamosc (Orpo) (Policja Porządkowa w Zamościu) – komendant od 1940 r. kpt. Willy Voigt.

Policja ochronna znajdowała się w miastach będących powiatami miejskimi i ważniejszych ośrodkach miejskich, które otrzymały ekspozytury starostw w postaci miejskich komisariatów (*Stadtkommissariate*) z komisarzami miejskimi (Chełm i Zamość). Nadzorowała polską policję oraz zajmowała się służbą porządkową i patrolową w mieście, podlegała pod burmistrza.

SchuRpolizeidiensabteilungen Zamosc (Schupo) (Wydział Policji Ochronnej w Zamościu) –komendant w latach 1940–1942 oberlejtant Bruno Meiers (dowódca Policyjnego Plutonu Kawalerii Zamość); od grudnia 1942 r. do kwietnia 1944 r. Oberscharführer SS Alfred Pfisterer (przeniesiony do Hrubieszowa), w dyspozycji pluton kawalerii.

Komendy i dowództwa policji i SS stacjonujące w Zamościu

I SOKO Zamosc (Sonderkommandos) (1. Oddział Specjalny Zamość) – utworzony wiosną 1943 r., jego obszarem operacyjnym były powiaty: zamojski, biłgorajski, hrubieszowski i krasnostawski, komendantem został kierownik Gestapo inspektor kryminalny Erich Wendland, zajmował się koordynacją akcji przeciwpartyzanckich i pacyfikacyjnych, zbieraniem informacji przez wysyłanych agentów oraz grupy prowokacyjne, w jego składzie połączone jednostki Sipo i Orpo, utworzone z nich *Jagdkommandos* (oddziały pościgowe) działały w terenie skrycie, w sposób partyzancki, organizowały zasadzki na drogach, przy mostach oraz atakowały wykryte placówki podziemia, 20 sierpnia 1943 r. oddziały SOKO zostały rozwiązane i włączone do żandarmerii,

Gegebände (przeciwkobandyckie) – grupy wywiadowcze utworzone przez SOKO Zamość, wysyłano w teren 2-, 3-osobowe grupy prowokacyjne składające się z niemieckich policjantów i żandarmów przebranych w cywilne ubrania, podszywających się pod partyzantów, prowadziły rozpoznanie w wioskach i miasteczkach, w jego składzie był starszy wachmistrz Adolf Lange, który 31 maja 1943 r. zginął, rozpoznany, w Józefowie,

Sonderkommando des SS und Polizeiführer in Zamosc (Specjalna Komenda SS i Dowódcy Policji w Zamościu) – podlegały pod nią jednostki stacjonujące w Zamościu: 2. batalion 25. Pułku Policyjnego, **1. SS Landwacht Labunie** i przydzielone jednostki Luftwaffe oraz SOKO, koordynowała zwalczanie ruchu oporu w rejonie zamojskim, istniała od wiosny do sierpnia 1943 r., dowódca hauptsturmführer SS Walter Trautwein; przykładem było zniszczenie Soch przez lotnictwo i batalion policyjny,

Standortverwaltung Zamosc (Zarząd Garnizonu w Zamościu) – pełnił funkcję komendy placu w Zamościu dla jednostek SS i policji,

Zentralbauleitung der SS Abteilung in Zamosc (Centralny Zarząd Budowlany SS Oddział w Zamościu) – od listopada 1941 r. kierownik hauptsturmführer SS Richald Thomalla, zajmował się przygotowaniem akcji „Reinhardt”, projektowaniem obozów zagłady Żydów, a następnie nadzorował prace budowlane, w nadzorze budowlanym architekt inż. Rimenschneider i kierownik budów obozów inż. Moser; w końcu 1943 r. przekształcony w *Reichs Kommissariat Bauleitung* (Kierownictwo Budowy Komisariatu Rzeszy), Thomalla przebywał w Zamościu do czerwca 1944 r.,

Gefangen Durchgangslager Sipo (obóz przejściowy dla więźniów policji bezpieczeństwa) – obóz śledczy policji bezpieczeństwa utworzono na Rottundzie 19 czerwca 1940 r., podlegał pod kierownika Biura Terenowego Służby Bezpieczeństwa w Zamościu, komendant obozu asystent kryminalny Alois Schwerhoff, zwany Alim (w 1941 r. ukończył kurs detektywów), w czerwcu 1942 r. przeniesiony do Piotrkowa Trybunalskiego; następnie komendant SS szkoły jazdy konnej sturmbannführer SS Jozef Fritz, osobiście nadzorował rozstrzeliwanie więźniów na dziedzińcu (za płotem), następnie oddawał „strzał miłosierdzia” (tak nazywał dobijanie rannych), strażnikami od czerwca 1942 r. byli kursanci ze szkoły jazdy

(z nich tworzono oddział egzekucyjny); Rotunda była miejscem egzekucji więźniów skazanych w Zamościu; pierwsza masowa egzekucja na Rotundzie odbyła się 15 czerwca 1941 r.; obóz istniał do 22 lipca 1944 r.,

Deutsche Strafanstalt Zamosc (Niemiecki Zakład Karny w Zamościu) – *Gefangnis in Zamosc* (więzienie w Zamościu) zostało przejęte 25 maja 1940 r. przez niemieckie władze sądownicze, kadra kierownicza składała się z Niemców: naczelnik Emil Fasselow, od marca 1944 r. naczelnikiem został dotychczasowy zastępca Wolf, straż wewnętrzną pełnili polscy strażnicy, zewnętrzne posterunki ochronne wystawiała *SchulRpolizei*, na początku stycznia 1942 r. zmiana nazwy na Niemiecki Zakład Karny, utworzono *Zuchthausabteilung* (oddział więzienny) przeznaczony dla skazanych przez sądy niemieckie na ciężkie więzienie lub osadzenie zabezpieczające oraz dla więźniów śledczych, którym groziła kara śmierci lub dożywocia, oddział nadzorował Heinrich Langenkampfer z zamojskiego Gestapo; zakład karny zlikwidowano 20 lipca 1944 r.; powiat zamojski podlegał pod niemiecki sąd w Chełmie (*Deutsches Gericht Cholm*),

Sonderkommando 1005 A (specjalny oddział 1005 A) – przysłany w końcu maja 1944 r. z Kamieńca Podolskiego, komendant standartenführer SS Paul Blobel, składał się z dowództwa, oddziału ochronnego, grupy nadzorczej (funkcjonariusze Orpo i Sipo) oraz żydowskiego komanda roboczego uzupełnionego schwytanymi partyzantami (po zakończeniu pracy wszyscy zostali rozstrzelani), zajmowała się ekshumacją zwłok pomordowanych na Rotundzie, przeszukiwaniem ciał, które następnie spalano na stosie (podkłady kolejowe ułożone naprzemiennie z ciałami ofiar i drewnem, stos oblewano paliwem i smołą), odbywało się to na dziedzińcu Rotundy, szczątki niestrawione przez ogień mielono w *Knochenmuhle* (młyn do kości), a następnie wyrzucano do fosy, popiół zsypywano do rozkopanych jam grobowych i przykrywano grubą warstwą ziemi (przynajmniej 2 m), po zakończeniu „pracy” w czerwcu 1944 r. odesłana do Łodzi.

Jednostki policji w Zamościu (Truppenpolizei)

Skoszarowane bataliony policyjne podlegały bezpośrednio pod dowódce policji porządkowej (*Orpo*) w dystrykcie. Zwarte oddziały policji, zor-

ganizowane i wyposażone na wzór wojskowy, były do dyspozycji służby bezpieczeństwa i władz cywilnych. Wysyłane do akcji porządkowych i przeciwpartyzanckich. W Zamościu stacjonowały w koszarach policyjnych (budynek dawnej Akademii Zamojskiej).

Reserve Polizei Bataillon 91 (91. Rezerwowy Batalion Policyjny) – od 25 września 1939 r. stacjonował w Warszawie, od października 1939 r. w Zamościu, gdzie stacjonowało dowództwo i 1. kompania, pozostałe kompanie: 3. w Tomaszowie Lubelskim, 2. Hrubieszowie i 4. Krasnymstawie, dowódca batalionu mjr Bogelsack, dowódcy kompanii: 1. kpt. Peter Faust, 2. oberlejtnant Ernst Renoldi, 3. oberlejtnant Wilhelm Ahrens, 4. kpt. Hans Hoffmann, od 4 listopada 1939 r. istnieje Policyjny Pułk Lublin (**Regiment Polizei Lublin**), batalion został włączony w skład pułku, 17 stycznia 1940 r. jest już poza Zamościem, przeniesiony początkowo do Lublina, w lutym do Kassel,

Btl. Pol. 73 (73. Batalion Policyjny) – przeniesiony 15 stycznia 1940 r. na miejsce 91. batalionu, w jego składzie trzy kompanie oraz oddział transportowy (K-Staffel 73), dowództwo batalionu i 1. kompania w Zamościu, 2. w Hrubieszowie, 3. w Tomaszowie Lubelskim, dowódca batalionu mjr Buchholtz, dowódcy kompanii: 1. oberlejtnant Eilenfeldt (zastępował go oberlejtnant Otto Muller), 2. oberlejtnant Otto Muller (następnie oberlejtnant Auerhammer), 3. wakat, włączony w skład Pułku Policyjnego Lublin, od 25 stycznia do 8 sierpnia 1940 r. jako **Polizei Bataillon Zamosc** (Policyjny Batalion Zamość), w maju 1940 r. przesłano batalion do powiatu janowskiego w celu zebrania niedostarczonych kontyngentów, w lipcu 1940 r. powrócił do Lublina, tam utworzono w sierpniu 4. kompanię wsparcia, a w niej pluton samochodów pancernych (jeden oddział pancerny w Pułku Policyjnym Lublin), dowódca kompanii kpt. Fort,

Res. Btl. Pol. 104 (104. Rezerwowy Batalion Policyjny) – przysłany 28 lipca 1940 r. z Lublina, był w składzie Pułku Policyjnego Lublin, dowódca mjr Paul Gustaw Giebe, dowódcy kompanii: 1. od 21 sierpnia 1940 r. pełnił obowiązki oberlejtnant Kaptur, dowódca plutonu karabinów maszynowych batalionu, 2. por. Bohm, 3. oberlejtnant Eilenfeld (od 3 września 1940 r. por. Schake), 20 sierpnia 1940 r. została utworzona w Bremie 4. kompania (wsparcia), kpt. Gerd Sander (28 sierpnia przysłana do Zamościa), miał szwadron kierowców (**Kraftfahrerstaffel 104**), plutony 4.

kompanii stacjonowały w Mokrem, Klemensowie (pałacu), Jacni i Sitańcu, w Zamościu została utworzona *EinseRgruppe* przeznaczona do wykonywania egzekucji ludności i partyzantów na Rotundzie, utworzono także w batalionie komando przesiedleńcze, które zajmowało się wysiedlaniem ludności, istniało do listopada 1940 r., dowódca komanda kpt. Hermann von Appen, 1 listopada 1940 r. rozkaz o wyłączeniu z Pułku Policyjnego Lublin, w tym dniu opuścił Zamość (2 listopada był w Warszawie), do transportu użyto samochodów oddziału transportowego, jeszcze tego miesiąca powrócił do Hamburga,

Btl. Pol. 10 (10. Batalion Policyjny) – 1 listopada 1940 r. rozkaz o włączeniu do Pułku Policyjnego Lublin 10. Batalionu Policyjnego z Warszawy, został przewieziony z Warszawy do Zamościa 1 listopada 1940 r. samochodami szwadronu kierowców (K-Staffel 10), na miejscu przejął obowiązki 104. Batalionu Policyjnego, był mu podporządkowany Policyjny Pluton Kawalerii Zamość, w grudniu 1940 r. wyłączony z Pułku Policyjnego Lublin i odesłany do Warszawy swoimi pojazdami, w styczniu 1941 r. został przekształcony w *Wachbataillon Warshau* (Batalion Wartowniczy Warszawa) podporządkowany komendzie żandarmerii; w połowie listopada 1940 r. 314. Batalion Policyjny otrzymał rozkaz do zastąpienia w Zamościu 10. batalionu, przypuszczalnie obsada 10. batalionu nie wykazywała należytej ochoty do mordowania „podludzi”,

Btl. Pol. 314 (314. Batalion Policyjny) – 20 grudnia 1940 r. przeniesiony z Lublina do Zamościa, dowódca mjr Hans Martin Schmidt, dowódcy kompanii: 1. oberlejtant Franz Bauer, 2. kpt. Theodor Wendorf, 3. kpt. Walter Meisel, miał swój oddział transportowy i punkt sanitarny, podporządkowano pod niego Policyjny Pluton Kawalerii Zamość oraz 1. Pluton Myśliwski, przeprowadził w maju 1941 r., wspólnie ze 306. batalionem, akcję oczyszczającą w okolicach Krasnobrodu i Biłgoraja, znajdował się w składzie Pułku Policyjnego Południe Kraków, przeniesiony 21 czerwca 1941 r. (przed atakiem na Rosję) do Częstochowy, tam włączony do powstałego w czerwcu 1941 r. *Regiment Polizei Sud* (Pułku Policyjnego Południe),

Jagdzug I (1. Pluton Myśliwski) – utworzony 20 grudnia 1940 r. przy 306. Batalionie Policyjnym w Lublinie, dowódca plutonu oberlejtant Rudolf Janik, przeniesiony do Zamościa 1 marca 1941 r., był specjalną zmotoryzowaną jednostką szybkiego reagowania przeznaczoną do zwalczania

bandytyzmu oraz oddziałów partyzanckich, wysyłany do określonego zdarzenia, podporządkowany w Zamościu 314. Batalionowi Policyjnemu,

Btl. Pol. 313 (313. Batalion Policyjny) – batalion stacjonował w Zamościu od czerwca 1941 r., był w składzie Pułku Policyjnego Lublin, który składał się w tym czasie z trzech batalionów: Batalionu Lublin (306. Batalion Policyjny), Batalionu Zamość (313. batalion), Batalionu Biała Podlaska (307. batalion), dowódca 313. batalionu mjr Brommer, liczył cztery kompanie (4. kompania broni ciężkiej), zgodnie z rozkazem z 7 maja 1941 r. każdy batalion pułku policyjnego zorganizował zmotoryzowany oddział szybkiej interwencji (drużyna policji wyposażona w broń maszynową i swój samochód), batalion 9 stycznia 1942 r. przeniesiono do Krakowa,

Btl. Pol. 306 (306. Batalion Policyjny) – w dniach 8–17 lutego 1941 r., we współpracy ze służbą bezpieczeństwa, zwalczał partyzantów w powiatach: Biłgoraj, Krasnystaw i Janów, w czerwcu 1941 r. dowództwo batalionu stacjonowało w Lublinie, dowódca mjr Ernest Dreier, 3. kompania w Dęblinie, dowódca kpt. Gunter Waltz, 2. w Białej Podlaskiej, dowódca oberlejtant Rudolf Eckert, a 1. w Zamościu i Kraśniku, dowódca kpt. Paul Landwehr, akcją wysiedleń na Lubelszczyźnie w 1941 r. zajmowały się wydzielone oddziały z 2. i 3. kompanii, na zlecenie centrali przesiedleńczej przebywał do lutego 1942 r. na Zamojszczyźnie, miał oddział transportowy,

Funkstelle Zamosc (stacja radiowa w Zamościu) – 2 stycznia 1941 r. kwatermistrz 306. Batalionu Policyjnego, sekretarz policyjny Paetzoli przejął ze skutkiem natychmiastowym kierownictwo stacji, przypuszczalnie radiostacja dalekiego zasięgu znajdowała się w domu Czerskiego,

Abteilung Angehorige Zamosc (Oddział Zbiorczy Zamość) – zbiorcze oddziały policji były tworzone do wykonania jakiegoś zadania, w Zamościu utworzony 15 października 1941 r. do **Aktion Huhurfarm** (akcji „Farma kurczaków”) – rozstrzelania 780 rosyjskich jeńców w zamojskim obozie na Karolówce, 16 lipca 1941 r. Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy uzgodnił z Naczelnym Dowództwem Wehrmachtu, że jeńcy przeznaczeni do rozstrzelania będą przekazywani z obozów do oddziałów operacyjnych policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa, przekazanie jeńców policji bezpieczeństwa Niemcy nazywali *zwalnianiem z niewoli*, w składzie oddziału: 2. kompania 306. Batalionu Policyjnego, dowódca oberlejtant Eckert, pluton kawalerii policji Zamość, dowódca oberlejt-

nant Bruno Meiert, oddział zbiorczy zamojskiej SD, akcją dowodził obersturmführer SS Adolf Bohlmann, kierownik biura SD w Zamościu, następnie specjalnie przybyły do Zamościa mjr Ernest Dreier (dowódca 306. Batalionu Policyjnego), rozstrzeliwanie rozpoczęło 1 listopada 1941 r. – dowódca plutonu egzekucyjnego z 2. kompanii oberlejttnant dr Nikolaus Ernst Hornig odmówił wykonania rozkazu (dowodzenie plutonem przejął oberlejttnant Meiert), zabezpieczenie kwatermistrzowskie zapewniał Wehrmacht, 10 lutego 1942 r. oddział został rozformowany,

Rez. Btl. Pol. 9 (9. Rezerwowy Batalion Policyjny) – batalion został utworzony w maju 1941 r. ze starszych wiekiem rezerwistów, następnie przeformowany w *Radfahrbataillon 9* (9. Batalion Rowerzystów), dowódca mjr Paul Meier, został przysłany z frontu w listopadzie 1941 r. do Zamościa w celu przeformowania, z powodów poważnych problemów dyscyplinarnych, które wyraziły się w ekscesach i które należy postrzegać jako bezpośrednią konsekwencję stresu psychicznego spowodowanego wykonywaniem masowych mordów, do Zamościa przekierowano znajdujący się już w transporcie kolejowym na wschód **Res. Btl. Pol. 3** (3. Rezerwowy Batalion Policyjny) w celu zastąpienia 9. batalionu; dowódca 3. batalionu mjr Arthur Seidel otrzymał rozkaz przejęcia czterech kompanii 9. batalionu, od 16 grudnia 3. batalion był w Zamościu, mjr Seidel rozkazał, aby 3. batalion pozostał w Zamościu i przejął kompanie 9. batalionu (oba liczyły po cztery kompanie), chociaż początkowo 3. batalion miał być użyty jako jednostka zwarta w Rosji, to na miejscu, tak jak poprzednik, został rozdzielony i przydzielony do różnych oddziałów specjalnych, zastępowanie zakończyło się pomyślnie w styczniu 1942 r.; 3. kompania 9. batalionu została zastąpiona przez 2. kompanię 3. batalionu, a 2. kompania 9. batalionu przez 1. kompanię 3. batalionu, 2. i 3. kompanię 9. batalionu włączono do 3. batalionu, w styczniu mjr Seidel wydał rozkaz, aby kompanie 3. batalionu stopniowo opuszczały Zamość; z 1. i 2. kompanii 3. batalionu oraz 1. i 4. kompanii 9. batalionu sformowano cztery grupy specjalne (*EinsaRgruppen der Sicherheitspolizai und des SD*) dla różnych związków operacyjnych na froncie wschodnim, dowódcy grup: kpt. Franz Zipperling, kpt. Ganz, kpt. Walter Krumme, kpt. Gabel, w marcu 1942 r. udały się one do miejsc przeznaczenia,

SchuRmanns ErzaR Btl. 203 (203. Ochronny Batalion Zapasowy) – przeniesiony w styczniu 1942 r. do Zamościa w celu zapewnienia bezpieczeństwa, dowódca komendant policji porządkowej w Lublinie mjr Willy

Suchanek (od 15 stycznia 1944 r. mjr Hans Korda), dowódcy kompanii: 1. kpt. Walter Koch, 2. por. rezerwy Ludwig Kaiser, 3. por. rez. Anton Wunsch, 4. por. rez. Walter Bauer, w czerwcu 1942 r. batalion odesłano do Puław, 15 stycznia 1944 r. batalion został przydzielony do 2. batalionu 25. Pułku Policyjnego, do wykorzystania przez dowództwo, rozporządzenie dowódcy SS i policji z marca 1944 r. nakazywało używać do ochrony obiektów tylko batalionów ochronnych,

Res. Btl. Pol. (mot.) 133 (133. Zmotoryzowany Rezerwowy Batalion Policyjny) – przysłany do Zamościa z Galicji w marcu 1942 r., zajmował się wysiedlaniem i deportacją Żydów z Zamościa i Zamojszczyzny do obozu w Bełżcu, od 4 maja 1942 r. był w Chełmie, dowódca batalionu mjr Gustaw Englisch, dowódcy kompanii: 1. kpt. Ernst Lederer, 2. por. rez. Ungnade (adiutant batalionu), 3. por. Albrecht Westermann,

Res. Btl. Pol. 41 (41. Rezerwowy Batalion Policyjny) – batalion przysłany do Zamościa na początku maja 1942 r. do zwalczania partyzantki na południowym odcinku zabezpieczenia, 15–29 maja zwalczał partyzantów w powiecie zamojskim, wystawił dwie komendy straży w Sitnie i Łabuniach, dowódca batalionu mjr Johannes Luters (od kwietnia 1942 r. mjr Hans Kargel), dowódcy kompanii: kpt. Jager, oberlejtant Riebe, oberlejtant rez. Drost, oberlejtant rez. Artur Steinber, w czerwcu 1942 r. przeniesiony do środkowego odcinka zabezpieczenia (powiat kraśnicki), od 9 lipca 1942 r. jako 1. batalion 22. Pułku Policyjnego Warszawa, brał udział w akcji „Dożynki”,

9 lipca 1942 r. w Zamościu stacjonowały następujące jednostki policyjne: dowództwo 2. batalionu 22. Pułku Policyjnego, dowódca kpt. Wilhelm Collsem (batalion w trakcie formowania), Rezerwowa Kompania Policyjna Frankfurt, oddział transportowy Pułku Policyjnego z Lublina, pluton łączności z **Polizei Narichtenkompanie 309** (309. Policyjna Kompania Łączności); policyjną kompanię łączności miał każdy pułk policyjny (309. kompania była w składzie 25. Pułku Policyjnego, dowódca kpt. Weinzierl), cała kompania łączności brała udział w akcji „Sturmwind”,

Reserve Polizei Kompanie Frankfurt (Rezerwowa Kompania Policyjna z Frankfurtu) – przysłana w maju 1942 r. z Warszawy, stacjonowała w Zamościu, dowódca oberlejtant Friedrich Wertz, 9 lipca 1943 r. sformowano w Zamościu 2. batalion 22. Pułku Policyjnego: z rezerwowej kompanii

Frankfurt w Zamościu (5. kompania batalionu), rezerwowej kompanii Gliwice w Lublinie (6. kompania) i 3. kompanii Orpo w Krakowie (7. kompania), w lutym – marcu 1944 r. 2. batalion zwalczał na Zamojszczyźnie oddziały 1. UDP,

Res. Btl. Pol. 67 (67. Rezerwowy Batalion Policyjny) – 28 maja 1942 r. przysłany do Zamościa, w składzie trzech kompanii, w lipcu 1942 r. została mu podporządkowana utworzona w Zamościu *EinsaRgruppe* (grupa specjalna) w składzie: szwadron kawalerii z 3. dywizjonu, pluton kawalerii Zamość, pluton łączności, oddział transportowy; od 9 lipca 1942 r. zmieniono nazwę pułku Lublin na 25. Pułk Policyjny w Lublinie (24 lutego 1943 r. na SS Polizei Regiment 25) oraz zmieniono jego skład, 67. batalion stał się **2. batalionem 25. Pułku Policyjnego**, dowódca batalionu obersturmbannführer SS Gera Sack (od 3 grudnia 1943 r. mjr Gabriel, 21 stycznia 1944 r. mjr Johannes Korda), dowódcy kompanii: 1. kpt. Karl Rehdantz, 2. por. Kurt Columbus, 3. por. Otto Nielebock, stacjonował w Zamościu, brał udział w akcji „Dożynki”.

Obsada posterunków ochronnych, stan na 28 maja 1942 r.

Zamość – dowództwo batalionu (dowódca mjr Kurt Sack; dowódca Orpo w dystrykcie lubelskim), pluton łączności, oddział transportowy
obszar działania 1. kompanii 67. Rezerwowego Batalionu Policyjnego

Zamość – 1. pluton

Krasnobród, Józefów, Susiec, Biłgoraj – 2. pluton

Rachanie – 3. pluton

obszar działania 2. kompanii 67. Rezerwowego Batalionu Policyjnego

Dołhobyczów, Ulów, Hamernia, Turobin, Tomaszów – 1. pluton

Kraśniczyn i Tomaszów – 2. i 3. pluton

23 grudnia 1942 r. kompania przeniesiona do *Łaszczowa*, trzy sektory
plutonów: *Dzierążnia, Łaszczów, Tomaszów*

obszar działania 3. kompanii 67. Rezerwowego Batalionu Policyjnego

Biłgoraj, Lubliniec, Tarnogród, Frampol, Krzeszów – 1. pluton

Biłgoraj i Zamość – 2. pluton

Biłgoraj, Aleksandrów, Józefów, Łukowa, Tarnogród, Zwierzyniec – 3. pluton

Obsada posterunków ochronnych, stan na 25 lipca 1942 r.

powiat biłgorajski

Tarnogród – 1. pluton 3. kompanii 67. Batalionu Policyjnego

Biłgoraj – 2. pluton 3. kompanii 67. Batalionu Policyjnego

Józefów – pluton kawalerii 3. Dywizjonu Policyjnego Pułku Kawalerii

powiat hrubieszowski

Dołhobyczów – 1. pluton 2. kompanii 67. Batalionu Policyjnego, zmotoryzowana grupa radiowa

Hrubieszów – 2. pluton 2. kompanii 67. Batalionu Policyjnego

powiat krasnostawski

Krasiczyn – 3. pluton 1. kompanii 67. Batalionu Policyjnego

Żółkiewka – 3. pluton 3. kompanii 67. Batalionu Policyjnego

Krasnystaw – pluton kawalerii 3. Dywizjonu Policyjnego Pułku Kawalerii

powiat zamojski

Zamość – dowództwo 67. Batalionu Policyjnego, oddział transportowy K-Staffel, 1. pluton 1. kompanii 67. Batalionu Policyjnego, pluton łączności, Policyjny Pluton Kawalerii Zamość

Krasnobród – 2. pluton 1. kompanii 67. Batalionu Policyjnego

Tyszowce – 2. pluton 2. kompanii 67. Batalionu Policyjnego

Tomaszów – pluton kawalerii 3. Dywizjonu Policyjnego Pułku Kawalerii, od 7 czerwca 1943 r. 6. kompania 25. Pułku Policyjnego (3. kompania 67. Batalionu Policyjnego).

Od stycznia 1943 r. brał udział we wszystkich akcjach przeciwpartyzanckich na Lubelszczyźnie, 1 czerwca 1943 r., razem z Sonderkommando Zamość, bierze udział w akcji w Józefowie, 27 czerwca do 16 sierpnia 1943 r. bierze udział w akcji „Werwolf” I i II, w marcu 1944 r. zajmuje się ewakuacją z Zamojszczyzny niemieckich dzieci i kobiet do obozu w Łodzi,

na dzień 1 lutego 1944 r. ochraniał:

1. kompania – punkty wywózki drewna w Długim Kącie i Korytkowie, gorzelnię w Rudzie Różanieckiej, magazyn zbożowy w Podzamku, majątek Siedliska,

2. i 3. kompania – zabezpieczały linię Bugu i zwalczały na Zamojszczyźnie w lutym – marcu 1944 r. 1. UDP, utworzyły punkty oporu w Różance i Orchówku.

W maju 1944 r. batalion został włączony do Pułku Samoobrony Zamość (*Regiment SelbschuR Zamosc*).

422 Polizei Abteilung z.b.V. Zamosc (422. Policyjny Batalion Specjalnego Przeznaczenia w Zamościu) – został utworzony 25 listopada 1942 r. specjalnie do przeprowadzenia wysiedleń na Zamojszczyźnie (akcja „Zamość”), składał się z dowództwa i czterech kompanii, dowódca batalionu kpt. Maurin; w jego skład wchodziły przydzielone dwie kompanie z 203. Zapasowego Batalionu Ochrony: 2. kompania por. Kaisera została 3. kompanią batalionu specjalnego, a 3. por. Antona Wunscha 4. kompanią; kompania z 2. batalionu 25. Pułku Policyjnego (67. Batalion Policyjny): 3. kompania kpt. Karla Rehdantza stała się 2. kompanią batalionu specjalnego; kompania z 3. batalionu 25. pułku (101. batalion): 3. kompania kpt. Erharda Biskady’ego stała się 1. kompanią batalionu specjalnego; kompanie podzielono na grupy operacyjne przeprowadzające wysiedlenie według ustalonego dziennego harmonogramu; oddział koncentrowano do zniszczenia wykrytego oddziału partyzanckiego, brał udział w walkach pod Wojdą i Zaborecznem, rozwiązany w marcu 1943 r., kompanie przekazano do swoich batalionów,

Res. Btl. Pol. 101 (101. Rezerwowy Batalion Policyjny) – 25 czerwca 1942 r. przysłany z Lublina do Zamościa, wykorzystywany do akcji specjalnych (w akcjach specjalnych wykonawcy otrzymywali przydział alkoholu), od 9 lipca 1942 r. jako **3. batalion 25. Pułku Policji**, dowódca batalionu mjr Herman Anton Kintrup (od 31 lipca 1942 r. mjr Wilhelm „Papa” Trapp, od 15 lutego 1943 r. kpt. Johan Schlicker, od 14 stycznia 1944 r. kpt. Reimer, od 15 kwietnia 1944 r. mjr Lippmann), dowódcy kompanii: 1. kpt. Julius Wohlauf (od października 1942 r. kpt. Erich Steidtmann), 2. por. Hartwig Gnade (od maja 1943 r. oberlejtant Kurt Dreyer), 3. kpt. Wolfgang Hoffmann (od grudnia 1942 r. kpt. Erhard Biskady); 30 czerwca 1942 r. przeniesiony do Biłgoraja, gdzie jednostki zajmowały się *oczyszczaniem terenu z Żydów i przesiedlaniem na miejscu* (to znaczy mordowaniem), miał na wyposażeniu rowery używane przez lotne patrole do „polowania” na ukrywających się Żydów, 12 lipca skoncentrowany w Biłgoraju, 20 lipca przeniesiony do Radzyna: dowództwo i 1. kompania w Radzynie, 2. kompania w Białej Podlaskiej, 3. kompania w Puławach; brał udział w akcji „Dożynki”,

Res Pol. Btl. (mot.) 65 (65. Zmotoryzowany Batalion Policyjny) – od 9 lipca 1942 r. jako *1 Bataillon Cholm 25 Regiment Polizei* (1. Batalion Chełm 25. Pułku Policyjnego), przybył do Zamościa w lutym, a w kwietniu 1943 r. przeniesiony do Ostrowa Lubelskiego, dowódca batalionu mjr Walter Barkhold, dowódcy kompanii: 1. oberlejtnant Wilhelm Niemann, 2. kpt. Helmut Rehfeld, 3. kpt. Walter Grundmann; Niemcy, aby przypodobać się Ukraińcom, używali nazwy miasta w wersji ukraińskiej,

Polizei Regiment 13 (13. Pułk Policyjny) – został przysłany do akcji „Wehrwolf”, w dniach 27 czerwca – 11 lipca 1943 r. zwalczał partyzantkę w terenie oraz przeprowadzał pacyfikację i wysiedlenia,

na dzień 16 lipca 1943 r. obsadzał posterunki ochronne:

Stab Polizei Regiment 13 (dowództwo pułku)

Lublin – dowództwo pułku (dowódca mjr Hans Fleckner) oraz jednostki zabezpieczenia

I/Polizei Regiment 13 (1. batalion)

Radzyń – dowództwo 1. batalionu (dowódca mjr Droge), dowództwo 1. kompanii (oberlejtnant Voigt), pluton 1. kompanii

Kock – pluton 1. kompanii

Czemierniki – pluton 1. kompanii

Parczew – dowództwo 2. kompanii (dowódca kpt. Schroder) i dwa plutony 2. kompanii

Ostrów – pluton 2. kompanii

Lubartów – dowództwo 3. kompanii (dowódca kpt. Gunter Fritz), z jednym plutonem

Kamionka – pluton 3. kompanii

Firlej – pluton 3. kompanii

II/Polizei Regiment 13 (2. batalion)

Krasnystaw – dowództwo 2. batalionu (dowódca kpt. Jarosch), dowództwo 4. kompanii (dowódca kpt. Johann Knoll) z jednym plutonem

Żółkiewka – pluton 4. kompanii

Piaski – pluton 4. kompanii

Szczebrzeszyn – dowództwo 5. kompanii (dowódca kpt. Wagner) z jednym plutonem

Turobin – pluton 5. kompanii

Obroc – pluton 5. kompanii

Janów Lubelski – dowództwo 6. kompanii (zastępujący dowódcę por. Kokoll, od 5 września 1943 r. dowódca kpt. Lammers) i dwa plutony 6. kompanii

Ulanów – pluton 6. kompanii

III/Polizei Regiment 13 (3. batalion)

Puławy – dowództwo 3. batalionu (dowódca mjr Dahm)

Ryki – dowództwo 7. kompanii (dowódca kpt. Wilken), pluton 7. kompanii i pluton 8. kompanii

Przytocznie – pluton 7. kompanii

Michów – pluton 7. kompanii

Kluczkowice – dowództwo 8. kompanii (dowódca kpt. Franz Jacobs)

Kębło i Wąwolnica (majałki ziemskie) – pluton 8. kompanii

Opole – pluton 8. kompanii

Kraśnik – dowództwo 9. kompanii (dowódca oberlejttnant Abraham) z jednym plutonem

Zaklików – pluton 9. kompanii

Lipa – pluton 9. kompanii

ponadto wystawiono oddziały wartownicze dla dwóch obozów:

Budzyń – dowództwo kompanii moździerzy (dowódca oberlejttnant Peters), jeden pluton kompanii zabezpieczał obóz pracy dla Żydów

Zwierzyniec – jeden pluton kompanii moździerzy zabezpieczał obóz dla wysiedlonych.

I/ Pol. Reg. 4 (1. batalion 4. Pułku Policyjnego) – ściągnięty do Zamościa w czerwcu 1943 r. (akcja „Wehrwolf”) oraz w celu zwalczania partyzantki w rejonie Zamościa (były 316. Batalion Policyjny), dowódca batalionu mjr Wilhelm Ochse, dowódcy kompanii: 1. kpt. Walter Nord, 2. kpt. Hermann Kraiker, 3. oberlejttnant Otto Petersen,

na dzień 19 lipca 1943 r. obsadzał posterunki ochronne:

Szczebrzeszyn – dowództwo batalionu, dowództwo 2. kompanii i dwa plutony 2. kompanii; 13 sierpnia dowództwo batalionu przeniesiono do Kraśnika, również przeniesiono dowództwo kompanii i oba plutony

Zwierzyniec – dowództwo 1. kompanii i dwa plutony, jeden pluton ochraniający obóz, drugi tworzący punkt oparcia, 13 sierpnia 1943 r. przeniesione

Budzyń – pluton 1. kompanii, pilnował obozu przechodniego (ujęci w czasie akcji „Wehrwolf”)

Aleksandrów – pluton 2. kompanii, 13 sierpnia 1943 r. przeniesiony
3. kompania była w trakcie transportu z Lublina

od 13 sierpnia 1943 r.:

Janów Lubelski – pluton 3. kompanii, 25 sierpnia 1943 r. przybył 71. Zmotoryzowany Pluton Żandarmerii (na wyposażeniu miał samochody pancerne), dowódca oberlejtant Zenz

Lipa – pluton 1. kompanii

Zaklików – pluton 1. kompanii

Piotrowice – pluton 3. kompanii

na dzień 29 września 1943 r.:

Szczebrzeszyn – dowództwo 2. kompanii

Zaklików – 1. pluton 2. kompanii

Aleksandrów – 2. pluton 2. kompanii

Lipa – 3. pluton 2. kompanii

Janów Lub. – dowództwo 3. kompanii

Niedrzwica – 2. pluton 3. kompanii.

25 lutego 1944 r. batalion został skoncentrowany w Biłgoraju do zwalczania 1. UDP, od 15 czerwca 1944 r. brał udział w akcji „Sturmwind” II (w składzie 174. Rezerwowej Dywizji), 26 czerwca 1944 r. batalion opuścił zajmowane budynki Zarządu Ordynacji Zamojskiej w Zwierzyńcu.

III/ Polizei Regiment 26 (3. batalion 26. Pułku Policyjnego) – 26. pułk został przysłany z Norwegii w czerwcu 1943 r. do rejonu Zamość, dowódca płk Walter Strehlow, w celu zwalczania 1. UDP; w Zamościu od 29 czerwca do 6 lipca 1943 r. stacjonował 3. batalion pułku (256. batalion policyjny), tutaj został przekształcony w *Polizei Ausbildungs Partisanenkampf* (Policyjna Grupa Szkolna do zwalczania partyzantki), dowódca batalionu mjr Walter Olsen (Ohlsen), dowódcy kompanii: 1. kpt. Puls, 2. kpt. Hiemer, 3. kpt. Diestelmeier, w lipcu 1943 r. batalion przeniesiono na wschód,

Polizei SchuRen Regiment 32 (32. Policyjny Pułk Strzelecki) – utworzony 21 kwietnia 1943 r. w Białymstoku, składał się z przysłanego 3. batalionu 17. Policyjnego Pułku SS, który został 1. batalionem 32. pułku (liczył cztery kompanie, dowódca 4. kompanii wsparcia oberlejtnant Erwin Adis; w jego składzie byli tylko Niemcy), dowódca mjr Georg Vogell, oraz 2. i 3. batalionem – złożone z ukraińskich ochotników wyznania grekokatolickiego, z niemiecką kadrą (oba po trzy kompanie), dowódca pułku ppłk Franz Lechthaler, dowódca 2. batalionu mjr Adam (dowódcy kompanii: kpt. August Endlich, kpt. Wilhelm Schobert, oberlejtnant Hans Hasper), dowódca 3. batalionu mjr Wilhelm Arndt (dowódcy kompanii: kpt. Helmut Kopt, kpt. Erich Krause, oberlejtnant Georg Jung), 16 maja 1943 r. w Lublinie, w czerwcu 1943 r. ściągnięty do Zamościa, brał udział w akcji „Wehrwolf”, 1 czerwca 1943 r. wymordował mieszkańców Soch, 16 sierpnia 1943 r. z Ukraińców 2. i 3. batalionu utworzono **Ukrainische SchuRmannschafts Bataillon 206** (206. Ukraiński Batalion Ochronny), dowódca mjr Knolle, 32. pułk zlikwidowano w listopadzie 1943 r.,

Galizisches SS Freiwilligen Regiment 5 (5. Galicyjski Ochotniczy Pułk SS) – sformowany w Zamościu, 5 lipca 1943 r. przekazano do jego sformowania dowództwo 32. Pułku Policyjnego i kadrę niemiecką z 1. batalionu 32. pułku, składał się z trzech batalionów wypełnionych ukraińskimi ochotnikami z niemiecką kadrą dowódczą, dowódca ppłk Franz Lechthaler, dowódcy batalionów: 1. mjr Georg Vogell, 2. mjr Kurt Edelmann, 3. mjr Wilhelm Arndt, dowództwo stacjonowało w Zamościu z 1. batalionem, 2. w Biłgoraju i 3. w Hrubieszowie; zajmował się zwalczaniem na Zamojszczyźnie polskich i rosyjskich oddziałów partyzanckich, dopuszczając się zbrodni na polskiej ludności (*Ukraińcy odgrazali się w Zamościu ludności, że przed przyjściem Rosjan będzie Ukraina choć jeden dzień ale bez Polaków*), od 20 lutego 1944 r. dowództwo pułku z 1. batalionem stacjonuje w Chełmie, 2. w Hrubieszowie, 3. w Białej Podlaskiej, z zadaniem obrony przed partyzantami linii Bugu; 4–5 marca 1944 r. 2. batalion pułku z 72. Zmotoryzowanym Plutonem Żandarmerii (dowódca por. Pösch) zwalczał partyzantów w powiecie biłgorajskim i zamojskim, pluton miał na wyposażeniu trzy samochody pancerne, pułk został rozformowany 9 czerwca 1944 r. i użyty do uzupełnienia strat 14. Dywizji Waffen SS Galizen.

Korpus motorowy

NSKK (Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps) (Narodowosocjalistyczny Korpus Motorowy) – z korpusu zostały utworzone policyjne kompanie transportowe, 8 grudnia 1939 r. do Pułku Policyjnego Lublin przydzielono 4. Kompanię Transportową Hanower (*NSKK Polizei Verkehrs Kompanie 4 Hanover in Lublin*), komendant oberstaffeführer Keppler, pomiędzy 5–20 lipca 1940 r. powróciła do Niemiec.

na dzień 12 lipca 1940 r.:

Kraftfahrehrstaffel (szwadron kierowców) – szwadrony utworzone przy każdym batalionie policyjnym (otrzymały ich numerację) w pułku Lublin, po 12 września 1940 r. zostały podporządkowane pod oficera transportowego w Lublinie, oberlejtanta Schmidta: K-S Lublin (104.), K-S Zamość (73.), K-S Biała Podlaska (43.); w lipcu 1940 r. przeniesiono K-S (104.) z Lublina do Zamościa, dowódca kpt. Sengebusch (od 21 sierpnia 1940 r. oberlejtant Knoll); K-S Zamość (73.) pozostał w Zamościu, przejął cały sprzęt i ludzi z przysłanego K-S 104.; K-S (43.) pozostał w Białej Podlaskiej,

na dzień 1 listopada 1940 r.:

Po wymianie batalionów w Pułku Policyjnym Lublin, stacjonujący w Zamościu batalion 104. z K-S w listopadzie przeniesiony do Niemiec, do Lublina przesłano ponownie wydzielony K-S (73.); w Lublinie 306. Batalion Policyjny, przy nim K-S (73.); do Zamościa przeniesiono 10. Batalion Policyjny, z nim K-S Berlin (10.) – zmiana nazwy na K-S Zamość (10.), od grudnia przeniesiony do Warszawy; w Białej Podlaskiej 307. od 5 października 1940 r. przejął K-S (43.),

w listopadzie 1940 r.:

Nastąpiła reorganizacja. Szwadrony kierowców zostały przeformowane po włączeniu plutonów kawalerii z *Reiterstaffel des Polizei Regiment Lublin* (szwadron kawalerii Policyjnego Pułku Lublin) w szwadrony ka-

walerii i kierowców (*Reit und Fahrstaffel*). W Białej Podlaskiej szwadron kawalerii i kierowców Biała Podlaska 307. Batalionu Policyjnego; w Lublinie szwadron kawalerii i kierowców Lublin 306. batalionu; w Zamościu szwadron kawalerii i kierowców Zamość 10. batalionu, a od grudnia 1940 r. 314. batalionu (dowódca por. Last),

w połowie lutego 1941 r.:

Wszystkie szwadrony kierowców przeniesiono do Niemiec. W późniejszym okresie, w razie potrzeby, do batalionów policyjnych będących w składzie Pułku Policyjnego Lublin były przydzielane samochody z *K-Staffel des SS Polizei Regiment 25* (szwadron kierowców 25. Pułku Policji).

Punkty oparcia SS

Lokowane w przejętych majątkach ziemskich o areale powyżej 100 ha. W powiecie zamojskim do tego celu przeznaczono majątki: Adamów, Bortatycze, Dzierążnia, Horyszów Polski, Krasnobród Podzamek, Łaziska, Ruskie Piaski, Tarnawatka, Topornica. Na początku 1944 r. pozostały punkty oparcia w Krasnobrodzie i Adamowie.

Bortatycze (Baltenhof) – znajdował się w przejętym folwarku Ordynacji, komendant unterstumsführer SS Wiezer, zorganizowano w 1943 r., *SS Schulungsheim Baltenhof* (szkoła z internatem SS), przeznaczona dla młodzieży niemieckiej z Hitlerjugend, przygotowująca do różnych zawodów (przede wszystkim rolniczych), kierownikiem szkoły był komendant bazy, w folwarku znajdował się punkt oparcia Landwach SS (stan 1+25).

Schutzstaffeln (SS) (sztafety ochronne)

Były to niezależne formacje pomocnicze wspomagające działalność policji, dostarczały wartowników i obsługę obozów.

SchuRstaffeln (SS) Landwach Lublin. Inspektion Nord-Zamosc (Sztafety Ochronne Straży Wiejskiej w Lublinie Inspekcja Północna w Zamościu) – istniała w latach 1943–1944, zajmowała się formowaniem z folksdojczów

posterunków ochronnych straży wiejskiej do obrony przed partyzantami, inspektorem był dowódca SD w Zamościu; w Tomaszowie Lub. znajdowała się (SS) *Landwach Schule* (szkoła straży), mieściła się w budynku gimnazjum, w lutym – marcu 1944 r. grupa bojowa kursantów brała udział w zwalczaniu 1. UDP w okolicach Zamościa,

SchuRmannschaften Landwach Zamosc (Sztafety Ochronne Straży Wiejskiej) – straż utworzona w listopadzie 1942 r. w Zamościu, sformowano z niej dwa zwarte, skoszarowane, dyspozycyjne oddziały: 1. batalion straży Zamość, przeniesiony do Łabuń, oraz oddział straży w Zamościu, który podlegał bezpośrednio pod zamojską żandarmerię; pozostali strażnicy przynależeli do lokalnej uzbrojonej milicji, z której codziennie w każdej nasiedlonej wiosce wystawiano straż nocną oraz patrole porządkowe w dzień; od początku maja 1944 r., wspólnie z żandarmerią, tworzyli silne punkty oparcia w ważniejszych miejscowościach przy głównych drogach i torach kolejowych, w powiecie zamojskim: Dub, Kotlice, Horyszów Ruski, Łabunie, Mokre, Ruskie Piaski, Skierbieszów, Stary Zamość, Sułów, Szczebrzeszyn, Zamość, Zawada, Zwierzyniec, wysyłano z nich codziennie patrole, w lipcu 1944 r. w powiecie zamojskim straż została zlikwidowana,

1 (SS) Landwach Bataillon Zamosc in Labunie (1. Batalion Straży Wiejskiej SS Zamość w Łabuniach) – w Łodzi powołano do straży wiejskiej folksdojczów z Bośni i Słowenii, w wieku 18-45 lat, których zamierzano osiedlić na Zamojszczyźnie; utworzono *Ausbildungsbataillon der Landwach* (Batalion Szkolny Straży Wiejskiej), w obozie w Tuszynie k. Łodzi przeszli dwumiesięczne szkolenie wojskowe, w listopadzie 1942 r. na terenie Zamościa sformowano z nich *1 Bataillon Landwach Zamosc* (Himmler zmienił na *1 SS Landwacht Bataillon*), dowódca sturmbannführer SS Thor Jorgensen (były kpt. armii duńskiej), batalion liczył trzy kompanie, podlegał pod zamojskiego komendanta żandarmerii, został przeniesiony do Łabuń, brał udział w wysiedleniach, akcji „Wehrwolf” oraz bitwie pod Zaborecznem, w sierpniu 1943 r. batalion uważany za prywatną jednostkę Odilo Globocnika, po jego przeniesieniu rozformowany, dowódcę przeniesiono do Lublina, a pozostałych rozdzielono po policyjnych punktach oparcia,

(SS) *Landwach Jaroslawiec* (Straż Wiejska w Jarosławcu) – dowódca wiojski Jarosławiec k. Zamościa, sturmmann SS Schuppler w maju 1943 r. wy-

stąpił o zgodę na sformowanie z mieszkańców zwartej oddziału straży wiejskiej do obrony wioski, dowódcą został obersturmführer SS Herald Weiter, jednocześnie mianowany dowódcą straży gminnej, oddział podporządkowano dowódcy policji w Zamościu, w budynku szkoły została zorganizowana wartownia, połączona linią telefoniczną z Zamościem,

SS-ukrainische Wachmannschaften (Ukraińskie Sztafety Wartownicze) – w ich składzie ochotnicy Ukraińcy zamieszkujący tereny GG i ochotnicy zwerbowani w obozach jeńców radzieckich; Niemcy preferowali w tego typu służbach Ukraińców, uważali ich za lojalnych, bezwzględnych wykonawców rozkazów; szkoleni w ośrodku SS dla wartowników w Trawnikach, używani byli nie tylko jako strażnicy w obozach, ale też w akcjach eksterminacyjnych przeciwko ludności polskiej i żydowskiej.

Jednostki policji pomocniczej

Volksdeutscher Selbstschutz Zamosc (Niemiecka Samoobrona w Zamościu) – 12 października 1939 r. komendant placu w Zamościu wydał rozporządzenie o utworzeniu z miejscowych folksdojczów (17–45 lat) ochotniczej niemieckiej milicji; w końcu 1939 r. w powiecie zamojskim utworzono samoobronę, do której ochotniczo przyjmowano miejscowych folksdojczów, wykorzystywano ją w akcjach terrorystycznych przeciwko ludności cywilnej i do nadzoru pracy przymusowej Żydów, od lutego 1940 r. komendantem powiatowym został sturmbannführer SS Herman Dolp, w lipcu 1940 r. komendant obozu w Bełżcu, została rozwiązana przez gubernatora Franka ze względu na samowolne grabieże i brak subordynacji, z najlepszych kandydatów utworzono *Sonderdienst*, a część skierowano do jednostek policji,

Sonderdienst Zamosc (Służba Specjalna) – po rozwiązaniu samoobrony, na podstawie rozporządzenia Franka z 6 maja 1940 r., zaczęto tworzyć z wybranych folksdojczów (18–40 lat) Służbę Specjalną, w lubelskim dystrykcie utworzono *Bataillon E*, podzielony na plutony przydzielone do każdego powiatu, w dyspozycji starosty; służba była policją pomocniczą, z zadaniem zbierania kontyngentów, egzekwowania podatków i kar administracyjnych, walki z nielegalnym handlem oraz nadzoru nad cenami, od listopada 1942 r. na Zamojszczyźnie zabezpieczała gospodarstwa w wysiedlonych wioskach do czasu przybycia niemieckich kolonistów,

na dzień 17 sierpnia 1941 r.:

plutony istniały w powiatach: biłgorajskim 1/20 (dowódca i 20 ludzi), hrubieszowskim 1/41, krasnostawskim 1/13, zamojskim 1/17; stacjonowały w miastach – siedzibach powiatów,

Sonderkommandos Zamosc (Oddziały Specjalne w Zamościu) – 3 czerwca 1942 r. służba specjalna została podporządkowana *Ordnungspolizei* (policji porządkowej), 20 sierpnia 1943 r. została skoszarowana i włączona w struktury policji, utworzono oddziały specjalne składające się z żandarmerii i służby specjalnej, w 1943 r. głównym zadaniem było pilnowanie budynków instytucji państwowych, obiektów gospodarczych i przemysłowych oraz magazynów produktów rolnych; na terenie powiatu zamojskiego: cukrownia w Klemensowie (1 maja 1944 r. posterunek został rozbrojony), magazyn zbożowy w Podzamku, przy elektrowni i budynkach administracyjnych w Zamościu były wystawiane posterunki wartownicze,

SelbstschuR Regiment Zamosc (Pułk Samoobrony Zamość) – w powiecie zamojskim zmobilizowano w marcu 1944 r. wszystkich Niemców w wieku 16–60 lat, utworzono z nich *Ausbildungsbataillon Landwacht* (Szkolny Batalion Straży Wiejskiej), gdzie przeszli szkolenie wojskowe; 5 maja 1944 r. dowódca SS i Policji dystryktu Jakub Sporrenberg utworzył pułk samoobrony, w składzie trzech batalionów: 1. batalion to zmotoryzowany batalion żandarmerii uzupełniony przez straż wiejską (*Landwacht*), 2. batalion to 2. batalion policyjny 25. policyjnego pułku (67. batalion policyjny) po uzupełnieniu przez straż wiejską (utworzono 4. kompanię), 3. batalion utworzyła żandarmeria okręgu zamojskiego po uzupełnieniu przez straż wiejską, dowódca pułku mjr Johannes Korda (jednocześnie dowódca 2. batalionu), 15 lipca 1944 r. pułk został rozformowany, 2. batalion wraz z 3. batalionem przeszły do Lublina, a 1. batalion do Kraśnika.

Policje miejscowe

30 października 1939 r. główny komendant policji w GG wezwał wszystkich byłych polskich policjantów, aby zgłosili się do służby (do 10 listopada). Policja Polska została utworzona na podstawie rozporządzenia Generalnego Gubernatora z dnia 17 grudnia 1939 r., została przekształco-

na w organ samorządowy pod zarządem starostów. Komendant powiatowy podlegał dowódcy powiatowego plutonu żandarmerii, od 1942 r. posterunki podlegały bezpośrednio komendantowi rejonowemu żandarmerii,

Komenda Powiatowa Polskiej Policji w Zamościu – komendant por. Jan Słowikowski, sekretarz komendy sierż. Leonard Schinauer.

W sześciu powiatach GG w organizacji Polska Policja występowały oprócz posterunków, jako jednostki wykonawcze, komisariaty miejskie w większych miastach. Posterunki obejmowały obszar od jednej do kilku gmin.

Posterunki na początku 1942 r. (powiat zamojski): Adamów, Cieszanów, Jarczów, Komarów, Kotlice, Krasnobród, Krynice, Łabunie, Narol, Majdan Górny, Majdan Sopocki, Nielisz, Płazów, Pasieki, Rachanie, Skierbieszów, Stary Zamość, Sułów, Tarnawatka, Tomaszów, Zawada, Zamość.

Komisariat Miasta Zamościa Polskiej Policji – kierownik ppor. Zygmunt Bogaczewski,

w lutym 1944 r. pluton żandarmerii w Zamościu i komisariat policji w Zamościu wystawiły grupę bojową do zwalczania pod Zamościem 1. UDP.

Straż nocna (polska) – istniała przed wojną w każdej wiosce i miasteczku, w czasie okupacji zaczęła działalność od października 1939 r., była najniższym organem terenowym w niemieckim systemie bezpieczeństwa, nadzorowana przez starostę (wydawał regulaminy organizacyjne), podlegała pod żandarmerię i policję, organizował ją sołtys lub burmistrz, najczęściej z Ochotniczej Straży Pożarnej, strażnicy mieli patrolować w nocy teren swojej miejscowości w celu zabezpieczenia przed pożarem (jako system alarmowy zawieszona metalowa szyna – jeszcze do niedawna były w wioskach) i kradzieżami, zatrzymywać uciekinierów z gett i obozów jenieckich oraz pojedyncze podejrzane osoby, meldować do żandarmerii o wszystkich wydarzeniach, strażnicy nie byli umundurowani, ich uzbrojeniem były grube drewniane kołki i narzędzia rolnicze,

Ukraińska Policja Pomocnicza – została powołana rozporządzeniem gubernatora Franka z 17 grudnia 1939 r., w czerwcu 1940 r. została zorganizowana policja ukraińska na okręg lubelski z siedzibą w Zamościu, na jej czele stał dr Jan Kozak, w powiecie zamojskim posterunki w Jacni

i Łaszczowie; w Jacni ochraniała przekaźnik telefonicznego kabla ziemnego dalekobieżnego.

Jednostki kawalerii policji ochronnej i Waffen SS w Zamościu

4 Steffel der SS Totenkopf Reiter Standarte (4. szwadron Pułku Kawalerii SS) – dowódca sturmbannführer SS Josef Fritz (od marca 1941 r. hauptsturmführer SS Franz Hermann Magill), utworzony w październiku 1939 r. w Zamościu z ochotników, miejscowych folksdojczów, od listopada 1939 r. stacjonował w baraku przy ul. Odrodzenia, następnie w byłej szkole rolniczej w Janowicach, na zlecenie służby bezpieczeństwa zajmował się rozstrzeliwaniem ludności, jednostki SS Totenkopf („trupia głowa”) były jednostkami policyjnymi, podlegały pod policję porządkową, od końca listopada 1939 r. 4. szwadron Oddziału Kawalerii SS Totenkopf, który został utworzony w GG, od 1 czerwca 1940 r. 4. szwadron 2. Pułku Kawalerii SS Totenkopf, po reorganizacji, od 6 grudnia 1940 r. 1. Pułk Kawalerii SS Totenkopf, dowództwo 3. dywizjonu i 5. szwadron stacjonowały w Zamościu, dowódca dywizjonu hauptsturmführer SS Herbert Schofeldt, 25 lutego 1941 r. pułk włączono do Waffen SS (jednostka bojowa), 2 lipca 1941 r. przeniesiony na wschód do pacyfikacji zaplecza, w Warszawie 1940 r. został utworzony *SS Kavallerie Ersar Abteilung Warchau* [dywizjon zapasowy kawalerii SS w Warszawie], 2. zapasowy szwadron stacjonował w Chełmie od 16 maja 1941 r. w Wiśniówce k. Kielc,

Hauptpferdesammel und Austauschstation fur die SS Kavallerie (główna stacja zbiórki i wymiany koni dla kawalerii SS) – dowódca sturmbannführer SS Jozef Fritz, istniała w Zamościu od 21 marca 1941 r., stacjonowała w koszarach kozackich, w 1942 r. przeniesiona do Warszawy,

SS Reit und Fahrschule (szkoła jazdy i nauki jazdy dla SS) – utworzona 15 czerwca 1942 r., znajdowała się w przebudowanej dawnej szkole rolniczej w Janowicach, zajmowała się szkoleniem kadr dla kawalerii Waffen SS (był też kurs dla podoficerów), krytą ujeżdżalnię zaprojektował i nadzorował jej budowę w 1941 r. mjr inż. Elmar von Golle (zabity 12 września 1943 r. przy drodze do Łabuń, zaskoczony w czasie zabawy z folksdojczką w stogu siana), komendant szkoły sturmbannführer SS Josef Fritz, od lipca 1943 r. sturmbannführer SS Walter Dunsch (jednocześnie instruktor

jazdy), w czerwcu 1944 r. szkoła przeniesiona do Milowic w Czechach, kursanci zajmowali się eksterminacją ludności na zlecenie służby bezpieczeństwa oraz ochraniali obóz na Rotundzie, w lutym – marcu 1944 r. z kursantów utworzono grupę bojową do zwalczaniem na Zamojszczyźnie 1. UDP,

Fohlenzuchrentum in Adamow (ośrodek hodowlany źrebiąt w Adamowie) – utworzony 15 października 1942 r. w przejętym majątku, zajmował się uzupełnianiem koni dla kawalerii SS, w folwarku znajdował się punkt oparcia SS, w czerwcu 1944 r. udało się Niemcom ewakuować na zachód cały materiał koński,

Polizeireiterzug 1 (1. Policyjny Pluton Kawalerii) – w marcu 1940 r. w Zamościu został sformowany z policjantów policji ochronnej oddział kawalerii, od 31 października 1940 r. istniał 1. Policyjny Pluton Kawalerii, składał się z dwóch oddziałów kawalerii: Lublin (1/38, dowódca i 38 ludzi) i Zamość (1/37), od 5 listopada 1940 r. przekształcone w samodzielne plutony: *Polizeireiterzug Lublin* (Policyjny Pluton Kawalerii Lublin) i *Polizeireiterzug Zamosc* (Policyjny Pluton Kawalerii Zamość), dowódcą plutonu w Zamościu był oberlejtnant Bruno Meiers, komendant policji ochronnej, plutony zostały podporządkowane pod stacjonujące w Zamościu i Lublinie bataliony policyjne 10. i 306.,

Reiterstaffel des Polizei Regiment Lublin (Szwadron Kawalerii Pułku Policyjnego Lublin) – nazywany Policyjnym Szwadronem Kawalerii Lublin, utworzony w kwietniu 1940 r., składał się z trzech plutonów, które w listopadzie 1940 r. zostały przekazane do szwadronów kierowców batalionów policyjnych pułku Lublin, od 6 lipca 1942 r. nadzór służbowy nad szwadronem sprawował kpt. Werner Wehrheim, w maju 1943 r. szwadron włączono do policyjnego szwadronu Lublin,

Polizei Reiterschwadron Lublin (Policyjny Szwadron Kawalerii Lublin) – został utworzony 5 maja 1943 r. z policyjnych plutonów kawalerii Lublin, Zamość i Radom (uprzednio Kielce), po przyjęciu do SS – *SS Polizei Reiterschwadron Lublin*, od początku podporządkowany pod Pułk Policyjny Lublin, 28 sierpnia 1943 r. wszystkie plutony zostały ściągnięte do Lublina, ponieważ szwadron stał się rezerwą operacyjną dowódcy policji dystryktu lubelskiego; dowódca szwadronu kpt. Werner Wehrheim, następnie oberlejtnant Hans Clausen (zginął 8 marca 1944 r.), od marca

1944 r. rtm. Lodel, dowódcy plutonów: 1. oberlejtant Sieber, 2. oberlejtant Liebkof, 3. oberlejtant Hans Clausen; szwadron brał udział w akcji „Dożynki”,

Polizei Reiterregiment Abteilung III (3. Dywizjon Policyjnego Pułku Kawalerii) – sformowany w Poznaniu, przysłany w maju 1942 r. do Generalnej Guberni, liczył trzy szwadrony, dowódca mjr Alfred Eggierth, początkowo do dyspozycji dowódcy 25. Policyjnego Pułku Policji w Lublinie przekazano 2. szwadron pułku, dowódca kpt. Erich Wullbrand, który przysłano do Zamościa, szwadron rozdzielono plutonami, które stacjonowały w Józefowie, Krasnymstawie i Tomaszowie, następnie do Zamościa przesłano cały skład dywizjonu, na miejscu rozdzielony plutonami.

Rozmieszczenie plutonów, stan na 28 sierpnia 1942 r.:

Zamość – dowództwo dywizjonu, 1. szwadron (trzy plutony) i oddział transportowy; pozostałe plutony z 2. szwadronu w Józefowie, Krasnobrodzie, Tomaszowie; z 3. szwadronu w Adamowie, Tyszowcach i Lublińcu.

11 września 1942 r. dywizjon rozmieszczano w IV rejonie ochrony wzdłuż Bugu: 1. szwadron z dowództwem dywizjonu w Chełmie, 2. szwadron w Białej Podlaskiej, 3. szwadron w Hrubieszowie.

SS Polizei Reiterregiment Abteilung III in Cholm – 24 lutego 1943 r. dywizjon włączono do Waffen SS, stał się jednostką bojową w składzie trzech szwadronów po trzy plutony, stacjonował w Chełmie.

Rozlokowany od września 1943 r.:

Chełm – dowództwo dywizjonu, dowódca mjr Eggerth (od marca 1944 r. kpt. Erich Wullbrand) i 1. szwadron dowódca kpt. Wullbrand (od marca 1944 r. kpt. Karl Schnittert)

Różanka – 2. szwadron, kpt. Friedrich Weiss

Uchanie – 3. szwadron, dowódca kpt. Otto Rother

Wystawione posterunki ochronne:

1. szwadron – Horodło, Chełm, Żmudź, Strzyżów
2. szwadron – Różanka, Sosnowice, Kapłonosy, majątek Natalin, Siedliszcze, Sobibór
3. szwadron Uchanie, Dołhobyczów, Hrubieszów, Cichobórz,
Brał udział w akcji „Dożynki”; w celu ochrony niemieckiego obszaru osadniczego w otoczeniu Zamościa 28 lutego 1944 r. dowództwo 1. szwadronu z jednym plutonem umieszczono w Izbicy, pozostałe plutony w Zamościu i Żółkiewce.

Posterunki, stan na 1 lutego 1944 r.:

- dowództwo i 1. szwadron w Chełmie; umocnione punkty Wieniawka i Strzyżów
2. szwadron w Różance; umocnione punkty Starosiele, Zagórnik
 3. szwadron w Hrubieszowie; umocnione punkty Sokal, Matcze.

ErsaRabteilung (Oddział Zapasowy) – 14 maja 1943 r. przybył do Lublina z Poznania *ReitererzaR Schwadron* (szwadron zapasowy 3. dywizjonu), 13 marca 1944 r. 1. szwadron 3. dywizjonu został wysłany do Lublina w celu wzmocnienia oddziału zapasowego.

Jednostki żandarmerii w Zamościu

Organizacja żandarmerii w dystrykcie lubelskim 16 listopada 1939 r.:

Komandeur (komendant) – mjr Genz

Hauptmannschaftsfuhrer in Lublin (głównodowodzący w Lublinie) – kpt. Homburg

Hauptmannschaftsfuhrer in Zamosc (głównodowodzący w Zamościu) – kpt. Scholtz

Hauptmannschaftsfuhrer General-Inspektion (głównodowodzący głównej inspekcji) – wakat.

Żandarmeria była częścią policji porządkowej (*Orpo*), działała na terenach wiejskich i w małych miasteczkach, mógł nią dysponować starosta. Pod koniec lutego 1940 r. w dystrykcie lubelskim plutony żandarmerii

stacjonowały w Bełżcu, Hrubieszowie, Biłgoraju, Tomaszowie Lubelskim i Krasnymstawie. Na początku 1940 r. zostały zmobilizowane rezerwy policyjne w Marburgu, w listopadzie wysłane do Zamościa, rozdzielone po podległych posterunkach żandarmerii przez główny oddział żandarmerii w Zamościu, komendanta policji porządkowej kpt. Willy'ego Voigta i dowódcę policji ochronnej oberlejtnantsa Winklera. Pełniły służbę w Zamościu od listopada 1940 r. do października 1942 r.

Organizacja żandarmerii na dzień 13 lipca 1940 r.

2 Hauptmanschaft Zamosc (2. Główny Oddział w Zamościu) – obejmował powiaty: zamojski, hrubieszowski, biłgorajski i krasnostawski, oddziały pokrywały się z odcinkami zabezpieczenia, były podzielone na obszary działania plutonów w granicach powiatu, komendant oddziału kpt. Scholtz

Pluton w Zamościu – dowódca por. Dulla, zastępca starszy wachmistrz Thiart

Posterunek w Zamościu – dowódca st. wachmistrz Thiart

Posterunek w Tomaszowie – dowódca st. wachmistrz Plumbau

Posterunek w Tyszowcach – dowódca st. wachmistrz Weise

Posterunek w Zwierzyńcu – istniał krótko, przeniesiony 16 czerwca 1940 r. do Szczepieszyna, dowódca st. wachmistrz Karl Forster

Pluton w Krasnymstawie – dowódca por. Hofer, zastępca st. wachmistrz Schultz

Posterunek w Krasnymstawie – dowódca st. wachmistrz Schulz

Posterunek w Żółkiewce – dowódca st. wachmistrz Konrad Meier

Pluton w Hrubieszowie – dowódca por. Weismann, zastępca st. wachmistrz Schwarz

Posterunek w Hrubieszowie – dowódca st. wachmistrz Schwarz

Posterunek w Warężu – dowódca st. wachmistrz Fug

Posterunek w Teratynie – dowódca st. wachmistrz Siemen

Pluton w Biłgoraju – dowódca por. Faltermeier, zastępca st. wachmistrz Meier

Posterunek w Biłgoraju – dowódca st. wachmistrz Meier

Posterunek w Tarnogrodzie – dowódca st. wachmistrz Venus

Posterunek w Szczepieszynie – dowódca st. wachmistrz Karl Forster.

Organizacja styczeń 1943 – styczeń 1944

2 Hauptmanschaft Zamosc – komendant kpt. Busse, w połowie października 1942 r. wyjechał do Lublina; następnie kpt. Paar, jednocześnie dowódca plutonu Zamość

Pluton Zamość – dowódca kpt. Paar; od września 1943 r. oberlejtant Fritz Rudolph Ranitzsch, jednocześnie dowódca posterunku w Zamościu

Posterunek Zamość – dowódca por. Frymer; od września 1943 r. oberlejtant Ranitzsch (dowódca rejonowy)

Posterunek Tomaszów – dowódca por. Friedrich Gerkenmeier (dowódca rejonowy), od grudnia 1942 r. do marca 1944 r. por. Michael Eich

Posterunek Tyszowce – dowódca por. Erwin Beier (dowódca rejonowy), następnie st. wachmistrz Christian Wild

Posterunek Szczebrzeszyn – posterunek od sierpnia 1943 r. podporządkowany pod pluton żandarmerii w Zamościu, dowódca st. wachmistrz Forster

Pluton Krasnystaw – dowódca por. Wilhelm Kruse, jednocześnie dowódca posterunku w Żółkiewce; w lipcu 1944 r. por. Bruno Mahlke

Posterunek Krasnystaw – dowódca st. wachmistrz Konrad Meier (do 15 października 1943 r.)

Posterunek Żółkiewka – dowódca st. wachmistrz Konrad Meier (do lutego 1942 r.), w czerwcu 1943 r. por. Wilhelm Kruse (dowódca rejonowy)

Pluton w Hrubieszowie – dowódca por. Josef Peter, jednocześnie dowódca posterunku w Wareżu, od listopada 1943 r. oberlejtant Karl Ebeling, następnie por. Hening von Winterfeld

Posterunek Wareż – dowódca por. Josef Peter (dowódca rejonowy), od listopada 1943 r. st. wachmistrz Johann Zrenner

Posterunek Teratyn – dowódca wachmistrz Fredrich Fuchs

Pluton Biłgoraj – dowódca por. Wilhelm Brunner, poległ 23 września 1943 r., od września 1943 r. por. Michael Gerhard, jednocześnie dowódca posterunku w Tarnogrodzie, od 1 maja 1944 r. por. Willi Bornemann

Posterunek Biłgoraj – dowódca do 15 października 1943 r. st. wachmistrz Konrad Meier, następnie por. Alois Faltermaier

Posterunek Tarnogród – dowódca por. Michael Gerhard (dowódca rejonowy), od 15 października 1943 r. por. Konrad Meier (1 marca 1944 r. przeniesiony do Kraśnika), od marca 1944 r. por. Karl Hohne, jednocześnie dowódca posterunku w Szczebrzeszynie (dowódca rejonowy)

Posterunek Szczebrzeszyn – dowódca st. wachmistrz Karl Forster (po zranieniu 4 września 1942 r. zmarł 9 września w zamojskim szpitalu); od 9

września 1942 r. wachmistrz Willi Prahł, 20 listopada 1943 r. wachmistrz Reinholdt Dietz (posterunek od sierpnia 1943 r. w plutonie Zamość)

Posterunek Zwierzyniec – w sierpniu 1943 r. utworzono nowy posterunek podporządkowany pod pluton Biłgoraj, dowódca por. Johann Dummert, od początku 1944 por. Johann Schneider.

Organizacja na początku 1944 r.

Gendermerie Kreishauptmannschaften Zamosc (Okręgowy Główny Oddział Żandarmerii w Zamościu) – okręg obejmował powiaty: zamojski, biłgorajski, hrubieszowski i krasnostawski (w każdym powiecie pluton żandarmerii),

komendant: kpt. Gerhard Wagner; następnie w 1944 r. kpt. Helmut Weißenmaier,

II Zugbezirke Zamosc (2. Pluton Powiatowy) – dowódca oberlejtnant Fritz Rudolph Ranitzsch.

Rejony bezpieczeństwa:

rejon żandarmerii Zamość – dowódca por. Becker, od kwietnia por. Fritz Rudolph,

podległe posterunki: 1. Zamość, dowódca por. Nitsche; wywiadowca od 20 listopada 1943 r. st. wachmistrz Alfred Kleber; 2. Potoczek; 3. Krasnobród, dowódca wachmistrz Venzel Michalski; 4. Lipsko, dowódca wachmistrz Fall (zginął 25 maja 1944 r), potem wachmistrz Alfons Himmel; 5. Mokre (posterunek mieścił się w budynkach urzędu gminy), dowódca wachmistrz Josef Holl; 6. Sułów; 7. Stary Zamość, dowódca st. wachmistrz Max Frieheil; 8. Skierbieszów, dowódca wachmistrz Gehrung (zabity w Zawadzie 8 lutego 1844 r.); 9. Szczebrzeszyn, dowódca od marca 1944 r. por. Karl Hohne; od kwietnia 1944 r. por. Karl Obert; 10. Ruskie Piaski, znajdował się w pałacu (w maju 1944 r. został rozbity),

rejon żandarmerii Tomaszów – dowódca por. Friedrich Gerkenmeier, podległe placówki: 1. Tomaszów (dowódcą był dowódca rejonu); 2. Tarnawatka (dowódca st. wachmistrz Georg Mailander),

rejon żandarmerii Tyszowce – dowódca por. Erwin Beier,

podległe placówki: 1. Tyszowce (dowódcą był dowódca rejonu); 2. Komarów (dowódca por. Otto Kaiser); 3. Kotlice; 4. Sitno.

Na początku 1944 r. punkty oparcia żandarmerii w powiecie zamojskim: w Suchowoli, 24 stycznia 1944 r. wieś została zdobyta, a posterunek straży wiejskiej rozbity, dlatego utworzono punkt oparcia żandarmerii wzmocniony przez landwachę z okolicznych wiosek.

Gendermerie Bataillon (mot.) 1 (1. Zmotoryzowany Batalion Żandarmerii) – 28 lipca 1942 r. przybył z Warszawy do Lublina, dowództwo batalionu i 1. kompania stacjonowały w Lublinie, 2. kompania w Lubartowie, 3. kompania od 4 sierpnia 1942 r. w Zamościu.

posterunki ochronne wystawione przez 3. kompanię:

Zamość – 1. pluton, dowódca por. Franza Rohrera oraz dowództwo 3. kompanii

Janów Lubelski – 2. pluton, por. Walter Hofmann (od 7 czerwca 1943 r. oberlejtant Rudolf Neubauer)

Tomaszów Lubelski – 3. pluton, por. Edwin Hensler.

Od 29 stycznia 1943 r. w powiecie zamojskim stacjonuje cały batalion, pluton żandarmerii Zamość otrzymał rozkaz do ścisłej współpracy z przybyłym 1. Zmotoryzowanym Batalionem Żandarmerii:

Skierbieszów – dowództwo 1. kompanii (dowódca kpt. Ernst Wriggers) z 1. plutonem, dowódca por. Albert Schuster; 1. pluton od 21 marca 1943 r. został wysłany do szkolenia straży wiejskiej w rejonie Łabuń, od 1 kwietnia 1943 r. cała 1. kompania stacjonuje w Skierbieszowie

Ruskie Piaski – 2. pluton 1. kompanii, dowódca por. Hausdorf (od 4 czerwca 1943 r. por. Bernhard Ebert)

Komarów – 3. pluton 1. kompanii, dowódca por. Gustaw Eichler

Zamość – 3. kompania, dowódca kpt. Walter Bartling (od 7 czerwca 1943 r. oberlejtant Wolfgang Osterried) oraz dowództwo batalionu, dowódca mjr Kurt Wuttka (od 4 maja 1943 r. ppłk Johannes Rogalski), pluton motocyklistów, dowódca kpt. Kurt Meyer (jednocześnie oficer transportowy batalionu), od 7 czerwca 1943 r. por. Heinrich Eisele,

Janów Lubelski – 2. kompania, dowódca kpt. Kurt Rogall (ranny 29 lutego 1944 r., po najechaniu samochodu pancernego na minę), pod koniec października 1942 r. z 2. kompanii przydzielono część żandarmów do wzmocnienia posterunków Polskiej Policji w powiecie krańskim.

Plutony żandarmerii w miejscach swojego postoju wysyłały w teren *Streifenkommando* (oddziały patrolowe), które zbierały informacje.

– Od 5 marca 1943 r. podporządkowany batalionowi *Gendarmerie Zug (mot.) 64* (64. Zmotoryzowany Pluton Żandarmerii), dowódca por. Moitzi, od 27 kwietnia stacjonuje w Piaskach, na wyposażeniu miał samochody pancerne,

– od 24 maja 1943 r. dowództwo 1. Zmotoryzowanego Batalionu Żandarmerii znajduje się w Lubartowie, 2. kompania w Opolu Lub., a 3. w Parczewie, 4 czerwca 1943 r. 1. kompania ze Skierbieszowa przeszła do Lubartowa,

– 6 lipca 1943 r. w Fraustadt (obecnie Wschowa) została sformowana 4. kompania wsparcia (ciężka) w składzie trzech plutonów: karabinów maszynowych, moździerzy i samochodów pancernych, dowódca kompanii kpt. Martin Frode (poległ 27 lutego 1944 r.), od marca 1944 r. kpt. Albert Klingebiel,

– batalion brał udział w akcji „Dożynki”, w lutym – marcu 1944 r. zwalczał na Zamojszczyźnie 1. UDP, od czerwca 1944 r. w akcji „Sturmwind” I i II, pod jej zakończeniu stacjonował w Zamościu, włączony do pułku *Selbstschutzu*, dowódca batalionu mjr Wilhelm Dorge, 15 lipca 1944 r. został przeniesiony do Kraśnika.

Gendarmerie Zug (mot.) 70 (70. Zmotoryzowany Pluton Żandarmerii) – dowódca por. Koch, stacjonował w Piaskach, zajmował się od lutego 1944 r. ochroną drogi Krasnystaw – Zamość, w plutonie były samochody pancerne.

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 2687 Janowice

Brak o obozie dokładnych informacji. Żydzi pracowali przy budowie koszar od 12 czerwca 1940 r.; wtedy skierowano do pracy pierwszą grupę Żydów. W marcu 1942 r. (pierwsza wiadomość o obozie) został utworzony obóz zamknięty, przeznaczony dla mężczyzn pracujących przy budowie szkoły jazdy SS, komendant unterdcharführer SS Hans Pienkowski. Ostatnia wiadomość pochodzi z maja 1943 r., część więźniów przekazano do obozu przy lotnisku w Mokrem, a niezdolnych do pracy rozstrzelano na tzw. Starych Wałach (Rotundzie) w Zamościu.

Obóz pracy przymusowej dla Żydów w Generalnej Guberni nr 3081 Zamość

Brak dokładnych wiadomości o obozie. Pierwsza wzmianka pochodzi z 30 kwietnia 1942 r., przeznaczony wyłącznie dla kobiet zatrudnionych w firmie budowlanej Wissek i firmie przemysłu drzewnego Zipser (w staromiejskiej synagodze znajdował się warsztat stolarski), ostatnia wiadomość pochodzi z 15 lipca 1942 r., zlikwidowany podczas akcji „Reinhardt”, kobiety deportowano do Bełżca lub Majdanka.

Bibliografia

- Nr 466 – szczegółowy meldunek NKWD USRR (Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej) dla KC KP(b)Ukrainy (Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii bolszewików Ukrainy) o położeniu i budowie przez władze niemieckie lotnisk i lądowisk w przygranicznym rejonie ZSRR z 14 maja 1941 r.
- Nr 379 – meldunek rozpoznawczy NKWD USRR do naczelnika 1 Zarządu NKWD ZSRR Fitina o ruchach niemieckich wojsk na dzień 11 kwiecień 1941 r. (nr 1292/CH z dnia 12 kwietnia 1941 r.).
- The National Archives and Records Administration (NARA), niemieckie zdjęcia lotnicze z sierpnia – października 1944 r. przedstawiające obszary Polski wyzwolone spod okupacji niemieckiej (m.in. tereny Zamojszczyzny).
- Siemion L., *Czas kowpakowców*, Lublin 1981.
- Sudoł T., *Organizacja i działalność Służby Budowlanej (Baudienst) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa 1941–1944. Polska pod okupacją 1939–1945*, t. 2, Warszawa 2019.

- Plany lotnisk Mokre, Łabunie, Klemensów sporządzone przez AK. Archiwum Państwowe w Zamościu.
- Deichmann P., *German Air Force Operations in Support of the Army*, New York 1968.
- Henry L. de Zeng, *IV. Luftwaffe Airfields 1935–45 Poland*, wrzesień 2014.
- Henry L. de Zeng, *IV. Luftwaffe Airfields 1935–45 Germany (1937 Boders)*, czerwiec 2014.
- Henry L. de Zeng, *IV. Luftwaffe Airfields 1935–45*, czerwiec 2014.
- Kesselring K.M., *The Making of the Luftwaffe*, New York 1978.
- Kopciowski A., *Zagłada Żydów w Zamościu*, Lublin 2005.
- Niehorster Leo W.G., *The Royal Hungarian Army 1920–1945. Volume 1. Organization and History*, 1998 and 2010.
- Niehorster Leo W.G., *German World War II Organizational series Volume 3–III*, printed by The Military Press in 2008.
- Niehorster Leo W.G., *German World War II Organizational series Volume 3–V*, printed by The Military Press in 2010.
- Tessin G., *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS in Zweitem Weltkrieg 1939–1945*, Osnabruck 1980.
- Tessin G., *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweitem Weltkrieg 1939–1945*. Frankfurt/Main.
- Tessin G., *Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1936–1945. Teil II: Die Stabe und Truppeneinheiten der Ordnungspolizei*, Koblenz 1957.
- Tuszyński W., *Policyjny i wojskowy aparat okupacyjny na Lubelszczyźnie (Organizacja, siły i niektóre elementy działania)*, „Zeszyty Majdanka” t. III, Lublin 1969.
- Huss R., *Garnizon zamojski wczoraj i dziś*, Zamość 2003.
- Gemeindeverzeichnis Distrikt Lublin*, Lublin ok. 1941/1942.
- German military symbols*, Washington, kwiecień 1944.
- Jabłoński E., Kania J., Karmański J., *Zielona młodość*, Warszawa 1979.
- Mała encyklopedia wojskowa*, t. 1–3, Warszawa 1967–1971.
- Dierich W., *Die Verbände der Luftwaffe 1939–1945. Giederungen und Kurzchroniken–Eine Dokumentation*, Stuttgart: Motorbuch Verlag 1976.
- Wardzyńska M., *Był sobie rok 1939. Operacja niemieckiej Policji bezpieczeństwa w Polsce*, Warszawa 2009,
- Ledwoch J., Trojca H. i W., *Panzerzüge*, cz. 1 i 2, Warszawa 1995,
- Radziejewski K., *Osiem nieznanych dokumentów z kancelarii komendy Obwodu Zamość Armii Krajowej*, „Archiwariusz Zamojski” 2008.
- Ramme A., *Służba bezpieczeństwa SS*, Warszawa 1984.
- Chodakiewicz M.J., *Niemieckie siły policyjne w dystrykcie Lublin i powiecie Janów Lubelski*, cz.1 i 2, „Janowskie Korzenie” nr 14 i 15.
- Hempel A., *Pogrobowcy kłęski, rzecz o policji „granatowej” w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*, Warszawa 1990.
- Zyśko W., *Organizacja władz policyjnych w dystrykcie lubelskim (1939–1944)*, „Studia i Materiały Lubelskie” t. X, Lublin 1985.



Ryc. 1. Fragment śródmieścia Zamościa ze Starym Miastem i południową częścią Przedmieścia Lubelskiego i koszar po wycofaniu się Niemców. Zdjęcie lotnicze z 8 października 1944 r. [zbiory National Archives and Records Administration].



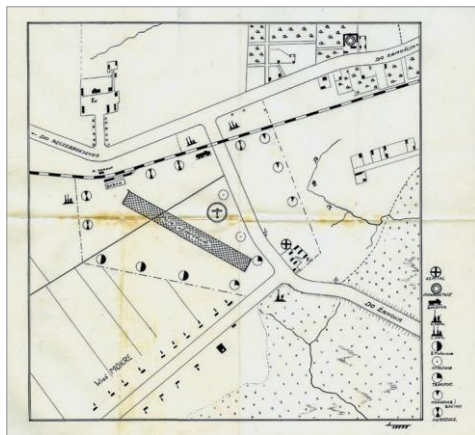
Ryc. 2. Lotnisko Zamość – Mokre po wycofaniu się Niemców. Zdjęcie lotnicze z 8 października 1944 r. [zbiory National Archives and Records Administration].

Ryc. 3. Nieukończone lotnisko niemieckie w obrębie dzielnicy Karolówka z dwoma równoległymi ustawionymi budynkami magazynowymi. W górnej części zdjęcia widoczne założenie dworsko-parkowe dawnego folwarku Świnki, u dołu – osiedle kolejarskie zwane „Górnym Śląskiem”. Zdjęcie lotnicze z 8 października 1944 r. [zbiory National Archives and Records Administration].



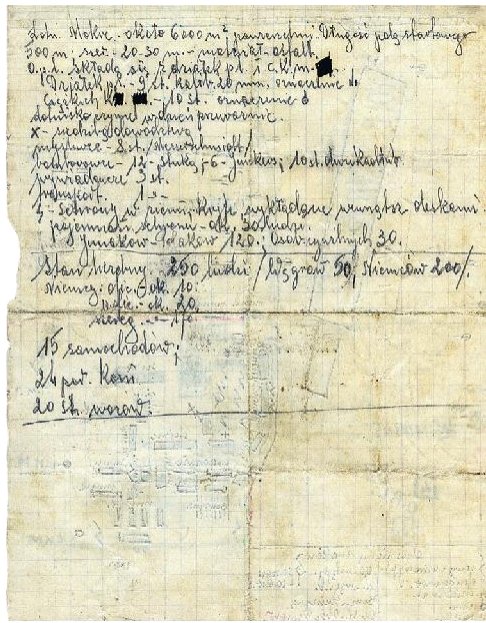
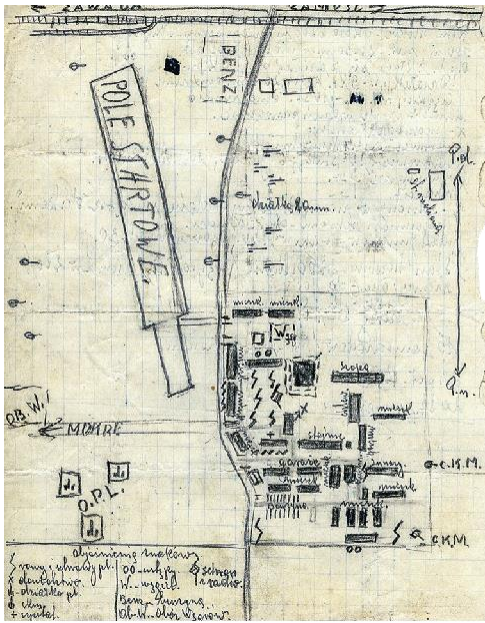


Ryc. 4. Niemieckie prowizoryczne lotnisko polowe na lewym brzegu Łabuńki w Zamościu. W prawym górnym rogu zdjęcia widoczna zabudowa w rejonie dzisiejszych ulic Radzieckiej i Promiennej. Zdjęcie lotnicze z 8 października 1944 r. [zbiory National Archives and Records Administration].



Ryc. 5. Szkicowy plan lotniska Zamość – Mokra sporządzony przez wywiad Armii Krajowej w 1943 r. [Archiwum Państwowe w Zamościu, Spuścizna dra Wojciecha Białasiewicza historyka, dziennikarza, spis zdawczo-odbiorczy nr 1/2010, poz. 3].

Ryc. 6. Schematyczny plan infrastruktury lotniska Zamość – Mokra wraz z opisem ważniejszych budynków, sporządzony przez wywiad Armii Krajowej [Archiwum Państwowe w Zamościu, Spuścizna dra Wojciecha Białasiewicza historyka, dziennikarza, spis zdawczo-odbiorczy nr 1/2010, poz. 3].





Ryc. 9. Wartownicy przy koszarach policji w Zamościu w gmachu dawniej Akademii Zamojskiej: z lewej z oddziału NSKK 1, z prawej z oddziału RAD. Zamość, ok. 1941 r. Autor N.N. [domena publiczna: www.military-archive.com].



Ryc. 10. Żołnierze niemieccy przed ratuszem na pl. Mickiewicza (ryнку). Zamość, wrzesień 1939 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, nabytki z 2021 r.].



Ryc. 11. Niemieckie pojazdy wojskowe na pl. Mickiewicza. Na skwerze widoczne fragmenty rowów przeciwlotniczych. Zamość, wrzesień 1939 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, nabytki z 2021 r.].

Ryc. 12. Rozbudowa ładowni kolejowej Nowa Osada w Zamościu przez 602. Kolejową Kompanię Polową Wehrmachtu (do prac zatrudniano jeńców i Żydów) w ramach przygotowań do ataku Niemców na Związek Radziecki. Zamość, 1940 r. Autor N.N. [Archiwum Państwowe w Zamościu, nabytki z 2021 r.].

